

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ – 20

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Ἐπιλογή
ἀπὸ τὸ ἔργο του

ΕΙΣΑΓΩΓΗ-ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἑλένη Ποταμιάνου

στιγμή

«Ένας καλλιτέχνης μπορεί νὰ εὐστοχήσει ἢ νὰ ἀστοχήσει στὸ ἔργο του, δηλαδή νὰ κερδίσει ἢ νὰ χάσει τὴ ζωὴ του. Ὡστόσο, ἂν μπορεῖ νὰ πεῖ στὸ τέλος τῆς προσπάθειάς του ὅτι κατάφερε νὰ ἀπαλύνει ἢ νὰ μειώσῃ ὅλες τὶς δουλεῖες ποὺ βαραίνουν τοὺς ἀνθρώπους, τότε εἶναι, σὲ ἓνα μεγάλο βαθμῶ, δικαιωμένος, καὶ μπορεῖ, ὡς ἓνα ὀρισμένο στυλιῶν, νὰ συγχωρήσει τὸν ἑαυτό του».

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ὁμιλία τοῦ Camus στὴ Σύμβαση Ἀκαδημία κατὰ τὴν ἀπονομὴ τοῦ Νόμπελ λογοτεχνίας 1957.

ALBERT CAMUS

1913-1960

ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ

Ἐπιλογή
ἀπὸ τὸ ἔργο του

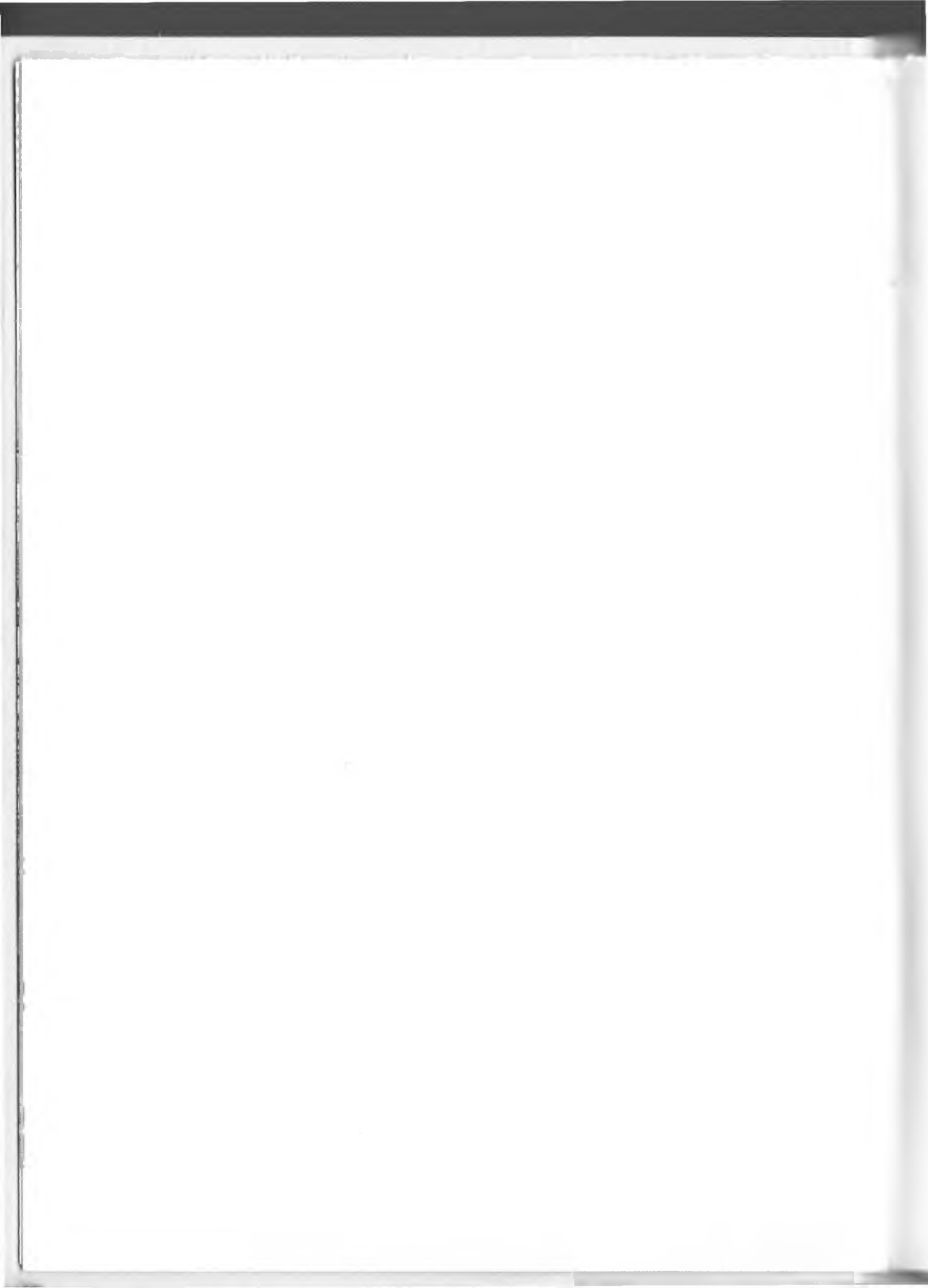

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
Ἑλένη Ποταμιάνου

στιγμή

ΑΘΗΝΑ * 2004

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ALBERT CAMUS (1913-1960), γιός του Lucien Camus, αλσατικής καταγωγής, και τής Ισπανίδας Catherine Sintès, γεννήθηκε στο Μοντοβί τής Κωσταντίνης, έπαρχίας τής Άλγερίας. Ο πατέρας του σκοτώθηκε στα χαρακώματα του Μάρνη το 1914. Η μάνα του, που μαζί της πέρασε τα παιδικά του χρόνια στη λαϊκή συνοικία του Μπελκουρ στο Όράν, έπειδή ήταν σχεδόν κουφή μιλούσε με δυσκολία. («Έπιστρέφοντας ή νεαρή χήρα από το μεροκάματό της σωριαζόταν στην καρέκλα. Άπέναντί της ένα παιδί, που παρατηρούσε προσεκτικά εκείνη την περίεργη σιωπή (...). Έξω το φως και οι θόρυβοι, έδω ή σιωπή τής νύχτας...».¹ Από τη μιά, λοιπόν, ή σιωπή τής μάνας, και από την άλλη ή απουσία του πατέρα. Άπουσία και σιωπή. Αυτές οι δύο λέξεις κόλλησαν στο κεφάλι του Camus όπως κολλάει ή άγωνία του θανάτου.² Δεν ήταν ακριβώς το τίποτα, αυτό που λέμε ή σιωπή του θανάτου. Ήταν εκείνο που βρισκόταν πολύ κοντά στον θάνατο, ήταν ό κομματιαστός ήχος που έβγαινε από τα χείλη τής μάνας του και σταματούσε

1. Albert Camus, *Théâtre, Récits, Nouvelles*, Préface par Jean Grenier, édition et annotée par Roger Quilliot, Pléide, Gallimard 1962, τόμ. II, σ. 25. Με αυτόν τον τρόπο μίλησε για τη μάνα του στα πρώτα, αυτοβιογραφικού περιεχομένου, διηγήματά του *Άπό την Καλή και την Ανάποδη*, και επανήλθε στο ίδιο θέμα πολλές φορές αργότερα.

2. Βλ. *Cahiers Albert Camus IV*, «La poétique du premier Caligula», σ. 134. Ο James Arnold σημειώνει ότι ήδη στα νεανικά έργα του Camus υπάρχει το θέμα του θανάτου, το οποίο σχετίζεται με την απόπειρα του συγγραφέα να χειριστεί μεγάλα και αιώνια θέματα μέσω τής αισθητικής του λόγου».

πρὶν φτάσει στ' αὐτιά του, καὶ ἦταν ἡ ὀλοκληρωτικὴ στέρηση κάποιου ποὺ ἀπὸ τὴ φύση καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξε πατέρας του ἀλλὰ ποτὲ δὲν τὸν ἐνίωσε κοντά του, δὲν τὸν ἀγγίξε, δὲν τὸν εἶδε, δὲν τὸν ἀκουσε, δὲν τὸν ἐπίασε, δὲν τὸν φίλησε. Τὰ πράγματα γιὰ τὸν μικρὸ Albert ἦταν θολά, ἀσαφῆ. Ἐπρεπε νὰ ἀνακαλύψει τὰ πάντα. Νὰ τοὺς δώσει ζωὴ καὶ νόημα, σάρκα καὶ πνοή.

Ἡ Catherine Camus, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἀντρα τῆς μετακόμισε ἀπὸ τὸ Μοντοβὶ στὴν ἐργατικὴ συνοικία Μπελκούρ, σ' ἓνα σκοτεινὸ δυάρι τῆς ὁδοῦ Λυών, ποὺ σήμερα ἔχει μετονομαστεῖ σὲ ὁδὸ Mohamed Belouizdad. Ἐκεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἴδια καὶ τὰ δύο παιδιὰ τῆς, τὸν Albert καὶ τὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του, ζοῦσαν ἡ αὐταρχικὴ γιὰγιά Sintès, οἱ δύο γιοὶ τῆς καὶ μία μικρανεψιά τῆς. Ἐπτὰ ἄτομα σὲ δύο δωμάτια.

Τὸ φῶς καὶ οἱ φωνές τῶν παιδιῶν ἔβγαλαν τὸν μικρὸ Albert ἀπὸ τὸ σπῖτι τῆς ιδιότροπης γιὰγιάς καὶ τῆς σχεδὸν βουβῆς μάνας στὸν δρόμο. Ὁ δρόμος δὲν ἦταν μόνο ὁ τόπος τῶν συναρπαστικῶν συναθροίσεων μὲ τοὺς συνομηλικούς φίλους του, ἦταν πιά τὸ καινούργιο του σπῖτι, τὸ δικό του σπῖτι. Ἄνοιχτό, πολυθόρυβο καὶ πολυσύχναστο ἦταν ἀκριβῶς στὰ μέτρα του. Ἀπ' τὸ πρωί, μὲ τὸν καυτὸ ἥλιο νὰ τὸν χτυπάει κατακούτελα, μέχρι τὸ σούρουπο, ποὺ οἱ μυρωδιές τῶν νυχτολούλουδων γέμιζαν τὴ φτωχογειτονιά, ἔπαιζε μὲ τοὺς φίλους του ποδόσφαιρο. Ἡ μόνιμη θέση του ἦταν τερματοφύλακας. Σὲ αὐτὴ τὴ θέση διακρίθηκε ἀργότερα στὴν ἐθνικὴ ὀμάδα τῶν ἐφήβων τῆς Ἀλγερίας. Ἡ μπάλα δύσκολα περνοῦσε τὴν καλὰ φυλαγμένη ἐστία τοῦ Camus. Τὰ μάτια του δεκατέσσερα, ἔδιναν αὐστηρὲς ἐντολές στὸ μικρόσχημο κορμί του, ποὺ τινάζοταν γιὰ ν' ἀποκρούσει τὰ εὐθύβολα καὶ πλάγια δυνατὰ σοῦτ τῶν ἀντιπάλων, ὅπως ἀκριβῶς ἔκανε πεισματικὰ κι ἐπιδέξια σὲ ὅλη του τὴ ζωὴ, ὅποτε βρέθηκε στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκρούσει τίς προσβολές τῶν φίλων ἢ τῶν ἀντιπάλων του. Ποτέ, μὲ δυὸ λόγια, ἀκόμη καὶ ὅταν ἄφησε τὸ ποδόσφαιρο, ὁ Albert Camus δὲν ἔβγαλε τὴ φανέλα μὲ τὸ νούμερο ἓνα.

Στὴν παρέα τοῦ Μοντοβί ἦταν παιδιὰ καὶ ἀπὸ τῆ μουσουλμανικῆ συνοικία Μαραμπού — δυὸ βήματα ἀπὸ τὸ σπίτι του. Στὰ πρόσωπά τους ἔβλεπε τοὺς φυσικοὺς καὶ μόνιμους κατοίκους τῆς ἀλάνας, ποὺ ἤθελε νὰ γνωρίσει ἀπ' ὅσο πιὸ κοντὰ γινόταν. Ἀπὸ τὸ Μαραμπού στὸ Μοντοβί τὸ τραμ τὸν ὀδηγοῦσε στὶς γειτονιὲς τῶν καταυλισμῶν τῶν Καμπυλίων. Λεφτὰ γιὰ εἰσιτήριο δὲν ὑπῆρχαν. Καβάλα στὸ πίσω μέρος, ἔξω ἀπὸ τὸ ὄχημα —μιά πιθαμὴ ἀπόσταση τὰ πόδια ἀπ' τὸ πλακόστρωτο— ἄφηνε πίσω του δεξιά κι ἀριστερά τὶς μεγάλες ἀλέες ποὺ «ἀνοίγονταν μέχρι τὴ θάλασσα σὲ ἓνα πλατὺ τοπίο μὲ γοῦρνες καὶ λουλούδια». ³ Αὐτὸ πιά κι ἂν ἦταν ἔξοδος. Ἦταν ἡ πραγματικὴ μετάβαση στὸν ἔξω κόσμο, στὸν διαφορετικὸ κόσμο, ποὺ ἦταν ἐκεῖ, καὶ περίμενε ὑπομονετικῶς τὸ σαστισμένο παιδί νὰ μεγαλώσει γιὰ νὰ ποῦνε κι ἄλλα πολλὰ, πέρα ἀπὸ τὴν ὀμορφιὰ τῆς φύσης· περίμενε νὰ ἀκούσει κάποια μέρα τὴν ὀργισμένη φωνὴ τοῦ ὄριμου δημοσιογράφου νὰ λέει γιὰ τοὺς Ἄραβες τῆς Ἀλγερίας: «σὲ ἐπίπεδο πολιτικῆς, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι αὐτὸς ὁ λαὸς ὑπάρχει καὶ δὲν εἶναι μία ἀνώνυμη καὶ θλιβερὴ μάζα ποὺ μποροῦν οἱ Δυτικοὶ νὰ μὴ σέβονται...». Ναι, μὲ τέτοιο τρόπο μιλοῦσε ὁ Camus ὅταν ἔπρεπε. Γιατὶ θυμόταν καλὰ πὼς ὅταν ἀντίκρισε γιὰ πρώτη φορὰ τὶς νομάδες τοῦ Tizi-Ouzou «στὴ θαυμάσια γῆ ποὺ μαλακώνει καὶ τὴν πιὸ σκληρὴ καρδιά», ὁ λυρισμὸς του μούδιασε· κι ἀπὸ κείνη τὴ στιγμὴ στὴ σκέψη του ἀποτυπώθηκε ἡ ἰδέα πὼς «ὅταν ἡ νύχτα κατηφορίζει τὸ σούρουπο τὶς πλαγιὲς τῶν βουνῶν», οἱ φωτιὲς ποὺ ἀνάβουν οἱ Καμπύλιοι εἶναι μόνο γιὰ νὰ ζεσταθοῦν, καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχουν περιθώρια γιὰ κανέναν νὰ διαλογίζεται μπροστὰ στὴ μιζέρια: «αὐτὴ ὑπάρχει, κραυγάζει κι ἀπελπίζεται». Ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ πέρα δῶθε στὶς γειτονιὲς τῆς Καμπυλίας κρῖθηκαν πολλὰ γιὰ τὸ δεκάχρονο ἀγόρι. Τὰ πράγματα ποὺ εἶδε κι ἀκούσε μικρὸς ἔγιναν, στὴν ἐπεξεργασμένη

3. Albert Camus, *Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος*, μετάφραση Β. Βασιλικός, Ἀθήνα 1995, σ. 70.

τους μορφή, είδησεις και πληροφορίες για τόν, μετά από κάποια χρόνια, δημοσιογράφο Camus. Τόν δημοσιογράφο και λογοτέχνη που φρόντιζε, πάνω απ' όλα, να δείχνει τή ζωή ακριβώς όπως τήν είχε γνωρίσει: *Από τήν Καλή και τήν Ανάποδη*.⁴ Φαίνεται, ωστόσο, πώς στον βαθμό που οι παιδικές μνήμες του Camus έπαιξαν ρόλο στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του, έκαναν τήν Καλή πλευρά να κυριαρχήσει τής Ανάποδης. «Στήν αρχή, ό κόσμος δέν ήταν έχθρικός για μένα. Είχα εύτυχισμένα παιδικά χρόνια», είχε πει στον συνεργάτη του περιοδικού *Nouvelles Littéraires*, Gabriel d'Aubarede, τό 1951. Ποῦ όφειλόταν αυτό; Ό Camus γνώρισε τή φτώχεια αλλά δέν υπέκυψε ποτέ στη μιζέρια. Αντίθετα, μάθαινε απ' αυτήν. Γιατί είχε από νωρίς στο μυαλό του τήν εικόνα μιᾶς σύνθετης πραγματικότητας, τὰ στοιχεῖα τής οποίας ἀλληλοσυμπληρώνονταν, και αυτός ήταν τοποθετημένος στη μέση. Κι ἐνῶ ἐκεῖνο τὸ ἀνάμεσα ἔγινε ἰδανικός τόπος για να ἀσκήσει τὸ προσωπικό του βλέμμα πάνω στα πράγματα, τὸν ἔκανε ὀρισμένες κρίσιμες στιγμές ἀμφίροπο και, ἴσως, διστακτικό. Από τὸ κεντρικό αυτό σημείο φυγῆς, στο ὅποιο βρισκόταν, ἐπιχειροῦσε να βρεῖ ἐνδιάμεσες θέσεις, με ἀποτέλεσμα να βρίσκεται μονίμως *Ανάμεσα στο Ναι και στο Όχι*.⁵ Δέν ήταν, βέβαια, αυτό ακριβώς που ήθελε για τὸν ἑαυτό του, γιατί δέν ήταν ἀπό τή φύση του οὔτε συγκαταβατικός οὔτε ὑποχωρητικός. Αυτό που ὑπῆρχε ἀπό νωρίς στον πυρήνα τής σκέψης του Camus και καλλιεργήθηκε στη συνέχεια ήταν μία ἰδέα ἰσορροπίας, που ὑποστήριζε με πίστη και πάθος. Τὸ αἶτημα για μέτρο και ἄρμονία, που πρόβαλλε στο ἔργο του ὁ Camus, δέν προέκυπτε μόνο ἀπό τις ἀναφορές του στον χῶρο, ὅπως τὸν ἔζησε ἐμπειρικά, δηλαδή ταυτοχρόνως ὡς τὸ μέσα και τὸ ἔξω. Προέκυπτε και ἀπό τις ἀναφορές του στον χρόνο, ὁ ὁποῖος είχε συνδεθεῖ στο μυαλό του με τήν ἀνεξάντλητη διάρκεια τής φύσης.

4. Από τὰ πρῶτα δοκιμιακά ἔργα του Camus. Δημοσιεύθηκε τὸ 1937.

5. Τίτλος που περιέχεται στο *Από τήν Καλή και τήν Ανάποδη*.

Τὸ κλειστὸ καὶ καχεκτικὸ περιβάλλον τῆς οἰκογένειάς του, ἡ φτωχογειτονιά, καὶ ὅ,τι εἶχε σχέση μετὰ τὴν στέρηση, ἦταν τὸ μέρος τῆς πραγματικότητας ποὺ τὸν ἔδενε μετὰ τὴν ἱστορία: ἦταν ἡ τροπὴ ἢ ἡ εἰκόνα ποὺ ἔπαιρνε ἡ ἱστορία γιὰ τὸν Camus. Ὁμως ὁ ἥλιος, ἡ θάλασσα, ὁ καθαρὸς μπλὲ οὐρανός, οἱ μυρωδιές, ὅ,τι, τέλος, τὸν ἔδενε μετὰ τὴ φύση, ἦταν τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς πραγματικότητας ποὺ μποροῦσε ὄχι μόνο νὰ τὸν βγάλει ἔξω ἀπὸ τὸ παρὸν ἀλλὰ καὶ νὰ τοῦ ἐγγυηθεῖ τὴ συνέχεια. Ὅ,τι δὲν ἐμπιστευόταν στὸ προσωρινὸ καὶ τὸ ἐφήμερο τῆς ἱστορίας τὸ ἀναζητοῦσε στὴ συνέχεια τῆς φύσης. Τὰ δύο μαζὶ ἀποτελοῦσαν τὴν πραγματικὴ δύναμη τοῦ Camus. Μιὰ δύναμη ποὺ ὑποστηρίχτηκε ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ἐκεῖνος ὀνόμασε στὴν ὀριμότητά του «φυσικὴ ἀδιαφορία», καὶ ἐκεῖ ὄφειλε τὸ ὕφος του γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. «Μοῦ χρειαζόταν νὰ δαμάσω τὴν εὐαισθησία μου, ἔτοιμη πάντα νὰ ξεχειλίσει. Στὸ νὰ τὴν κρύβω κάτω ἀπὸ τὴν εἰρωνεία καὶ τὴν ψυχρότητα, νομίζω πῶς εἶμαι μάστορας». ⁶ Καθὼς «ἡ φτώχεια δὲν ἦταν ποτὲ δυστυχία» γι' αὐτόν, κατάφερε νὰ ἀξιοποιήσει τὴ φυσικὴ ἀδιαφορία του καὶ νὰ «τοποθετηθεῖ σὲ ἴση ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἥλιο καὶ τὴ μιζέρια». Ἀπὸ αὐτὸ τὸ σημεῖο προσχεδίαζε ἤδη ἐκεῖνο ποὺ μετὰ τὰ διαβάσματά του ἀπέκτησε ὀλοκληρωμένο σχῆμα στὴ *Σκέψη τοῦ μεσημεριοῦ*, ⁷ στὴ σκέψη, δηλαδή, τοῦ μέτρου. Ἡ τήρηση τοῦ μέτρου καθιερώθηκε, κατὰ κάποιον τρόπο, ὡς προσωπικὴ θέση τοῦ Albert Camus ἀπέναντι στὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ ἀπέναντι στὴ φιλοσοφία. Στὴ σκέψη τοῦ μεσημεριοῦ, οἱ ριζοσπαστικὲς ἐπιλογές τοῦ ἀνθρώπου ὑποχωροῦν μπροστὰ σὲ μιὰ κατακτημένη σοφία ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ ἀπώτατο παρελθὸν καὶ εἶναι γραμμένη σὲ ὅλους ἐμᾶς ποὺ «ἀναπνέουμε κάτω ἀπὸ τὸν ἴδιο οὐρανό». ⁸ Τοῦτος ἐδῶ ὁ κόσμος, ποὺ «βρίσκεται μέσα στὸ φῶς, παραμένει ὁ πρῶτος καὶ ὁ τελευταῖος

6. Βλ. H. Lottman, *Albert Camus*, Paris 1978, σ. 71.

7. Τὸ βασικὸ κεφάλαιο τοῦ *Ἐξεγερμένου Ἀνθρώπου*, τὸ ἀγαπημένο δοκίμιο τοῦ Camus, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1951.

8. A. Camus, *Pléide*, ὁ.π., τόμ. II, σ. 708.

μας έρωτας», κι εμείς, πού ζοῦμε σέ τούτη τήν «πονεμένη γῆ», πρέπει κάποτε νά πάψουμε ν' ἀναβάλλουμε τή χαρά γιά τò αὔριο. Σέ μιὰ φιλοσοφία τοῦ μέτρου, ὅπως τήν ἀντιλαμβάνεται ὁ Camus, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ μηδενισμοῦ γίνονται ἐχθροὶ τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ ὅσοι, μέσα στήν ἱστορία, τεντώνουν πολὺ τὸ τόξο τους ἀλλάζουν τήν εὐθεία πορεία τοῦ βέλους της. Τὸ νὰ ξέρει κανεὶς νὰ ζεῖ καὶ νὰ πεθαίνει ἀποτελεῖ ἕναν ὄχι καὶ τόσο πρωτότυπο κανόνα, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ξέρει τὰ ὅριά του καὶ νὰ μὴ φαντάζεται τὸν ἑαυτό του Θεό.⁹

*

Ἐκτός λοιπὸν ἀπὸ τὴ σιωπῆ, πού τὴ σημασία της κατάλαβε καλὰ ἀπὸ μικρὸς στὸ σπῆτι τῆς ὁδοῦ Λυών, ἡ λέξη πού βρίσκει τὸ πραγματικὸ νόημά της στὸ τελευταῖο πεζογράφημα τοῦ Camus — τί μοιραία, ἀλήθεια, σύμπτωση! — *Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος*, εἶναι ἡ ἀπουσία. Στὶς δεκαπέντε πρῶτες σελίδες τοῦ τελευταίου «πρῶτου ἀνθρώπου» ζωντανεύει στὸ βιβλίο ὁ πατέρας, Ἄνρι Κορμερί (Lucien Camus). Ἡ ἀφήγηση ξεκινᾷ μὲ τὸ περιπετειῶδες νυχτερινὸ ταξίδι τοῦ Ἄνρι, τῆς ἐτοιμόγεννης γυναίκας τοῦ Ἄνρι (Catherine Sintès) καὶ τοῦ τετράχρονου παιδιοῦ τους (ἀδελφοῦ τοῦ Camus) τὴν ἡμέρα τῆς γέννησης τοῦ ἴδιου τοῦ Ζάκ (Albert Camus). Τὴν τριμελῆ οἰκογένεια ὁδηγεῖ στὸ ἐρημικὸ κτῆμα τοῦ Σὲν Ἀπότρ, κάπου κοντὰ στὰ σύνορα Τυνησίας καὶ Ἀλγερίας, ὁ γερο-Ἀραβας Καντοῦρ μὲ τὴν ἄμαξά του. Ἐκεῖ, πλάι στὸ τζάκι, πού φούντωνε ἀπὸ τίς ξερὲς κληματόβεργες, γεννήθηκε ἕνα ὁμορφο ἀγόρι, ὁ Ζάκ. Κατὰ πῶς ἔκριναν οἱ δύο γυναῖκες πού βοήθησαν στὴ γέννα καὶ ὁ γιατρὸς πού μόλις πρόφτασε νὰ κόψει τὸν λῶρο τῆς ἀποκαμωμένης ταξιδιώτισσας, ἡ ζωὴ του ἀρχίζει «καλὰ».¹⁰

9. Στὸ ἴδιο, σ. 705.

10. Βλ. Albert Camus, *Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος*, ὁ.π., σ. 38.

Μετά τις πρώτες αυτές σελίδες, βρίσκουμε τὸν Ζάκ σαράντα χρόνια ἀργότερα νὰ στέκεται μπροστὰ στὸν τάφο τοῦ πατέρα του, Ἀνρί Κορμερί, στὸ νεκροταφεῖο τῆς μικρῆς πόλης Σάν Μπριέ. Μιὰ σκέψη κυρίεψε τὸ μυαλό του: Ὁ πατέρας του πέθανε εἰκοσιεννέα ἐτῶν (πέρασε ἀπ' αὐτὴ τὴ γῆ φευγαλέα, ὅπως ἕνας ἄγνωστος).¹¹ Ὁ εἰκοσιεννιάχρονος νέος ποὺ «ἔπεσε στὸ πεδίο τῆς τιμῆς» δὲν ὑπῆρξε ποτέ στὴ ζωὴ τοῦ Ζάκ· ἦταν ἀδύνατον, ὅμως, νὰ παραμείνει ἄγνωστος γιὰ τὸν συγγραφέα. Στὸν *Πρῶτο Ἄνθρωπο* ὁ Camus, φτιάχνοντας τὴν εἰκόνα τοῦ πατέρα στὸ πρόσωπο τοῦ ἥρωά του Ἀνρί Κορμερί κατάφερε νὰ φτιάξει τὸ δικό του μνημεῖο γι' αὐτὸν τὸν ἄγνωστο νεαρὸ στρατιώτη καὶ νὰ ἀποδείξει στὴν ἀφηγηματικὴ γραφὴ τί ἀκριβῶς ἐννοεῖ μὲ τὴν πρότασή του: «ἂν θέλεις νὰ κάνεις φιλοσοφία γράφε μυθιστορήματα». ¹² Ἐδειξε δηλαδὴ στὸ ἔργο του ὅτι ὁ ἀφηγηματικὸς λόγος μπορεῖ νὰ διαμορφώσει ἰδανικὲς συνθῆκες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ ὅταν συμβαίνει ὁ πρωταγωνιστικὸς ρόλος στὸ μυθιστόρημα νὰ ἀνατίθεται σὲ μία ἰδέα ἢ σὲ μία ἐννοια. «Ἡ ἀναζήτησις τοῦ πατέρα», γιὰ παράδειγμα, στὸν *Πρῶτο Ἄνθρωπο* ὑπαγορεύει τὴ θέση ὅτι αὐτὸ ποὺ κάποιος μπορεῖ νὰ γνωρίσει εἶναι αὐτὸ ποὺ προσπαθεῖ νὰ προσεγγίσει μὲ τὶς αἰσθήσεις καὶ νὰ τὸ περιγράψει. Ἡ παντελὴς ἀπουσία τοῦ πράγματος, καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση ἡ ἀπουσία τοῦ προσώπου τοῦ πατέρα, καθιστᾷ τὴ γνώση τοῦ πατέρα του ἀδύνατη. Ἡ περιγραφή: «γεροδεμένος, κανονικοῦ ὕψους, μακροπρόσωπος, μὲ μέτωπο ψηλὸ καὶ τετράγωνο, μὲ πηγούνι κανονικό»¹³ — ποὺ δίνεται στίς πρώτες σελίδες τοῦ *Πρώτου Ἄνθρώπου*, ἀπὸ τὸν ἀφηγητὴ Camus—, παραμένει μέχρι τὸ τέλος ἀνεπιβεβαίωτη ἀπὸ τὸν ἥρωά του Ζάκ, ὁ ὁποῖος ζητώντας ἀπὸ παντοῦ πληροφορίες προσπαθεῖ νὰ συλλάβει τὴν εἰκόνα αὐτὴ

11. Στὸ ἴδιο, σ. 48.

12. *Carnets* (Mai 1935-Fevrier 1942), Paris 1962, σ. 23.

13. Βλ. Albert Camus, *Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος*, ὁ.π., σ. 26.

μέ αγωνία. Είναι μία εικόνα, που έπειδή δεν έμφανίστηκε ποτέ μπροστά στα μάτια του Ζάκ, δεν μπορεί να σχηματιστεί στο μυαλό του, άρα δεν είναι σε θέση να την συλλάβει ο ίδιος. Είναι μία γνώση που του είναι αδύνατον να προσεγγίσει έξω από την πραγματικότητά της. Τον καταλαμβάνει έτσι το αίσθημα του κενού. Τοῦτο δὲν μπορεί νὰ τὸ περιγράψει μὲ ὅλη τὴν ἀκρίβεια τῆς αἴσθησης τοῦ συγκεκριμένου πράγματος πού τοῦ λείπει· κι αὐτὸ πού λείπει, τὸ συγκεκριμένο ἄγνωστο, δηλώνοντας τὴ συγκεκριμένη ἀπουσία του, καταλαμβάνει τελικὰ τὴ θέση τοῦ πατέρα. Στὴ διάρκεια μιᾶς ζωῆς, πού ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ παιδικὰ χρόνια στὸ Μπελκούρ, ὁ Camus καὶ ὁ ἥρωάς του Ζάκ μοιράζονται ἀπόλυτα τὴν ἴδια ἀγωνία καὶ τὸ ἴδιο κενό, ἐπιβεβαιώνοντας πὼς ἡ ἀπουσία τοῦ πατέρα καὶ ἡ γνώση του ὡς συγκεκριμένου προσώπου ἦταν δύο ἐντελῶς ἀσυμβίβαστα πράγματα· αὐτὸς πού «γνωρίζει», ὁ ἀφηγητής, ὁ ὁποῖος δὲν ἐπικοινωνεῖ καθόλου μὲ τὸν Ζάκ — ἀπλῶς τὸν παρακολουθεῖ στὴν ἀναζήτηση—, δὲν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐνισχύει, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀφήγησης, τὴ σημασία τῆς ἀπουσίας. Θὰ μπορούσαμε ἔτσι νὰ ποῦμε, ὅτι ὁ Camus, συνδέοντας σὲ αὐτὸ τὸ *in memoriam* κείμενο τὸ ἄγνωστο πρόσωπο μὲ τὴν ἀπουσία, χειρίζεται φιλοσοφικὰ ἄψογα τὸ λογοτεχνικὸ ὑλικό του, ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι ἐνῶ Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικά τοῦ πεζογραφήματος — πλοκή, πραγματολογικὰ στοιχεῖα, πρόσωπα —, πρωταγωνιστικὸ ὅμως ρόλο δὲν κατέχει οὔτε τὸ πρόσωπο τοῦ πατέρα οὔτε τοῦ Ζάκ ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ἐννοια τῆς ἀπουσίας.

Ὁ Ζάκ, μὲ τὴν ἐπίσκεψή του στὸ νεκροταφεῖο ἔμαθε καὶ κάτι ἀκόμα ἀπὸ τὴν πέτρα τοῦ μνήματος. Ἡ διαφορὰ ἡλικίας πού εἶχε μὲ τὸν πατέρα του γινόταν πιά ἀπαγορευτικὴ γιὰ ὁποιαδήποτε ἐπιβλητικὴ, ὅπως τὴν ἤθελε, πατρικὴ εἰκόνα. «Γυρίζοντας τὴν πλάτη του στὸν τάφο, ὁ Ζάκ Κορμερὶ ἐγκατέλειψε τὸν πατέρα του». Ἦταν σαράντα ἐτῶν. Καὶ τότε ξεκίνησε τὴ δική του ζωὴ. Ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ὅμως γιατί ὁ Camus νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ τονίσει τόσο τὴ σημασία τοῦ ξεκινήματος ἀπὸ τὴν ἀρχή;

Ὁ *Πρῶτος Ἄνθρωπος* (δημοσιεύθηκε μόλις τὸ 1994, τριάντα πέντε δηλαδή χρόνια μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Camus) πιθανότατα ἀντιστοιχεῖ στὴν πρώτη γενιὰ τῶν Γάλλων τῆς Ἀλγερίας, τὴν πρώτη χαμένη γενιὰ — πὺ τραυματίζεται θανάσιμα στὸν πόλεμο — καὶ τὴν προτελευταία, ἀφοῦ ἀπὸ τὸ 1962 καὶ ὕστερα οἱ Γάλλοι τῆς Ἀλγερίας καταχρηστικὰ ἐποικοῦσαν ἐκεῖ. Ἀπὸ τὴ μία, λοιπόν, πλευρά, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος εἶναι ἐκείνη ἢ πρώτη ἡττημένη γενιὰ· καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶναι καὶ ἡ γενιὰ τῆς διασποράς, ἐκείνη τοῦ Albert Camus. Σὲ αὐτὴν ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι πρῶτοι, πὺ ξεκίνησαν ἀπὸ τὶς ἀναλφάβητες οἰκογένειές τους κι ἐπιχείρησαν ἀπὸ ἓνα μηδενικὸ σημεῖο νὰ φτιάξουν μία νέα μορφή, τὴ δική τους πνευματικὴ μορφή. «Φαντάζομαι», γράφει ὁ Camus, «ἓναν πρῶτο ἄνθρωπο πὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ μηδέν, πὺ δὲν ξέρει ἀνάγνωσι καὶ γραφή, πὺ δὲν ἔχει οὔτε θρησκεία οὔτε ἠθική».¹⁴

*

Ὁ ἥρωικὸς θάνατος τοῦ Lucien Camus φαίνεται πὺς εἶχε κάνει τὸν Albert διπλὰ ὄρφανό· ὄρφανό ἀπὸ πατέρα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ δευτερὴ του πατρίδα, τὴ Γαλλία, ἐκείνη πὺ σιγά-σιγά θὰ ἀνακαλύψει ὡς μαθητῆς καὶ ὡς φοιτητῆς στὰ πρόσωπα τῶν δασκάλων του. Πρῶτη τέτοια χαρακτηριστικὴ μορφή ὁ M. Germain, ὁ δάσκαλος τοῦ Camus στὸ δημοτικὸ σχολεῖο — καὶ αὐτὸς ἐμφανίζεται στὸν *Πρῶτο Ἄνθρωπο* ὡς κύριος Μπερνάρ.¹⁵ Ὁ M. Germain δὲν ἐνθάρρυνε μόνο τὸν μαθητὴ του στὴν τάξη· μὲ μιὰν ἐπίσκεψή του στὸ σπίτι τῆς ὁδοῦ Λυών, ἔπεισε τὴν οἰκογένεια Camus νὰ

14. Βλ. H. Lottman, *Albert Camus*, ὁ.π., σ. 19, σημ. 1. Συνέντευξη πὺ ἔδωσε στὸν δημοσιογράφο τῆς *Gazette de Lausanne*, Franck Jotterand.

15. Βλ. Albert Camus, *Ὁ Πρῶτος Ἄνθρωπος*, ὁ.π., σ. 158. Ὁ «κύριος Μπερνάρ», ὁ «κομφᾶ ντυμένος» μὲ «τὸ γεμάτο, κανονικὸ πρόσωπο, μὲ μαλλιά κάπως λιγιστά, ὅμως πάντα καλοῖσιωμένα, εὐωδιάζοντας κολόνια», ὁ «καλοδιάθετος καὶ αὐστηρὸς» δάσκαλος-«ἐπιτηρητῆς».

ἐπιτρέψει στὸν ταλαντοῦχο μαθητὴ νὰ τελειώσει τὸ Λύκειο καὶ νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο. Δὲν ἦταν τόσο συνηθισμένη κατάσταση, ἓνα φτωχόπαιδο ἀπὸ τὴ συνοικία τοῦ Μπελκὸρ νὰ ξοδεύει τὶς δυνάμεις του στὰ βιβλία ἀντὶ νὰ ἰδρῶνει στὰ μεροκάματα γιὰ νὰ προσθέτει τὸ μερτικό του στὸ μικρὸ εἰσόδημα τοῦ σπιτιοῦ. Ὡστόσο, ὁ νεαρὸς μαθητὴς δούλεψε κάποια καλοκαίρια στὸ λιμάνι· ἀλλὰ «αὐτὰ τὰ πῆγαιν' ἔλα μέσα στὴ ζέστη τὸν κούραζαν, κοιμόταν βαριά καὶ ὁ Σεπτέμβριος τὸν ἔβρισκε ἀδυνατισμένο καὶ νευρικό».¹⁶ Οἱ ἀντοχές του ἦταν περιορισμένες, ὅμως τὸ μυαλό του δούλευε ἀκούραστα καὶ ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ γράμματα ἦταν μεγάλη. Στὰ δεκάξι του χρόνια παρουσίασε τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας τῆς ἐποχῆς: φυματίωση. Ὁ φόβος καὶ ὁ τρόμος τῶν φτωχῶν ποὺ δὲν εἶχαν τὰ μέσα νὰ γιαιτρευτοῦν σὲ σανατόρια. Ὁ Camus, μετὰ ἀπὸ ἓναν κυριακάτικο ἀγῶνα ποδοσφαίρου, βρέθηκε στὸ δημοτικὸ νοσοκομεῖο «Μουσταφᾶ» γιὰ τὶς πρῶτες βοήθειες. Ὅσο γιὰ τὴν πορεία τῆς ἀρρώστιας στὴ συνέχεια, εὐτυχῶς ποὺ ὑπῆρχε ὁ θεῖος Acault, ὁ χασάπης, ποὺ μὲ τὶς προμήθειές του ἔσωσε τὴ ζωὴ τοῦ νεαροῦ ἀνιψιοῦ του. Σὲ ἐκείνη τὴν περίοδο, κοντὰ του βρέθηκε ὁ «δεύτερος», μετὰ τὸν δάσκαλο τοῦ δημοτικοῦ, πατέρας, ὁ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας Jean Grenier, μὲ τὸν ὁποῖο ἀργότερα ἔζησε μιὰ σταθερὴ καὶ βαθειὰ φιλία.¹⁷ Φαίνεται, ὅμως, πῶς ἡ πρώτη φιλικὴ ἐπίσκεψη ποὺ ἔκανε ὁ Grenier στὴν ὁδὸ Λυῶν δὲν πῆγε καὶ τόσο καλά. Ὁ Camus δὲν τοῦ ἔδωσε κἂν τὸ χέρι. Χρειάστηκε νὰ περάσουν δέκα χρόνια γιὰ νὰ ἐξηγήσει στὸν δάσκαλό του πῶς ἡ στάση του, σὲ ἐκείνη τὴν ἐπίσκεψη, ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι «στὸ πρόσωπό του ἔβλεπε τὴν κοινωνία», καὶ ὅτι αὐτὸ τὸν ἐμπόδισε νὰ ἐκφραστεῖ θερμὰ ἢ, ἔστω, στοιχειωδῶς εὐγενικά.¹⁸ Ἡ ἀρρώστια εἶχε

16. Στὸ ἴδιο, σ. 295.

17. Βλ. Albert Camus-Jean Grenier, *Correspondance 1932-1960*, Gallimard, Paris 1981.

18. H. Lottman, *Albert Camus*, ὁ.π., σ. 57.

ποικίλες ἐπιπτώσεις στὴ ζωὴ τοῦ Camus. Τὸν ἀνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψει τὸ γήπεδο, νὰ καθυστερήσει ἓνα χρόνο τὶς σπουδές του καί, ἀργότερα, νὰ μὴ λάβει μέρος στὸν διαγωνισμό τῆς Aggregation.¹⁹ Τὸν ἔστρεψε, ὅμως, πολὺ στὸ διάβασμα. Στὰ δεκαεννιά του χρόνια διαβάζει Schopenhauer, Nietzsche, Dostojevski καὶ Joyce. Ἀλλὰ ἡ πραγματικὴ ἀποκάλυψη ὑπῆρξε γι' αὐτὸν ὁ Gide.²⁰ Οἱ *Nourritures terrestres* τοῦ Gide καὶ τὰ *Νησιά* τοῦ Grenier ἀπέτελεσαν ὑποδείγματα γραφῆς γιὰ τὸν Camus, ὄχι μόνο γιὰ τὴν «ἀκαταμάχητη γλώσσα» τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ὅτι πρώτη φορὰ ἀναγνώρισε στὰ κείμενα αὐτὰ τὴ δική του μεσογειακὴ ιδιοσυγκρασία. Ἀναγνώριζε τὸν ἔρωτα γιὰ τὸ φῶς, τὴ μαγεία τοῦ σώματος, μὲ δυὸ λόγια, τὸ πάθος γιὰ τὴν ὀμορφιὰ τῶν φαινομένων ποὺ χάνεται, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τὰ ἀγαπήσουμε ἀπεγνωσμένα.²¹

*

Ὁ μεσογειακὸς πολιτισμὸς θεμελιώνει τὶς ἔννοιες τῆς ποικιλίας, τῆς ἀρμονίας, τοῦ μέτρου, τῆς ἐνότητας καὶ τῆς συνοχῆς. Ἡ ἰδεολογία τοῦ Camus, στηριγμένη σὲ τούτη τὴν πεποίθηση, ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀγάπη του γιὰ τὸ μεσογειακὸ τοπίο καὶ τὴν πίστη του στὸν μεσογειακὸ πολιτισμὸ. Τὸ μεσογειακὸ πνεῦμα ἀντιπαρατίθεται, κατὰ τὴν ἀποψή του, στὴ γοτθικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Ὁ ἥλιος, τὰ κυπαρίσσια καὶ οἱ χαρούμενες αὐλὲς ὑπόσχονται τὴν ἀλήθεια, ἐνῶ τὰ γκρίζα χρώματα συντελοῦν στὴ «δολοφονία» τῆς καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ αὐταρχισμοῦ καὶ τοῦ ὀλο-

19. Γαλλικὸ σύστημα ἐξετάσεων, ποὺ βασίζεται σὲ ἐξαιρετικὰ δύσκολη δοκιμασία, κατὰ τὴν ὁποία οἱ πτυχιούχοι, γιὰ νὰ περάσουν στὸν κλάδο τῶν ἐκπαιδευτικῶν, συναγωνίζονται σὲ σύνθετη ἐξεταστικὴ ὕλη. Ἐξ ἄλλου ἡ καλὴ ὑγεία ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τοὺς ὑποψήφιους ἐκπαιδευτικούς.

20. Βλ. τὸ κριτικὸ δοκίμιο τοῦ Camus, «Rencontre avec André Gide», *Pléide*, ὁ.π., τόμ. II, σ. 1117.

21. Βλ. Jean Grenier, *Les îles*, Paris 1959, σ. 9-16.

κληρωτισμοῦ.²² Ἡ λεκάνη τῆς Μεσογείου παρουσιάζει ἓνα ρεαλιστικό πρότυπο διεθνισμοῦ. Ἡ εἰκόνα τῆς Μεσογείου, ποῦ «ἡ θάλασσα τῆς περιτριγυρίζει μὲ ἥλιο καὶ χαμόγελα» τὶς δέκα διαφορετικὲς χῶρες τῆς, μπορεῖ νὰ περιγράψει, ἢ, ἀκόμη καλύτερα, νὰ ἀποδώσει σὲ εἰκόνα τὴ σκέψη τοῦ μέτρου, τὴ μόνη ἱκανή, κατὰ τὴ γνώμη του, νὰ ἀποκαταστήσει τὴν ἀναπαράσταση τῆς πραγματικότητας. Οἱ μεσογειακοὶ γνωρίζουν τὸ μέτρο τους καὶ τὸ μέτρο τῶν πραγμάτων. Ἡ θεμελιακὴ τούτη ἀρχὴ ἀποτελοῦσε κοινὸ σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ἄλλων, νεαρῶν κυρίως, Γάλλων ποῦ βρισκόνταν στὴν Ἀλγερία, τὸ Μαρόκο καὶ τὴν Τυνησία τὴ δεκαετία '30 μὲ '40, καὶ συσπειρωμένοι γύρω ἀπὸ τὴν «ὀμάδα τῶν Μεσογειακῶν» ἐξέδιδαν τὸ περιοδικὸ *Revue de Culture Méditerranéenne*.

Τὴ δεκαετία αὐτὴ ὁ Camus δραστηριοποιήθηκε στὸν χῶρο τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς δημοσιογραφίας. Ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ὀργάνωση «Λαϊκὸ Μέτωπο», ἡ ὁποία συσπείρωνε τοὺς σοσιαλιστὲς καὶ τοὺς κομμουνιστὲς ἐναντὶα στὸν ἐξωτερικὸ καὶ ἐσωτερικὸ φασισμό, καὶ σὲ αὐτὴν εἶχαν προσχωρήσει ἀρκετοὶ φίλοι του. Τὸ 1933 ὁ Σύνδεσμος τῶν Ἐπαναστατημένων Συγγραφέων καὶ Καλλιτεχνῶν (γαλλικὰ AEAR) ἐκδίδει τὴν *Commune*, περιοδικὸ ποῦ «φούντωνε τὸν ἐνθουσιασμό» ὅλων τους, πρὶν κἂν διαβάσουν τὰ ἄρθρα. «Ὅποιος ὑπέγραφε κείμενο ἀπέπνεε κύρος καὶ ἀποτελοῦσε ἐγγύηση γιὰ τὴν προτεινόμενη 'γραμμὴ' του».²³ Τὸ 1935 προσχώρησε στὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα. Τὸ 1937, ὅμως, ἀποχώρησε διαφωνώντας μὲ ὀρισμένα μέλη πάνω στὴν ἀνακοίνωση ποῦ ἔκανε ὁ Gide ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Μόσχα. Ὡς πρὸς τὴ δημοσιογραφικὴ του δραστηριότητα, αὐτὴ δοκιμάστηκε καὶ στὸν πολιτιστικὸ χῶρο. Ἡ πρώτη του κριτικὴ ἀφοροῦσε σὲ θέματα εἰκαστικὰ καὶ δημοσιεύθηκε σὲ πανεπιστημιακὸ περιοδικὸ τὸ 1934. Τὴν ἴδια χρονιά δη-

22. Βλ. περισσότερα, σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ θέμα, Ἑλ. Ποταμιάνου-Παλλαντίου, *Ἡ μυθο-λογικὴ τοῦ Albert Camus*, Ἀθήνα 1996.

23. Βλ. H. Lottman, *Albert Camus*, ὁ.π., σ. 93.

μοσίευσε δύο ακόμη μουσικές κριτικές για τὸ ἔργο τῶν Honegger καὶ Stravinsky στὸ περιοδικὸ *Nouvelle Journée*. Ἡ προσωπικὴ του ζωὴ τούτη τὴν ἐποχὴ εἶχε ἀρκετὲς δυσκολίες. Παντρεύτηκε τὴν Simone Hié, μὲ τὴν ὁποία, ὅμως, δὲν ἔζησε παρὰ λίγες καλὲς στιγμές. Ἡ Simone ἦταν ταραγμένος ἄνθρωπος, γι' αὐτὸ καὶ ὁ γάμος τους διαλύθηκε σύντομα.

Βρισκόμαστε στὰ 1936. Χρόνια σκληρῆς δουλειᾶς γιὰ τὸν Camus. Ὁ συγγραφέας, ποὺ ἔχει γεννηθεῖ μέσα του, βιάζεται νὰ γράφει καὶ νὰ ἐκδώσει (ἐτοιμάζει τὸ *Ἀπὸ τὴν Καλὴ καὶ τὴν Ἀνάποδη*), ὁ δημοσιογράφος νὰ σχολιάσει τὴν ἐπικαιρότητα, ὁ ἄνθρωπος τοῦ θεάτρου ζητοῦσε νὰ ἐκφραστεῖ στὸ σανίδι. Δικτυώθηκε μὲ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ «Ἐργατικῆς Θεάτρου» καὶ ἀργότερα ἴδρυσε, μὲ ὀρισμένους ἀπὸ αὐτούς, τὸ «Ὀμαδικὸ Θεάτρο», στὸ ὁποῖο ἐμφανίστηκε ὡς ἠθοποιὸς καὶ ὡς σκηνοθέτης, γνωρίζοντας ἀπὸ κοντὰ τοὺς «μεγάλους» τοῦ θεατρικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς, Antonin Artaud, Jacques Copeau, Gordon Graig καὶ Adolphe Appia. Παράλληλα ἐργάζεται ὡς δάσκαλος, ὑπάλληλος τοῦ μετεωρολογικοῦ Ἰνστιτούτου στὸ Ὁράν, καὶ ὡς ἀναγνώστης στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Charlot. Ἡ πρώτη του ἐπαφὴ μὲ τὸν καθημερινὸ Τύπο ἔγινε μὲ τὴν ἐφημερίδα *Alger Républicain*, τὸ 1938, ἐνῶ τὸ 1939 ἐκδίδουν μαζί μὲ τὸν στενὸ φίλο του καὶ δημοσιογράφο Pascal Pia τὴν ἐφημερίδα *Soir Républicain*. Φτάνοντας στὸ Παρίσι τὸν χειμῶνα τοῦ 1940 συνεργάζεται μὲ τὴν ἐφημερίδα *Paris Soir*, καὶ στὴ συνέχεια μὲ τὴν ἐφημερίδα *Combat*, ἣ ὁποία τὰ χρόνια τῆς γερμανικῆς κατοχῆς κυκλοφοροῦσε παράνομα. Τὸ ὄνομά του στὴ συντακτικὴ ἐπιτροπὴ ἔγινε γνωστὸ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου, τὸ 1944. Ἐπίσης, λόγῳ τῆς κρισιμότητος τῶν καιρῶν, ὀρισμένα ἄρθρα του εἶναι ἀνυπόγραφα καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀναγνωρίστηκαν ὡς δικὰ του ἀπὸ τὸ συγκεκριμένον πολιτικὸ περιεχόμενό τους, τὸ ὁποῖο συνοψίζεται στὶς πρῶτες προτάσεις τοῦ *Ἐξεγερμένου Ἀνθρώπου*: «Τί εἶναι ὁ ἐξεγερμένος; Ἕνας ἄνθρωπος ποὺ λέει ὄχι». Αὐτὸ τὸ «ὄχι», ὅμως, ἐνῶ περιέχει τὴν ἄρνηση ἀποκλείει τὴν παραίτηση. Δηλαδή, «αὐτὸ

τὸ ὄχι βεβαιώνει τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὀρίου», καθὼς «ἡ ἐξέγερση στηρίζεται ἀπὸ τὴ μίᾳ πλευρᾷ στὴν κατηγορηματικὴ ἄρνηση τῆς παραβίασης κάθε ὀρίου, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὴ βεβαιότητα τῆς ἄσκησης κάθε ἀνθρώπινου δικαιώματος». Μεταπολεμικὰ ὁ Camus δημοσίευε στὸ περιοδικὸ *Nouvelle Revue Française*, καθὼς καὶ στὸ *Temps Modernes*. Ἀπὸ τὸ 1955 καὶ ὕστερα ἀνήκε στὴν ἐπίλεκτη δημοσιογραφικὴ ὁμάδα τοῦ ἐβδομαδιαίου περιοδικοῦ *Express*.

*

Ὁ Camus τὸ 1940 παντρεύτηκε τὴν Ὀρανέζα Francine Faure. Μετὰ ἀπὸ λίγο ἔφυγε μόνος του στὴ Γαλλία, καὶ ἔμεινε ἕνα διάστημα στὴ Lyon. Στὸ διάστημα 1940-1944 δημοσιεύτηκαν: *Οἱ Γάμοι* (δοκίμιο), *Ὁ Ξένος* (μυθιστόρημα), *Ὁ μῦθος τοῦ Σίσυφου* (δοκίμιο), *Ἡ παρεξήγηση καὶ Ὁ Καλλιγούλας* (θεατρικά). Τὰ τέσσερα τελευταῖα ἔχουν ὡς κεντρικὸ θέμα τὸ παράλογο.

Τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ παραλόγου ἐκφράζεται, ὅσο γίνεται πιὸ συνοπτικά, στὴν πρόταση τοῦ Camus: «Ζῶ σημαίνει ἀφήνω τὸ παράλογο νὰ ζήσει». Μὲ τὸ ἀφήνω τὸ παράλογο νὰ ζήσει, ἐννοεῖ ὅτι ὄχι μόνο δὲν πρέπει νὰ φοβόμαστε τὸ παράλογο, ἀλλὰ ὅτι ἀξίζει νὰ ἐπιδιώκουμε νὰ ζήσουμε μὲ αὐτό. Οἱ ἥρωες τοῦ Camus, βιώνοντας τὸ παράλογο — καθὼς τὸ παράλογο εἶναι ἀποκλειστικὰ βίωμα — βρίσκονται σὲ κατάσταση ἔντασης, ὀδύνης ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ σὲ κατάσταση διαύγειας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποσποῦν δύναμη. Ἡ μεγαλύτερη δύναμη αὐτῶν τῶν ἡρώων εἶναι ὅτι δὲν συναλλάσσονται καθόλου μὲ τὸν ὀρθολογισμό, καὶ κατὰ συνέπεια δὲν ἐπιδιώκουν νὰ ἐξηγήσουν ὀρθολογικὰ τὶς ἐπιλογές ζωῆς ποὺ κάνουν. Αὐτὸ ποὺ γνωρίζουν καλά εἶναι ὅτι σὲ κάποια ὀριακὴ στιγμή — διαφορετικὴ γιὰ τὸν κάθε ἥρωα —, καθὼς περνᾷ ἀπὸ τὸ μυαλό τους ἡ ἰδέα τῆς αὐτοκτονίας, ἀντιλαμβάνονται πόσο περισσότερη ἀξία ἔχει νὰ ζεῖς μέσα στὴν ἔρημο τοῦ παραλόγου, παρά νὰ ζεῖς στὸ χάος καὶ τὴ σύγχυση τοῦ ὀρθολογισμοῦ. «Σὲ

αυτό τὸ ἀκατανόητο σύμπαν ἢ ἀνθρώπινη μοίρα παίρνει γιὰ τὸν καθένα τὸ δικό της νόημα». Τὸ ἀκόμη πιὸ σημαντικό διάβημα τοῦ παραλόγου ἥρωα εἶναι ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποδώσει νόημα στὶς ἐπιλογές του· καὶ τοῦτο γιατί ἡ ὑπέρτατη ἡδονή του εἶναι ὅτι ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἔστω καὶ γιὰ μία φορά βίωσε τὸ αἶσθημα τοῦ παραλόγου, ζεῖ εὐτυχισμένος, γνωρίζοντας ὅτι αὐτὸ πὸ πραγματικὰ χαίρεται δὲν ἔχει ἀπολύτως κανένα νόημα καὶ καμία ὀρθολογικὴ βάση. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ φιλοσοφία αὐτὴ ξεκινᾷ καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ μιὰν αὐστηρὴ κριτικὴ στὸν ὀρθολογισμό, τὶς κατασκευές του καὶ τὶς συνέπειές του. Ποιές εἶναι οἱ συνέπειες τοῦ ὀρθολογισμοῦ γιὰ τὸν Camus; Ἡ ἀλαζονεία ἐνὸς λόγου πὸ θριαμβεύει στὸ ἀπόλυτο. Καὶ τοῦτο γιατί ὁ ἀπόλυτος λόγος ὑπερασπίζεται τὸν ἑαυτό του καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπο.

*

Τὸ 1943 ὁ Camus μετακόμισε στὸ Παρίσι. Ὁ Ἀλγερίνος ἀγωνιστῆς ὑπὲρ τῆς ἰσότητος, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων πάτησε γερά τὸ πόδι του στὴ Γαλλία καὶ ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τὴ δύσκολη ομάδα τῶν μεγάλων τῆς ἐποχῆς του. Ὁ Ξένος, πὸ κυκλοφόρησε ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1942, ταξιδεύει ἤδη ἔξω ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ἐνῶ Ὁ μύθος τοῦ Σίσυφου, πὸ κυκλοφόρησε τὸν Ὀκτώβριο τὴν ἴδιας χρονιᾶς στὴν κατεχόμενη Γαλλία, τὸν καθιέρωσε ὡς τὸν φιλόσοφο τοῦ παραλόγου. Ἡ Elsa Triolet, ἡ γυναίκα τοῦ Louis Aragon, ἐξηγώντας τὸ «τί κάνει αὐτὸς ὁ ξένος πὸ δὲν εἶναι ἀπὸ δῶ», ἔλεγε: «Ἐκπροσωπεῖ τὸ δυνατὸ ζωτικὸ ἐνστικτο τοῦ ὑπέροχου μύθου τοῦ Ξένου, πὸ εἶναι γιὰ ὅλους μιὰ φιλοσοφικὴ ἀναφορά, μιὰ πρόκληση γιὰ τὴ σκέψη».²⁴ Ὑστερα ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον πὸ ἔδειξαν γι' αὐτὸν ὁ Malraux, ὁ Pauthan, καὶ ὁ ἀγαπημένος φίλος καὶ συναγωνιστῆς του, δημοσιογράφος Pascal Pia,

24. Βλ. στὸ ἴδιο, σ. 296.

ἐργάστηκε ως ἀναγνώστης στὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Gallimard, δουλειὰ τὴν ὁποία εἶχε ἤδη κάνει στὴν Ἀλγερία στὶς ἐκδόσεις Charlot. Στὸν Gallimard ἔκανε καινούργιες γνωριμίες, πὺ ἀργότερα κατέληξαν σὲ φιλίες. Ἐγινε στενὸς φίλος τοῦ Sartre καὶ τῆς Simone de Beauvoir, τοῦ G. Bataille, τοῦ M. Leiris, τοῦ M. Blanchot, καὶ τοῦ R. Queneau, ὅλοι συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ *Nouvelle Revue Littéraire*. Ὁ Sartre καὶ ὁ Camus ἦταν καὶ οἱ δύο μέλη τῆς ἐπιτροπῆς κρίσης γιὰ τὰ βραβεῖα Pléiade, πὺ ἀπένειμε ὁ ἐκδοτικὸς οἶκος Gallimard.

Ἀπὸ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1944, καὶ γιὰ ἀρκετὸ καιρό, τὸ σκηνηνικὸ στὸ Παρίσι ἔχει ἐντελῶς ἀλλάξει (ἡ πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα ἔχει βαρύνει πολὺ καὶ οἱ συντροφιές μαζεύονται στὰ σπίτια γιὰ νὰ ἀκούσουν BBC ἢ ἑλβετικὸς ραδιοφωνικὸς σταθμὸς). Ὁ Camus ἔχει ἀναλάβει πρωταγωνιστικὸ ρόλο, αὐτὴ τὴ φορὰ στὴν πολιτικὴ σκηνή, καθὼς τὰ κείμενα τοῦ νέου καὶ δυναμικοῦ πολιτικοῦ συντάκτη γίνονται ὅλο καὶ πιὸ ἐντονα. «Ἡ ἀμερικάνικη διπλωματία», γράφει στὶς 14 Ὀκτωβρίου, «τοποθετεῖται παράδοξα ἐναντία στὸν φασισμό, ἀναγνωρίζοντας τὸ πιὸ δικτατορικὸ καθεστῶς ἀπὸ ὅλα [ἐν. τοῦ Φράνκο] καὶ ἐνισχύοντας ἐπίσημα τὶς σχέσεις τῆς με αὐτό. (...) Οἱ Γάλλοι σήμερα εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ πολεμήσουν τὸν φασισμό ἐνωμένοι, καὶ με τὸν Ντέ Γκόλ, καὶ με τοὺς κομμουνιστές. (...) Ἡ Γαλλία καὶ ἡ κυβέρνησή της μποροῦν πολὺ καλὰ νὰ τὰ βγάλουν πέρα χωρὶς τὴν ἔξωθεν ἀναγνώριση». Ἐπίσης, θεωρώντας πὺς ἡ ἐργατικὴ τάξη εἶναι ἡ τάξη τῶν εὐγενῶν, ὑποστηρίζει πάντα, καὶ με πολιτικὰ ἐπιχειρήματα, τὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τοὺς συνδικαλιστικὸς ἀγῶνες. Γράφει στὸ περιοδικὸ *Εργατικὴ Ἀντίσταση* τὸν Δεκέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου: «Πρέπει οἱ Γάλλοι ἐργάτες νὰ διατηρήσουν τὴ συνείδηση τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἀγωνίας τους».²⁵ Με τὴν ἐπιφυλλίδα του «Τὸ βράδυ τῆς 24ης Αὐγούστου τὸ Παρίσι ἀντιστάθηκε με ὅλες του τὶς δυνάμεις» ἡ *Combat*

25. Στὸ ἴδιο, σ. 356-358.

κάνει έναρξη τῆς ἐλεύθερης κυκλοφορίας της καὶ ὁ ἴδιος ἀναλαμβάνει τὴ διεύθυνση τῆς ἡμερησίας μετὸν φίλο του Pascal Pia.²⁶ Τὸν Νοέβριο τοῦ 1944 συντάσσει καὶ τὸ δεύτερο *Γράμμα σὲ ἕναν Γερμανὸ φίλο*. «Μιλᾶτε γιὰ τὴν Εὐρώπη, μὲ τὴ διαφορά ὅτι ἡ Εὐρώπη γιὰ σᾶς εἶναι ἰδιοκτησία, ἐνῶ ἐμεῖς νιώθουμε ἐξαρτημένοι ἀπὸ αὐτήν. (...) Λέτε γιὰ Εὐρώπη, ἀλλὰ ἔχετε στὸ μυαλό σας γῆ γιὰ στρατιῶτες, σιταποθῆκες, βιομηχανίες ὑποταγμένες, κατευθυνόμενη διανόηση (...)».²⁷ Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς αὐτὸ καὶ μόνο ἀρκεῖ γιὰ νὰ φανεῖ μὲ ποιὸν τρόπο ὁ Camus ἀντιλαμβάνεται τὴν Εὐρώπη καὶ τὸ μέλλον της, καὶ μὲ ποιὸν τρόπο ἔκανε τὴ σύνδεση τῆς πολιτικῆς μὲ τὴν «κατευθυνόμενη διανόηση». Γιατὶ εἶναι βέβαιο πὼς οἱ ἐπισημάνσεις τοῦ Camus, γιὰ τὸ μέλλον τῆς πολιτικῆς γενικότερα ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης, ἀποδείχθηκαν προφητικές. Πουθενὰ δὲν ἔπεσε ἔξω. Οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἀγωνία του γιὰ τὰ ἱμπεριαλιστικὰ κυριαρχικὰ σχέδια, πὸν σήμερα ὀλοκληρώνονται μέρα μὲ τὴ μέρα μὲ τὴ σημαία τῆς παγκοσμιοποίησης, οὔτε ὡς πρὸς τὴν κατάρρευση τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης, πὸν ἔξ ἀιτίας της τὰ ρούβλια τῆς σημερινῆς Ρωσίας βρίσκονται πιά μόνο στὰ μυθιστορήματα τοῦ 19ου αἰῶνα, οὔτε, δυστυχῶς, ὡς πρὸς τὴν Εὐρώπη. Ἀπαντώντας στὸν «γερμανὸ φίλο» του ὑποστήριζε τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα, πιστεύοντας ὅτι ἡ Εὐρώπη εἶναι ἡ κατεξοχὴν πατρίδα τοῦ πνεύματος, καὶ ὅτι εἴκοσι αἰῶνες τώρα συνεχίζει τὴν «καταπληκτικὴ της περιπέτεια ἀνεπηρέαστη». Προέβλεπε, ἀλλὰ δὲν ὀραματίστηκε ποτὲ μιὰν Εὐρώπη σὰν τὴ σημερινή, κατευθυνόμενη ἀπὸ τὶς μεγάλες γερμανικὲς ἢ ἄλλες Τράπεζες, μιὰ κοινοπολιτεία μὲ φανερά ἐλλείμματα στὴν πολιτικὴ σκέψη. Στὸν βαθμὸ, ὅμως, πὸν συμμεριζόμαστε τὶς δικές του ἀνησυχίες, δὲν εἶναι δύσκολο νὰ συμπεράνουμε τί ἀκριβῶς φοβόταν. Χαρακτηριστικὸ δεῖγμα τῶν θέσεών του εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ ἐπα-

26. Στὸ ἴδιο, σ. 357.

27. Βλ. Ἀλμπέρτ Καμύ, *Γράμμα σὲ ἕνα φίλο Γερμανό*, μετάφραση Τσαλίκης-Μηλιώνη, Ἀθήνα 1982, σ. 38-39.

νάσταση του 20ού αιώνα, μὴν μπορώντας νὰ ἀποφύγει τὴ βία καὶ τὴν τρομοκρατία, καταλήγει στὴ γραφειοκρατία καὶ τὸν ἀφηρημένο συγκεντρωτισμό, ἐπειδὴ στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν οἰκονομία.²⁸ Καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅτι ἡ ἐπανάσταση στὴ σκέψη τοῦ Camus σημαίνει τὸν ἐκφυλισμὸ τῆς ἐξέγερσης τοῦ ἀνθρώπου μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας τῆς πράξης: κοινωνίας τοῦ ἐλεύθερου στοχασμοῦ καὶ τοῦ ἀλτρουϊστικοῦ ἀτομισμού ἐνάντια στὸ ἀδηφάγο προϊόν τῆς ἐπανάστασης ποῦ εἶναι τὸ Κράτος, ὅταν αὐτὸ ἐκπροσωπεῖ τὴν ὀρθολογικὴ τυραννία καὶ τὴν ἀποικιοποίηση τῶν μαζῶν. Ἄλλο, λοιπόν, τὸ ρεαλιστικὸ πρότυπο τοῦ μεσογειακοῦ διεθνισμοῦ, τὸ ὁποῖο εἶχε τότε στὸ μυαλό του ὁ Camus, μὲ βάση περίπου τὰ ἴδια προβλήματα ποῦ ἰσχύουν καὶ σήμερα, καὶ ἄλλο τὸ πρότυπο τῆς παγκοσμιοποίησης, ὅπως τὸ ζοῦμε τώρα. Στὸ πρῶτο προβάλλεται τὸ μέτρο καὶ ἡ λογικὴ μιᾶς πραγματικότητας ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ πολλαπλό. Τὸ πολλαπλὸ αὐτὸ συγκροτεῖται ἀπὸ τίς πολλὲς πτυχὲς τῶν δράσεων τῶν ἀνθρώπων ποῦ ἐκδηλώνονται στὴν καθημερινή τους πραγματικότητα· τὸ πολλαπλὸ συνεπῶς ὑπαγορεύει τὸν σεβασμὸ στὴν ἰδιαιτερότητα. Ἐνῶ στὸ δεύτερο —κι ἐδῶ ἐπικαλούμαστε τίς ἀνησυχίες τοῦ Camus γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ κόσμου μετὰ τὴν καισαρικὴ, ὅπως τὴν ὀνομάζει, ἐπανάσταση— προβάλλεται ἐκεῖνο τὸ ἄμετρο ποῦ ὀδηγεῖ στὴν Αὐτοκρατορία τῆς ἰδεολογίας, καθὼς δὲν ἀπαντᾷ πιά στὴν πράξη ἀλλὰ στὴ θεωρία ποῦ συνθέτει στὸ κενό. Ἡ ὀρθολογικὰ συγκροτημένη ἰδεολογία εἶναι θεωρητικὴ κατασκευὴ, καὶ ὡς τέτοια ὀδηγεῖ στὴν ὑπερβολὴ καὶ συσκοτίζει τὸ πραγματικόν: ξεκινάει ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο γιὰ νὰ διαμορφώσει τὴν πραγματικότητα.²⁹ Τὰ δύο μεγάλα ἀντιτιθέμενα στρατόπεδα εἶναι πάλι ἐδῶ ἡ φύση καὶ ἡ ἱστορία. Ἡ ἰδέα αὐτῆς τῆς ἀντιπαράθεσης διατρέχει ὅλα σχεδὸν τὰ κείμενα τοῦ Camus. Ἡ φύση «ἐξεγείρεται» ἐνάντια στὴν ἱστο-

28. A. Camus, *Pléide*, ὁ.π., τόμ. II, σ. 701.

29. Στὸ ἴδιο, σ. 701.

ρία. Ἡ φύση δίνει τὸ μοντέλο τῆς ἰσορροπίας, καὶ σὲ τοῦτο τὸ σημείο ὁ Camus ἐπικαλεῖται τὸν Τολαίν — «οἱ ἀνθρώπινες ὑπάρξεις θὰ χειραφετηθοῦν μόνο μέσα σὲ φυσικὲς ομάδες».³⁰ Ὁ Camus εἶχε κάθε λόγο νὰ τὸν ἐπικαλεῖται, γιατί ποτὲ δὲν ξέχασε τίς νομάδες ποὺ ἔζησε καὶ θαύμασε ἀπὸ κοντὰ στὴν Καμπυλία. «Τὸ μέτρο», θὰ πεῖ, «δὲν εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς ἐξέγερσης. Ἡ ἐξέγερση εἶναι τὸ μέτρο ποὺ τὴν προστάζει. (...) Δὲν θριαμβεύει οὔτε πάνω στὸ ἀνέφικτο, οὔτε πάνω στὴν ἄβυσσο. Ἰσορροπεῖ μαζί τους».³¹ Νά, λοιπόν, πῶς ἐναντιώθηκε ὁ Camus στὶς κατασκευὲς τοῦ πνεύματος, ποὺ συγκροτοῦν θεωρίες προορισμένες νὰ ἀποτελοῦν «ἀφηρημένα λείψανα μακριὰ ἀπὸ τὸ πραγματικόν»,³² καὶ νὰ πῶς ἀποχαιρέτησε τὸν γερμανὸ φίλο του: «Γιὰ νὰ σεβαστοῦμε τὴν πίστη μας, ἀναγκαστήκαμε νὰ σεβόμαστε σὲ σᾶς ὅ,τι δὲν σέβεστε στοὺς ἄλλους. Γιὰ πολὺ καιρὸ αὐτὸ ἦταν τὸ τεράστιο πλεονέκτημά σας, ἐφόσον σκοτώνετε εὐκολότερα ἀπὸ μᾶς (...), ἀλλὰ ὡς τὴ συντέλεια τοῦ κόσμου, ἐμεῖς ποὺ δὲν σᾶς μοιάζουμε, θὰ μαρτυροῦμε γιὰ τὴ δικαίωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ γιὰ τοὺς τίτλους τῆς ἀθωότητάς του πέρα ἀπὸ τίς χειρότερες πλάνες του».³³ Τὸ 1945 ὁ Camus πηγαίνει στὴν Ἀλγερία νὰ ἐρευνήσῃ καὶ — ἂν αὐτὸ εἶναι δυνατόν — νὰ μάθει περισσότερα πράγματα γιὰ τίς σφαγὲς τῶν ἀθῶων ποὺ γίνονταν ἐκεῖ. Τὰ πράγματα στὴν Ἀλγερία δυσκολεύουν, ὅπως δυσκολεύει καὶ ἡ δική του θέση. Οἱ Μουσουλμάνοι φίλοι του βλέπουν στὸ πρόσωπό του τὸν ὑποστηρικτὴ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων γενικῶς, καὶ ὄχι τὸν ἀνθρώπο ποὺ θὰ στηρίξει ἀποκλειστικὰ ἢ ἔστω προνομιακὰ τίς δικές τους διεκδικήσεις. Καὶ δὲν πέφτουν ἔξω. Στὸ μυαλὸ τοῦ Camus δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση ἀπὸ τὴ συνεργασία Γάλλων καὶ Ἀλγερίνων. Ἔτσι, στὰ γραπτὰ του βλέπει πιὰ

30. Στὸ ἴδιο, σ. 701, ὑποσ. 1.

31. Στὸ ἴδιο, σ. 704.

32. Βλ. A. Abbou, «La pensée d'Albert Camus en question», *RLM*, No 565, 569, «Albert Camus», Paris 1969, σ. 169.

33. Ἀλμπέρτ Καμύ, *Γράμμα σὲ ἓνα φίλο Γερμανό*, ὁ.π., σ. 50.

κάνεις τὸν φίλο τῆς Ἀλγερίας καὶ ὄχι τὸν κατὰ τὸ ἥμισυ βορειο-αφρικανὸ πὺ παλαιότερα χρησιμοποιοῦσε τὸ ἐμεῖς καὶ ὄχι τὸ αὐτοί, γιὰ νὰ ὑποδηλώσει πὺς ὅσοι ἀνήκουν στὸ τρίτο πληθυντικὸ ὑποφέρουν ἀπὸ τὴν πείνα καὶ τὴ δυστυχία — ἔστω κι ἂν πάντα τοὺς ἀποκαλεῖ ἀδέρφια του. «Ἡ πολιτικὴ γιὰ ἓνα φτωχὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι παραδειγματικὴ. Ἐνα πράγμα ἔχω νὰ πῶ, πὺς ἡ Γαλλία ἐπιδιώκει πραγματικὰ ἐδῶ τὴ δημοκρατία, ὅμως ἡ δημοκρατία εἶναι καινούργια ἰδέα γιὰ μιὰ ἀραβικὴ χώρα. Γιὰ μᾶς θὰ στοιχίσει ἓκατὸ στρατοὺς καὶ χίλια πηγάδια λόγια».³⁴ Ἄν ζοῦσε ὁ Camus, θὰ εἶχε προφανῶς κάποια δυσκολία νὰ περπατήσῃ, σήμερα, στὶς φτωχογειτονιὲς τοῦ Ὀράν. Γιὰ τοὺς φονταμενταλιστὲς τῆς σημερινῆς Ἀλγερίας τὸ ὄνομά του ἔχει διαγραφεῖ ἀπὸ τὴ λίστα τῶν φιλομουσουλμάνων. Ὅμως καὶ ὁ ἴδιος δὲν θὰ ἔνιωθε συντριβὴ γιὰ τὴ σημερινὴ Ἀλγερία καὶ τὴν ἐπανάληψη τῆς δολοφονίας ἐξήντα ἀμάχων στὸ Σετίφ τὸ 1999 καὶ ἄλλοῦ;

Ὅσο καὶ ἂν ἀποστασιοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Ἀλγερινὸ ζήτημα, ὁ Camus δὲν ἔπαψε νὰ παίρνει μέρος σὲ πρωτοβουλίες γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς εἰρήνης. Τὴν πενταετία 1945-1950 ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους πὺ συμμετεῖχαν στὴν ἰδέα τοῦ σχεδιασμοῦ μιᾶς συλλογικῆς ἀντίστασης τῶν διανοουμένων τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, ἡ ὁποία ἀποσκοποῦσε στὴν καταγγελία τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων. Μὲ χαιρετισμοὺς καὶ παρεμβάσεις, πὺ προασπίζονταν τὴν ἐλευθερία τοῦ πολίτη, ἔλαβε ἐνεργὸ ρόλο σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις συμπαραστάσης τῶν δοκιμαζόμενων λαῶν τῆς Ἰσπανίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Ἀργεντινῆς στὸ Παρίσι. Σαφῆς ἦταν ἐπίσης ἡ συμπαραστάσή του πρὸς τοὺς Ἑλληνας κομμουνιστὲς, στὸ ζεῦγος Rosenberg, πὺ ἐκτελέστηκε στὴν Ἀμερικὴ, ἐνῶ καταδίκαιζε τὸ σκληροπυρηνικὸ σταλινικὸ καθεστῶς τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης καὶ τὴν ἀποικιοκρατικὴ πολιτικὴ

34. A. Camus, *Pléide*, ὅ.π., τόμ. II, σ. 1428.

τῶν Ἀγγλων στὴν Κύπρο. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ, στὸ ἔργο τοῦ Camus, μὲ ἐκείνη τῆς *Πανούκλας* (1947, μυθιστόρημα), τῶν *Δικαίων* (1950, θεατρικό), καὶ τοῦ *Ἐξεγερμένου Ἀνθρώπου* (1951, δοκίμιο). Κυρίαρχη ἔννοια στὴ σκέψη του εἶναι, πολὺ πιὸ συστηματικὰ πιά, ἡ ἐξέγερση. Ἐνάντια στὴ βία καὶ τὴ λογικὴ της, ἐνάντια στὴν κατεστημένη τάξη τῆς ἀδικίας καὶ τοὺς θεσμοὺς ποὺ τὴν νομιμοποιοῦν γεννιέται ἡ ἐξέγερση. Τὸ «ἐξεγείρομαι ἄρα ὑπάρχουμε», δηλώνει τὸν συλλογικὸ τρόπο τοῦ ὑπαρξῆς στὸν κόσμο, καὶ ὑπαγορεύει τὴν ἀξίωση τοῦ Camus γιὰ μετουσίωση τοῦ ἀτόμου σὲ κοινὸ ἀγαθό.³⁵ Ὁ ἐξεγερμένος δὲν διεκδικεῖ τὸ δίκαιο μόνο γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ γιὰ ὅλους. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀφετηριακὸ σημεῖο τῆς ἠθικῆς τοῦ Camus, καὶ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴ ἐπιταγὴ ἀκολουθεῖ ὡς στρατευμένος συγγραφέας γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὴν ἐλευθερία τῶν πολιτῶν. Σὲ ὅλα τὰ ἐπεξεργασμένα, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τους (δημοσιογραφικά, δοκιμιακά, λογοτεχνικά), κείμενά του, προβάλλονται θέσεις ποὺ καταδικάζουν ὅ,τι ἀπειλεῖ τὴν εἰρήνη καὶ καταστρατηγεῖ τὴ δικαιοσύνη στὴν παγκόσμια πολιτικὴ ἐπικαιρότητα: ἡ τρομοκρατία, οἱ πυρηνικοὶ ἐξοπλισμοί, τὰ ἀστυνομικὰ καὶ γραφειοκρατικὰ καθεστῶτα καὶ οἱ ἀπάνθρωποι θεσμοί — ἰδιαιτέρως ὁ θεσμὸς τῆς θανατικῆς ποινῆς. Αὐτὴ τὴ φωνὴ διαμαρτυρίας ἀξίζει νὰ τὴν ἀκούσει μὲ προσοχὴ ὁ σημερινὸς ἀναγνώστης τοῦ Albert Camus. Γιὰ μίαν δεκαετία περίπου οἱ εἰδικὲς μελέτες του στὴν ἐπαναστατικὴ ρωσικὴ φιλοσοφία εἶχαν προετοιμάσει τὸν *Ἐξεγερμένο Ἀνθρώπο*, ἐνῶ τὸ ἡμερολόγιό του, ἐκεῖνο τὸ διάστημα, ἦταν γεμάτο μὲ σημειώσεις ἀπὸ κείμενα τῶν Hegel, Bakounin, Lukács, Rosa Luxemburg, Alexandre Blok. Διάβασε ἐπίσης Marx καὶ Berdiaev, Gobineau, Nietzsche καὶ Simone Weil. Δέκα χρόνια προετοιμασίας καὶ συγγραφῆς γι' αὐτὸ τὸ φιλοσοφικὸ δοκίμιο, ποὺ μετὰ τὴ δημοσίευσή του ἔδωσε τόση πίκρα στὸν Camus. Οἱ ἐπιθέσεις ποὺ δέχθηκε προέρχονταν ἀπὸ τὴ στενὴ του συντροφιά. Ἄν

35. Στὸ ἴδιο, σ. 425.

ή αντίσταση και οι διαμαρτυρίες τους είχαν ενώσει όλους, με το τέλος του πολέμου τα πράγματα άλλαξαν. Μπορεί να μην υπήρχε πια ο κοινός εχθρός, αλλά υπήρχε αρκετή πολεμική διάθεση για εκτόνωση, και αυτή εκδηλώθηκε ως σφοδρή διαμάχη για τις φιλοσοφικές ιδέες. Έτσι όταν κυκλοφόρησε *Ο Έξεγερμένος Άνθρωπος*, ο Camus βρέθηκε στο επίκεντρο μιᾶς σφοδρῆς κριτικῆς ἀπὸ τοὺς σαρτρικοὺς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ *Temps Modernes*, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Sartre. Κατηγορήθηκε γιὰ ἀμπελοφιλοσοφία καὶ γιὰ ψευδο-ἱστορία τῶν «ἐπαναστάσεων».

Τὸ βιβλίο του θεωρήθηκε ἀποτυχημένο καὶ χωρὶς προσωπικὸ ὄφος. «Ποῦ εἶναι οἱ ἥρωές σου, ὁ Μερσὼ καὶ ὁ Σίσυφος; Ποῦ εἶναι σήμερα οἱ τροτσκιστὲς τῆς καρδιάς πὸν εὐαγγελίζονταν τὴ διαρκὴ ἐπανάσταση;»,³⁶ θὰ τὸν ρωτήσῃ ὁ Sartre. Ὁ Camus προσπάθησε πολλές φορές νὰ ἐξηγήσῃ καὶ νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴ θέση του. Δήλωνε ἀπερίφραστα ὅτι πίστευε στὴν ἱερότητα καὶ τὴν εὐγένεια τῆς ἐξέγερσης, ἀλλὰ ὅτι με τίποτα δὲν μποροῦσε νὰ ἀνεχθεῖ τὴν ἐκφυλισμένη μορφή της: τὴν ἐπανάσταση. Ἡ δεύτερη παγιδεύει τὸ πνεῦμα τῆς πρώτης καὶ ἐκπροσωπεῖ τὸ ἄμετρο, τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ δογματικό. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Camus ἦταν ἰδιαίτερα ἐπιεικῆς με τοὺς «ντελικᾶτους δολοφόνους».³⁷ Θεωροῦσε ὅτι αὐτοὶ εἶχαν πιὸ καθαρὴ σχέση με τὴν ἐξέγερση. Καταδικασμένος σὲ θάνατο ὁ Ρῶσος τρομοκράτης Καλιάγεφ ἔκανε ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου ἐκείνη τὴ βαθειὰ ἀνθρώπινη δήλωση: «Ὁ θάνατός μου εἶναι ἡ ὑπέρτατη διαμαρτυρία ἐνάντια σὲ ἕναν κόσμον δακρῦν καὶ αἵματος».³⁸ Πῶς μπόρεσε νὰ συλλάβῃ ὁ Camus τὴν ἀβρότητα τοῦ Καλιάγεφ; Μὲ μία εἰκόνα καὶ μόνο. Τὸν εἶδε, ὡς τὴν τελευταία στιγμή πρὶν ἀπὸ τὴ βομβιστικὴ ἐνέργειά του, νὰ κρατᾷ: τὴν ἀμβολία στὰ μάτια, στὸ ἕνα χέρι τὴ βόμβα, καὶ στὸ ἄλλο τὴν ἴδια

36. H. Lottman, *Albert Camus*, Paris 1978, σ. 514.

37. Ὁ ὑπότιτλος τοῦ κεφαλαίου «Ἡ ἱστορικὴ ἐξέγερση» στὸ δοκίμιό του *Ὁ Έξεγερμένος Άνθρωπος*. Βλ. Pléide, ὅ.π., τόμ. II, σ. 571.

38. A. Camus, Pléide, ὅ.π., τόμ. II, σ. 577.

του τῆ ζωῆ. «Μιά ζωῆ πληρώνεται μὲ μιὰν ἄλλη ζωῆ· καὶ ἀπὸ τὸ διπλὸ τοῦτο ὀλοκαύτωμα γεννιέται κάποια ἀξία». ³⁹ Σαφῶς καὶ δὲν ἔβλεπε ὡς ἰδανικὴ τὴν ὁποιαδήποτε τρομοκρατικὴ ἐνέργεια ὁ Camus. Προβάλλοντας, ὅμως, τὴν περίπτωση τοῦ Καλιάγεφ, τόνιζε τὴ διαφορὰ πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν ἥρωισμό τοῦ ἐξεγερμένου καὶ τὸν συμβιβασμὸ τοῦ ἐπαναστατημένου. Ὁ ἐξεγερμένος ἀναμετριέται μὲ τὸν μηδενισμό, πραγματικά. Στοχεύει τὸν θάνατο στὸ κέντρο καὶ ἀφανίζεται. Ὁ ἐπαναστατημένος δὲν ἀφανίζεται μετὰ τὸ ἔγκλημά του. Ἀντίθετα, φαίνεται· γιατί ἔχει ὡς στόχο καὶ τὴ νίκη καὶ τὸ ἔπαθλο. «Δύο ἀνθρώπινες φυλὲς ὑπάρχουν. Ἡ μία σκοτώνει μιὰ φορά καὶ πληρώνει μὲ τὴ ζωῆ της. Ἡ ἄλλη δικαιολογεῖ ἑκατομμύρια δολοφονιῶν καὶ πληρώνεται μὲ δόξα καὶ τιμῆ». ⁴⁰

Ἡ ἐπίπτωση τῆς κακῆς ὑποδοχῆς αὐτοῦ τοῦ δοκιμίου ἦταν ἄμεση καὶ δραστικὴ. Πέρασε ἀρκετὸς καιρὸς μέχρι νὰ ξαναγράψει ὁ Camus. Ταξίδεψε, ὅμως, πολύ. Τὰ πηγαινέ-ἔλα ἦταν τώρα ἀπὸ χώρα σὲ χώρα. Ἐπέστρεψε γιὰ νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴ σκέψη του καὶ νὰ πάρει δυνάμεις στὴν Ἀλγερία, στὴν ἀγαπημένη του πόλη Τιπαζά (1952). Τὸ 1953 ἐπισκέφθηκε τὴν Ἰταλία καὶ μὲ τὴν ἐπιστροφή του στὴ Γαλλία δημοσίευσε τὸ *Καλοκαίρι*, πού περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα ἀπὸ τὸ 1939. Τὸ 1955, πραγματοποιώντας ἕνα παλιὸ σχέδιό του, ἦρθε καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ ἔδωσε μιὰ διάλεξη στὸ Γαλλικὸ Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας. Γυρίζοντας στὴ Γαλλία ἐπανῆλθε στὴ δημοσιογραφία καὶ συνεργάστηκε μὲ τὸ περιοδικὸ *Express*. Ὅμως τὸ χρέος του γιὰ τοὺς παλιούς «συμπατριῶτες» του — ἐθνικιστὲς Ἀλγερίνους —, πού συλλαμβάνονταν κατὰ δεκάδες, τὸν ξανάφερε στὴν Ἀλγερία τὸ 1956. Πράγματι, μὲ τὰ ταξίδια του αὐτὰ ὁ Camus κατάφερε νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴ σκέψη του. Τί κουβαλοῦσε μαζί του τότε; Μπόλικη πικρία ἀπὸ σχεδὸν ὅλους τοὺς «δικούς» του ἀνθρώπους πού τὸν «ἔκριναν»,

39. Στὸ ἴδιο, σ. 576.

40. Στὸ ἴδιο, σ. 578.

ἀλλὰ καὶ πολὺ πείσμα. Ἡ ἀντίδρασή του ἐν τέλει ἦταν ἐκείνη τοῦ πραγματικοῦ συγγραφέα, καὶ μάλιστα τοῦ ἐγωιστῆ συγγραφέα: ἔγραψε ἓνα ἀκόμη μυθιστόρημα μὲ θέμα τὴν κρίση, τὴν κριτικὴ καὶ τὴν αὐτοκριτικὴ. Ὁ Clamence, ὁ στοχαστικὸς ἥρωάς του στὴν *Πτώση*, εἶναι πρῶην δικαστῆς ποὺ αὐτοεξορίζεται στὸ Ἄμστερνταμ καὶ διακόπτει τὶς σχέσεις του μὲ τὸν κόσμον τὸν ὁποῖο ἀφήνει πίσω του. Μὲ χιούμορ, εἰρωνεία καὶ αὐτοσαρκασμὸ δικάζει τὸν ἑαυτό του ἐξετάζοντάς τον ὡς μάρτυρα κατηγορίας ἀλλὰ καὶ ὑπεράσπισης. Γιατὶ ὁ Clamence εἶναι αὐτὸς ποὺ τὸ ἀμάρτημά του, ἡ πτώση του, παραπέμπει σὲ ὅ,τι συνιστᾷ τὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον ποὺ ζοῦμε καὶ γνωρίζουμε. Παραπέμπει, δηλαδή, στὸν ἐγωισμό του. Ἀπὸ τὴν ἀφετηρία αὐτῆ ἡ κρίση ἀποικτᾷ μία καθαρὰ ἐμπειρικὴ μορφή, καθὼς καμία δίκη, καμία καταδίκη δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ παρὰ σὲ συνάφεια μὲ τὴ δικαίωση ἐκείνου ποὺ τὴν διεξάγει. Ὅπως ἦταν φυσικό, μὲ τὴν *Πτώση* τοῦ ὁ Camus ξαναβρῆκε τὸν ἑαυτό του καὶ ἐν μέρει τοὺς φίλους του. Βρέθηκε, ἐπίσης, γιὰ τὰ καλὰ στὸ προσκήνιο, μιᾶς καὶ ἓνα μῆνα μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς *Πτώσης* οἱ πωλήσεις τοῦ βιβλίου αὐτοῦ κυμαίνονταν ἀνάμεσα στὰ πεντακόσια μὲ χίλια ἀντίτυπα τὴν ἡμέρα στὴ Γαλλία καὶ τὸ ἐξωτερικό.⁴¹ Τὸ 1957 κυκλοφόρησε Ἡ Ἐξορία καὶ τὸ Βασίλειον, ὅπου ἐπανέρχεται τὸ θέμα τῆς ἐξορίας, ποὺ ὑπάρχει στὴν *Πτώση*, σὲ ἄλλες ἑξι παραλλαγές. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, ἡ ἐξορία εἶναι ὁ μόνος δρόμος γιὰ νὰ κατακτήσει κάποιος τὸ βασίλειον, γνωρίζοντας τὰ ὅρια τῆς ἐλευθερίας του.

Καθὼς ἡ ἐξορία εἶναι ἡ ἴδια μία ἄρνηση, γίνεται ὁ ἰδανικὸς τόπος ὅπου μαθαίνει κανεὶς νὰ ἀρνεῖται ἀλλὰ καὶ νὰ δεσμεύεται.⁴² Τὴν ἴδια αὐτῆ χρονιά ὁ Camus ἀρχίζει νὰ γράφει τὸν *Πρῶτον Ἄνθρωπον*, καὶ καλεῖται νὰ παραλάβει ἀπὸ τὴ σουηδικὴ ἀκαδημία

41. Βλ. H. Lottman, *Albert Camus*, Paris 1978, σ. 588.

42. Albert Camus, *Essais*, Introduction par R. Quilliot, édition établie et annotée par R. Quilliot et L. Faucon, Pléide, Gallimard 1965, τόμ. 1, σ. 2039.

τὸ βραβεῖο Νόμπελ λογοτεχνίας. Μὲ ὅση ταπεινοφροσύνη καὶ ἀνμίλησε τὴν ἡμέρα τῆς ἀπονομῆς, ἡ διάκριση αὐτὴ πρέπει νὰ ᾔταν γιὰ τὸν ἴδιο ἢ πραγματικὴ δικαίωση. «Ἐνας καλλιτέχνης μπορεῖ νὰ εὐστοχήσει ἢ νὰ ἀστοχήσει στὸ ἔργο του, δηλαδή νὰ κερδίσει ἢ νὰ χάσει τὴ ζωὴ του. Ὡστόσο, ἀν μπορεῖ νὰ πεῖ στὸ τέλος τῆς προσπάθειάς του ὅτι κατάφερε νὰ ἀπαλύνει ἢ νὰ μειώσει ὅλες τὶς δουλεῖες ποὺ βαραίνουν τοὺς ἀνθρώπους, τότε εἶναι, σὲ ἓνα μεγάλο βαθμό, δικαιωμένος, καὶ μπορεῖ, ὡς ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, νὰ συγχωρήσει τὸν ἑαυτό του».⁴³

Δύο χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ αὐτοκινητιστικὸ δυστύχημα, στὸ ὁποῖο ἔχασε τελικὰ τὴ ζωὴ του, ὁ Camus εἶχε καταφέρει νὰ ἀγοράσει ἓνα σπίτι στὸ μικρὸ χωριὸ Lourmarin τῆς νότιας Γαλλίας. Ἐκεῖ βρίσκεται σήμερα ὁ τάφος του, μὲ τὸ ὄνομά του καὶ τὴν ἡμερομηνία τῆς γέννησής καὶ τοῦ θανάτου του: Albert Camus 1913-1960.

*

Τὰ ἀποσπάσματα ποὺ ἐπέλεξα νὰ μεταφράσω ἀνήκουν κυρίως στὸ δοκιμιακὸ ἔργο τοῦ Camus. Ὑπάρχουν, ὅμως, ὀρισμένες προτάσεις ποὺ ἔχουν χαρακτήρα ἀποφθεγμάτων στὰ δημοσιογραφικὰ κείμενά του (Ἐπικαιρότητες I, II, καὶ III), οἱ ὁποῖες καλύπτουν, μεταξὺ ἄλλων, τὶς κρίσιμες ἱστορικὲς στιγμὲς τοῦ ἀλγερινοῦ ζητήματος καὶ τῆς γερμανικῆς κατοχῆς στὴ Γαλλία. Ὁ πρῶτος λόγος ποὺ μὲ ὀδήγησε νὰ περιλάβω ἔστω καὶ ἀποσπασματικὰ ὀρισμένα σημεῖα ἀπὸ τὶς Ἐπικαιρότητες εἶναι ὅτι τὰ θέματα πολιτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιεχομένου, ποὺ θίγει σὲ αὐτὲς ὁ Camus, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν προσπάθειά του νὰ δώσει «μορφὴ στὰ πάθη ποὺ κυριαρχοῦσαν στὴν ἐποχὴ του».⁴⁴ Ὁ δεῦτερος λόγος εἶναι ὅτι οἱ τοποθετήσεις του μᾶς βοηθοῦν νὰ διακρί-

43. A. Camus, *Pléide*, ὁ.π., τόμ. II, σ. 1900.

44. Βλ. A. Camus, *Pléide*, ὁ.π., τόμ. II, σ. 1898. Ἀπὸ τὴ συνέντευξή του στὴν ἐφημερίδα *Demain*, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1957.

νουμε τήν ἀλληλουχία θεωρίας καὶ πράξης, κάτι πὸ ἀποτελεῖ βασικὸ ἐσωτερικὸ αἶτημα τοῦ Camus στὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του, γιατί, ὅπως μᾶς λέει, «ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ ἓνα πεισματικὸ καὶ τεταμένον σύνολο στὸ ὁποῖο κυριαρχεῖ ἡ πνευματικὴ ἐνότητα».⁴⁵

45. Βλ. Albert Camus, *Σημειωματάρια*, μετάφραση Λ. Παλλαντίου, Ἐξάντας, Ἀθήνα 1988, σ. 163.

ALBERT CAMUS

ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ

1

Θέλω νὰ μοῦ ἐξηγηθοῦν τὰ πάντα. Καὶ ὁ Λόγος εἶναι ἀδύναμος μπροστὰ στὴν κραυγὴ τῆς καρδιάς.

2

Κανείς δὲν μᾶς ἔχει ὑποσχεθεῖ τὴν αὐγὴ τῆς ἀλήθειας· ὅπως λέει ὁ Louis Guilloux,* τέτοιο συμβόλαιο δὲν ὑπάρχει. Ἡ ἀλήθεια χτίζεται ὅπως ὁ ἔρωτας καὶ ἡ σκέψη.

3

Ἡ πιὸ βαθειὰ ἐπιθυμία τοῦ πνεύματος, ἀκόμη καὶ στὰ πιὸ τολμηρὰ διαβήματά του, συνδέεται ἄρρηκτα μὲ τὸ ἀσυνείδητο αἶσθημα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀναγνωρίσει τὸν κόσμο του.

4

Ὁ κόσμος καθαυτὸς δὲν εἶναι λογικός. Ὡστόσο, αὐτὸ πού συνιστᾷ τὸ παράλογο εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στὸ ἀνορθολογικὸ καὶ τὴ σφοδρὴ ἐπιθυμία γιὰ σαφήνεια, πού ἡ ἐπίκλησή της ἤχει ὡς τὰ μύχια τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ παράλογο ἀφορᾷ ἐξίσου στὸν ἄνθρωπο καὶ στὸν κόσμο. Ἀποτελεῖ, πρὸς τὸ παρόν, τὸ μοναδικὸ σημεῖο συνάντησής τους.

* Γάλλος λογοτέχνης (1899-1980).

5

Δέν ἀπορρίπτω τή λογική· ἀπορρίπτω τήν ιδεολογία, πού ὑποκαθιστᾶ τή ζωντανή πραγματικότητα μέ μιᾶ σειρά ἀπό λογικά ἐπιχειρήματα. Οἱ παραδοσιακές φιλοσοφίες προσπάθησαν νά ἐξηγήσουν τόν κόσμο καί ὄχι νά ἐπιβά- λουν ἕναν κανόνα ζωῆς — κάτι πού ἔγινε αὐτοσκοπός καί γιά τίς θρησκείες καί γιά τίς ιδεολογίες.

6

Ἄν ὑπάρχει παράλογο, αὐτό βρίσκεται μέσ στοῦ ἀνθρώπι- νο σύμπαν. Ἀπό τή στιγμή πού ἡ ἔννοιά του μετασχη- ματίζεται σέ δίοδο πρὸς τήν αἰωνιότητα, τὸ παράλογο δέν συνδέεται πιά μέ τή διαύγεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύμα- τος· παύει νά εἶναι τὸ προφανές, τὸ ὁποῖο διαπιστώνει ὁ ἄνθρωπος χωρὶς νά τὸ ἐπιβεβαιώνει. Ἡ ἀντιπαράθεση ἀποφεύγεται.

7

Ὁ ἄνθρωπος ἀφομοιώνει τὸ παράλογο, καί μέσ' ἀπ' αὐτὴν τὴν ὁμοίωση χάνεται ὁ βασικὸς χαρακτήρας τοῦ παρά- λογου, πού εἶναι ἡ ἀντίθεση, ἡ διατομὴ καί ἡ διάσταση.

8

Ὁ παράλογος ἄνθρωπος ἐξαντλεῖ τὰ πάντα καί ἐξαν- τλεῖται. Τὸ παράλογο εἶναι τὸ πιὸ παράφορο πάθος του,

αυτό που του επιτρέπει να συνεχίζει την ατομική του προσπάθεια· και τοῦτο, γιατί ξέρει πῶς σ' αὐτήν τὴν πραγματικότητα καὶ σ' αὐτήν τὴν καθημερινὴ ἐξέγερση τὸ παράλογο ἀναδεικνύεται ὡς ἡ μόνη του ἀλήθεια, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως καὶ πρόκληση.

9

Τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τὴν ἀντιλαμβάνομαι ὅπως ὁ φυλακισμένος ἢ ὅπως τὸ σύγχρονο ἄτομο μέσα στους κόλπους τοῦ Κράτους. Ἡ μόνη ἐλευθερία πού γνωρίζω εἶναι ἐκείνη τοῦ πνεύματος καὶ τῆς πράξης. Συνεπῶς, ἂν τὸ παράλογο ἐκμηδενίζει ὅλες μου τίς εὐκαιρίες γιὰ αἰώνια ἐλευθερία, ἐξωθεῖ καὶ ξεσηκώνει τὴν ἐλευθερία μου γιὰ δράση.

10

Ἡ στέρηση ἐλπίδας καὶ μέλλοντος σημαίνει ἐγρήγορση τῆς διαθεσιμότητας τοῦ ἀνθρώπου.

11

Τὸ παράλογο μὲ διαφωτίζει σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο: δὲν ὑπάρχει αὔριο. Νά, στὸ ἐξῆς, ἡ αἰτία τῆς βαθειᾶς μου ἐλευθερίας.

12

Ἄποσπῶ, λοιπόν, ἀπὸ τὸ παράλογο τὶς τρεῖς συνέπειές του: τὴν ἐξέγερση, τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ πάθος μου. Ἄπὸ δῶ καὶ πέρα, τὸ παιχνίδι τῆς συνείδησης: ἀπὸ κεῖ ποὺ ἦταν προοπτικὴ συνάντησης μὲ τὸν θάνατο — ἀρνοῦμαι τὴν αὐτοκτονία — μετασχηματίζεται σὲ κανόνα ζωῆς.

13

Ἐπάρχουμε μπροστὰ στὴν ἱστορία, καὶ ἡ ἱστορία πρέπει νὰ λογαριάζεται μαζὶ μὲ αὐτὸ τὸ «Ἐπάρχουμε», τὸ ὁποῖο, μὲ τὴ σειρά του, ὀφείλει νὰ διατηρεῖ τὴν ἀκεραιότητά του μέσα στὴν ἱστορία.

14

Ἄνάμεσα στὴν ἱστορία καὶ τὴν αἰωνιότητα ἐπέλεξα τὴν ἱστορία, γιατί μ' ἀρέσει ἡ βεβαιότητα. Γιὰ τὴν ἱστορία τουλάχιστον εἶμαι βέβαιος, ἄρα πῶς ν' ἀρνηθῶ μία δύναμη ποὺ μὲ συνθλίβει;

15

Ἄν σοῦ λείπει ἡ ἐλπίδα δὲν σημαίνει πῶς εἶσαι ἀπελπισμένος. Οἱ φλόγες τῆς γῆς ἀξίζουν ὅλες τὶς χάρες τοῦ οὐρανοῦ.

16

Έρχεται μιὰ μέρα πού πρέπει νὰ διαλέξεις ανάμεσα στὴ θεωρία καὶ τὴν πράξη. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀνδρώνεσαι. Οἱ διχασμοὶ εἶναι φοβεροί. Γιὰ μιὰ περήφανη ὄμως καρδιά μέση ὁδὸς δὲν ὑπάρχει. Ὑπάρχει ὁ Θεὸς ἢ ὁ χρόνος· ὁ σταυρὸς ἢ τὸ ξίφος. Ὁ κόσμος τοῦτος ἔχει ἓνα ὑψηλὸ νόημα, πού ὑπερβαίνει τὶς ἀγωνίες του, ἢ τίποτα δὲν εἶναι πραγματικὸ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀγωνίες. Πρέπει, λοιπόν, νὰ ζεῖς μὲ τὸν χρόνο καὶ νὰ πεθαίνεις μαζί του ἢ νὰ παραιτηθεῖς γιὰ χάρη τῆς ὑπέρτατης ζωῆς. Ξέρω ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διαπραγματευτεῖ, καὶ νὰ ζεῖ τὴν ἐποχὴ του πιστεύοντας στὴν αἰωνιότητα. Αὐτὸ σημαίνει παραδοχὴ. Ὅμως, ἐγώ, ἀπωθώντας τούτη τὴν ἔννοια, τὰ θέλω ἢ ὅλα ἢ τίποτα.

17

Ὅσο πιὸ συναρπαστικὴ εἶναι μιὰ ζωὴ τόσο πιὸ παράλογη εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ἀπώλειάς της. Ἴσως αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ μυστικὸ ἐκείνης τῆς ἀπέραντης ἐρημιᾶς πού ἀποπνέει τὸ ἔργο τοῦ Νίτσε. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν τάξη ἰδεῶν, ὁ Νίτσε φαίνεται πὼς εἶναι ὁ μόνος καλλιτέχνης πού μπόρεσε νὰ ἀποσπάσει τὶς ἀκραῖες συνέπειες τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Παράλογου, καθὼς τὸ ὕστατο μήνυμά του διέπεται ἀπὸ μιὰ στυγνὴ καὶ πειστικὴ καθαρότητα καὶ μιὰ ἐπίμονη ἄρνηση ὁποιασδήποτε ἄνωθεν παρηγοριᾶς.

18

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὰ ἔργα του. Ἀποτελεῖ ἓνα σύνολο πεισματικὸ καὶ τεταμένον. Σὲ αὐτὴν κυριαρχεῖ ἡ πνευματικὴ ἐνότητα. Ὑπάρχει μιὰ μοναδικὴ πνοή, καὶ ἡ πνοὴ αὐτὴ εἶναι τὸ μυθιστόρημα.

19

Τὰ φράγματά μου εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερα πολὺ ψηλά. Ἔτσι δικαιολογεῖται συχνὰ ἡ δυσκαμψία μου... Τῆς μέρας, ὅμως, πὺ θὰ ἀποκαταστήσω τὴν ἰσορροπία ἀνάμεσα σὲ αὐτὸ πὺ εἶμαι καὶ σὲ αὐτὸ πὺ λέω, τῆς μέρας αὐτῆς — πράγμα πὺ μόλις τολμῶ νὰ γράψω — ἴσως μπορέσω νὰ πραγματοποιήσω τὸ ἔργο πὺ ὄνειρεύομαι.

20

Θέλω νὰ ἐλευθερώσω τὸ σύμπαν μου ἀπὸ τὰ φαντάσματά του, νὰ τὸ πλημμυρίσω μὲ γήινες ἀλήθειες, γιατί δὲν μπορῶ ν' ἀρνηθῶ τὴν παρουσία τους.

21

Ἄν ἀλλοτριωθεῖ ἡ δύναμη τῆς ἀρνήσῆς μας, ἡ συναίνεσή μας μετατρέπεται σὲ χαύνωση τοῦ πνεύματος, πὺ δὲν ἀντισταθμίζεται μὲ τίποτα.

22

Στήν έμπειρία τοῦ παράλογου, ἡ δυστυχία ἀφορᾷ μεμονωμένα στοῦ ἄτομο. Ὄταν ὅμως ἐκδηλωθεῖ ἡ ἐξέγερση ὡς κίνημα, ἡ δυστυχία γίνεται συνειδητὰ ἀθροιστική: εἶναι συλλογική. Ποιά οὐσιώδη παραποίηση ἔκανε ὁ χριστιανισμός στοῦ μήνυμα τοῦ Κυρίου του; Πρόσθεσε τὴν ἰδέα τῆς κρίσης, ξένη πρὸς τὴ διδασκαλία του, καὶ τίς συναφεῖς μὲ αὐτὴν ἔννοιες τῆς τιμωρίας καὶ τῆς ἀνταπόδοσης.

Ἄπὸ τὴ στιγμή ἐκείνη ἡ φύση μεταβάλλεται σὲ ἱστορία καί, ὡς ἱστορία μὲ τὸ πλήρες νόημά της, γεννᾷ στοὺν ἄνθρωπο τὴν ἰδέα τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ.

23

Ἡ ἐξέγερση: νοσταλγία ἀθωότητας καὶ κραυγὴ πρὸς τὸ εἶναι.

24

Ἡ ἀποδοχὴ τοῦ παράλογου εἶναι ἡ πρώτη βαθμίδα μιᾶς ἀναγκαίας ἐμπειρίας: δὲν ἀποτελεῖ ἀδιέξοδο, προκαλεῖ τὴν ἐξέγερση, ποὺ μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ ἀποτελεσματική. Ἡ ἀνάλυση τῆς ἔννομιας τῆς ἐξέγερσης ἐνδέχεται νὰ συντελέσει στὴν ἀποκάλυψη ἐννοιῶν ποὺ μποροῦν νὰ ἀποδώσουν στὴν ὑπαρξὴ ἓνα νόημα, ἄσχετο ἂν αὐτὸ θὰ ἀπείλειται συνεχῶς.

25

Ἡ φαινομενικὰ ἀρνητικὴ — ἐπειδὴ δὲν προϋποθέτει τὴ δημιουργία — ἐξέγερση εἶναι στὴν οὐσία τῆς θετικῆς, ἐπειδὴ ἀφυπνίζει τὴ διεκδικητικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου.

26

Γιὰ νὰ εἶναι δημιουργικὴ ἡ ἐπανάσταση πρέπει νὰ ὑπακούει σ' ἕναν κανόνα ἠθικῆς ἢ μεταφυσικῆς τάξης, ὁ ὁποῖος ἀντισταθμίζει τὸ ἱστορικὸ παραλήρημα. Ἡ ἐπανάσταση αὐτὴ περιφρονεῖ σωστὰ τὴν κανονιστικὴ καὶ τυπολατρικὴ ἠθικὴ ποὺ διέπει τὴν ἀστικὴ κοινωνία.

27

Ἡ ἰδιορρυθμία τῆς ἐπανάστασης ὀφείλεται στὴν προέκταση τῆς περιφρόνησης σὲ κάθε ἠθικὸ αἶτημα. Στὴν πρωταρχικὴ καὶ ἐσώτερη ὁρμὴ τῆς ἐπανάστασης ὑπάρχει ἕνας κανόνας ἠθικῆς ποὺ δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴν τυπικότητα· ὁ κανόνας αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ὁδηγὸ πλεύσης.

28

Ἡ ἐξέγερση, ὄντως, λέει καὶ θὰ φωνάζει ὅλο καὶ πιὸ δυνατὰ ὅτι ἀξίζει νὰ δοκιμαστεῖ στὴν πράξη· ὄχι, ὅμως, γιὰ

νά υπηρετήσῃ ἓναν κόσμον ποὺ περιορίζεται στὴ συγκατάβαση, ἀλλὰ γιὰ νὰ λειτουργήσῃ σὲ συνάφεια μὲ αὐτὸ τὸ ἀδιαφανὲς εἶναι ποὺ ἀποκαλύπτεται μέσα στὸ κίνημα τῆς ἀνταρσίας. Τοῦτος ὁ κανόνας δὲν εἶναι οὔτε τυπικὸς οὔτε ὑποταγμένος στὴν ἱστορία· εἶναι αὐτὸς ποὺ μποροῦμε νὰ ὀρίσουμε μὲ ἀκρίβεια, ἀναγνωρίζοντάς τον στὴν πιὸ καθαρὴ μορφή του, ὡς καλλιτεχνικὴ δημιουργία.

29

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξέγερσης, στὴν οὐσία της εἶναι ἀνάγκη αἰσθητικῆς.

30

Κάθε συγγραφέας προσπαθεῖ νὰ δώσει μορφή στὰ πάθη ποὺ κυριαρχοῦν στὴν ἐποχὴ του. Χτές ἦταν ὁ ἔρωτας. Σήμερα τὰ πάθη ποὺ βασανίζουν τὸν κόσμον εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐνότητα. Χτές ὁ ἔρωτας πληρωνόταν μὲ τὸν ἀτομικὸ θάνατο, σήμερα τὰ συλλογικὰ πάθη κάνουν νὰ ριψοκινδυνεύουμε τὴν καταστροφὴ τοῦ κόσμου.

31

Σήμερα, ὅπως καὶ χτές, ἡ τέχνη ἐπιδιώκει ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὸν θάνατο μιᾶ ζωντανὴ εἰκόνα τῆς δυστυχίας μας.

32

Ἡ δημιουργία, πάντοτε πιθανή, γίνεται σήμερα πιὸ ἀναγκαία ἀπὸ ποτέ. Οἱ ἀντιφάσεις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς τέχνης δὲν βρίσκουν τὴ λύση τους μέσω τῆς λογικῆς σύνθεσης, ἀλλὰ μέσω τῆς ζωντανῆς δημιουργίας.

33

Ἡ τέχνη ὑπηρετεῖται καλύτερα ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ σκέψη. Οἱ σκοτεινοὶ καὶ ταπεινοὶ διασκελισμοὶ τῆς εἶναι ἐξίσου ἀναγκαῖοι γιὰ τὴ μαρτυρία ἑνὸς μεγάλου ἔργου ὅσο τὸ μαῦρο καὶ τὸ ἄσπρο.

34

Πολὺ συχνὰ ἐξετάζουμε τὸ ἔργο ἑνὸς δημιουργοῦ σὰν μιὰ συνέχεια ἀπὸ μεμονωμένες μαρτυρίες. Συγχέουμε, ἔτσι, τὸν καλλιτέχνη μὲ τὸν γραφιά. Ἡ βαθειὰ σκέψη ἀνταποκρίνεται στὸ συνεχές γίνεσθαι, ἐξομοιώνεται μὲ τὶς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς καὶ μεταπλάθεται. Τὴ μέγιστη δημιουργία τὴν τροφοδοτοῦν, ἐπίσης, τὰ διαδοχικὰ καὶ πολλαπλὰ πρόσωπα τοῦ δημιουργοῦ, δηλαδή τὰ ἔργα του. Τὰ μὲν συμπληρώνουν τὰ δέ, ἀλληλοδιορθώνονται, συμπίπτουν ἢ καὶ ἀλληλοαναιροῦνται. Ἄν κάτι δηλώνει τὸ πέρας ἑνὸς δημιουργήματος δὲν εἶναι ἡ θριαμβευτικὴ καὶ ψευδαισθητικὴ κραυγὴ τοῦ τυφλωμένου καλλιτέχνη ποῦ

λέει «εἶπα τὰ πάντα», ἀλλὰ ὁ θάνατος τοῦ δημιουργοῦ, ποὺ σφραγίζει τὴν ἐμπειρία του καὶ τὸ βιβλίο τῆς ἰδιοφυΐας του.

35

Σὲ ἓνα τραγικὸ ἔργο τὸ πεπρωμένο γίνεται πάντα πιὸ αἰσθητὸ κάτω ἀπὸ τὰ πρόσωπα τῆς λογικῆς καὶ τῆς φυσικότητας. Ἡ μοίρα τοῦ Οἰδίποδα ἀναγγέλλεται ἐκ τῶν προτέρων. Δυνάμεις ὑπερφυσικὲς ἔχουν ἀποφασίσει ὅτι θὰ γίνει φονιάς καὶ αἰμομίκτης. Στὸ δράμα ἐπιδιώκεται ὅλο κι ὅλο νὰ φανεῖ ἡ λειτουργία τοῦ ἐπαγωγικοῦ λογικοῦ συστήματος, ποὺ ὀδηγεῖ στὴν κορύφωση τῆς δυστυχίας τοῦ ἥρωα. Ἀπλῶς καὶ μόνο ἡ ἀναγγελία αὐτῆς τῆς ἀσυνήθιστης μοίρας, ἐπειδὴ εἶναι ἀπίθανη, δὲν προκαλεῖ δέος. Ὡστόσο, ἂν ἡ ἀναγκαιότητα ἀποδειχθεῖ στὴν καθημερινότητα, στὴν κοινωνία, στὸ κράτος, ὡς οἰκεῖο πάθος, τότε ξυπνάει ὁ τρόμος. Μέσα στὴν ἐξέγερση ποὺ ταραίζει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κάνει νὰ φωνάζει δυνατά: «Αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν», ὑπάρχει ἤδη ἡ ἀπελπισμένη βεβαιότητα ὅτι «αὐτὸ» εἶναι δυνατόν.

36

Τὸ μυθιστόρημα γεννιέται μαζί μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐξέγερσης καὶ ἐρμηνεύει, στὸ αἰσθητικὸ πεδίο, τὴν ἴδια φιλοδοξία.

37

Τί είναι, πράγματι, τὸ μυθιστόρημα ἂν ὄχι τὸ σύμπαν, ὅπου ἡ πράξη βρίσκει τὴ μορφή της, ὅπου προφέρονται οἱ τελικὲς λέξεις, ὅπου οἱ ὑπάρξεις παραδίνονται στὶς ὑπάρξεις, ὅπου κάθε ζωὴ ἀποκτᾷ τὸ πρόσωπο τῆς μοίρας. Ὁ μυθιστορηματικὸς κόσμος εἶναι ἡ διόρθωση αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ κόσμου, σύμφωνη μὲ τὴ βαθειὰ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου. Γιατί, στὴν πραγματικότητα, πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο κόσμο.

38

Οἱ ἥρωες τῶν μυθιστορημάτων μιλοῦν τὴ γλῶσσα μας, ἔχουν τὶς ἀδυναμίες καὶ τὴ δύναμή μας. Ὁ κόσμος τους δὲν εἶναι οὔτε πιὸ ὠραῖος οὔτε πιὸ καλοστημένος ἀπὸ τὸν δικό μας. Μόνο πού αὐτοὶ φτάνουν ὡς τὰ ἅκρα τῆς μοίρας τους, καὶ δὲν ὑπάρχουν πιὸ ἀνατρεπτικοὶ ἥρωες ἀπὸ ἐκείνους πού ὀδηγοῦνται ἀπὸ τὰ ἄκραῖα πάθη τους, ὅπως ὁ Κυρίλωφ, ὁ Σταβρόγκιν, ἡ Mme Graslin, ὁ Julien Sorel ἢ ἡ πριγκίπισσα de Clèves. Ἐδῶ παύουμε νὰ τοὺς παρακολουθοῦμε, γιατί αὐτοὶ ὀδηγοῦν στὸ πέρας του ἐκεῖνο πού ἐμεῖς δὲν φτάνουμε ποτέ.

39

Ἄν ὁ σκοπὸς τοῦ ἔργου τέχνης εἶναι νὰ συνδέσει τὸ γενικὸ μὲ τὸ ἐπὶ μέρους, τὴ φθαρτὴ αἰωνιότητα μιᾶς σταγόνας

νερού με τὰ παιχνίδια τῶν ἰριδισμῶν της, τὸ μεγαλεῖο τοῦ παράλογου συγγραφέα εἶναι ἀκόμη πιὸ ἀληθινὸ ἢ ἐκτιμηθεῖ σὲ σχέση με τὸν τρόπο ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ παρεμβάλλει τὸ χάσμα ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς δύο κόσμους.

40

Θέλουμε νὰ συνδέσουμε τὴν κουλτούρα με τὴ ζωὴ. Ἡ Μεσόγειος ποὺ μᾶς περιβάλλει με χαμόγελα, ἥλιο καὶ θάλασσα μᾶς δίνει ἓνα μάθημα. Ὁ Ξενοφῶν ἀφηγεῖται πὼς οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες, ἐπιστρέφοντας στὰ σπίτια τους ἀπὸ τὴν Ἀσία, ἦταν πεθαμένοι ἀπὸ πείνα καὶ δίψα καὶ ἀπελπισμένοι ἀπὸ τὶς ἥττες καὶ τὶς ταπεινώσεις· ὅταν ἀντίκρισαν τὴ θάλασσα ἀπὸ τὴν κορφή τοῦ βουνοῦ, ἄρχισαν νὰ χορεύουν, ξεχνώντας ἐντελῶς τὴν κούραση καὶ τὴν ἀηδία τους μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ ἀγαπημένο τους θέαμα.

41

Ἡ Μεσόγειος, ἡ μόνη ἀπὸ τὶς χῶρες ποὺ συγκεντρώνει τὰ μεγάλα πνεύματα τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι ἡ διεθνῆς λεκάνη ποὺ τὴν διασχίζουν ὅλων τῶν λογιῶν τὰ ρεύματα. Γιατὶ σ' αὐτὴν δὲν κυριαρχεῖ τὸ κλασικὸ καὶ ἡ τάξη ἀλλὰ τὸ ταραγμένο καὶ τὸ ἄτακτο, ποὺ ὑπάρχει στὶς ἀραβικὲς συνοικίες τοῦ λιμανιοῦ τῆς Γένοβας καὶ τῆς Τυνησίας. Ἐκείνη ἡ θριαμβευτικὴ γεύση τῆς ζωῆς, τὸ νόημα τῆς συντριβῆς καὶ τῆς βαρεμάρας, οἱ ἔρημες πλατεῖες τὰ με-

σημέρια στὴν Ἰσπανία, καὶ ἡ σιέστα: Νὰ τί εἶναι ἡ πραγματικὴ Μεσόγειος καὶ πόσο περισσότερο μοιάζει μὲ τὴν Ἀνατολὴ παρὰ μὲ τὴ λατινικὴ Δύση.

42

Ὁ μεσογειακὸς κολεκτιβισμὸς διαφέρει ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ λέμε καὶ ἐννοοῦμε ρωσικὸ κολεκτιβισμὸ. Τὸ παιχνίδι τοῦ κολεκτιβισμοῦ δὲν παίζεται στὴ Ρωσία ἀλλὰ στὴ λεκάνη τῆς Μεσογείου καὶ τὴν Ἰσπανία. Σίγουρα τὸ παιχνίδι τοῦ ἀνθρώπου παίζεται ἀπὸ πάρα πολὺ παλιά. Στὴ Μεσόγειο πλησίασε ὅσο γινόταν πιὸ κοντὰ τὸ τραγικὸ, καθὼς στὰ χέρια μας συγκεντρώθηκαν πολλὰ ἀτού. Ὑπάρχουν μπροστὰ στὰ μάτια μας ἀλήθειες ποὺ εἶναι πάνω ἀπὸ τίς δυνάμεις μας. Οἱ ιδέες γονατίζουν καὶ προσαρμόζονται [...]. Ὁ οὐσιαστικὸς ρόλος ποὺ ἔχουν νὰ παίξουν πόλεις ὅπως τὸ Ἀλγέρι καὶ ἡ Βαρκελώνη εἶναι νὰ ὑπηρετήσουν μὲ τίς δυνάμεις τους τὴ μεσογειακὴ κουλτούρα: αὐτὴν ποὺ ξέρεи νὰ ὑπερασπίζεται τὸν ἀνθρωπο ἀντὶ νὰ τὸν συνθλίβει.

43

Ἐνας καὶ μόνον πολιτισμὸς ὑπάρχει. Καὶ δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ τρέφεται ἀπ' τὸ ἀφηρημένο καὶ τὸ στομφῶδες. Οὔτε αὐτὸς ποὺ σχεδιάζει καταδίκες. Οὔτε ἐκεῖνος ποὺ ἐπιβραβεύει τίς καταχρήσεις καὶ τοὺς θανάτους σὲ χῶρες

ὅπως ἡ Αἰθιοπία, νομιμοποιώντας βάνουσες ἐπιχειρήσεις. Αὐτὸν τὸν γνωρίζουμε καλὰ καὶ δὲν τὸν θέλουμε. Θέλουμε τὸν πολιτισμὸ πὺ κατοικεῖ στὰ δέντρα, τοὺς λόφους καὶ τοὺς ἀνθρώπους.

44

Δὲν εἶμαι φιλόσοφος οὔτε ποτὲ τὸν παρέστησα. Ἄλλωστε, μὲ τὸν Ἐξεγερμένο Ἄνθρωπο δὲν ἐπιχείρησα τὴν ἐξο-
 νυχιστικὴ ἔρευνα τῆς ἐξέγερσης, κάτι πὺ θὰ ἀπαιτοῦσε ἐκ μέρους μου τὴ συγκρότηση μιᾶς ὀλοκληρωμένης θεω-
 ρίας. Ξέρω πολὺ καλὰ τί λείπει σὲ σχέση μὲ ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα, καὶ ὡς πρὸς τὸ μέρος πὺ ἀφορᾷ στὴν πλη-
 ροφόρηση καὶ ὡς πρὸς ἐκεῖνο πὺ ἀφορᾷ στὸν στοχασμὸ. Μοναδικὴ πρόθεσή μου ἦταν νὰ καταγράψω μιὰν ἐμπει-
 ρία, τὴ δική μου, πὺ ξέρω πὺς ἦταν κοινὴ ἐμπειρία καὶ πολλῶν ἄλλων. Τὸ βιβλίο αὐτὸ (Ὁ Ἐξεγερμένος Ἄνθρω-
 πος) εἶναι, κατὰ κάποιον τρόπο, μιὰ ἐξομολόγηση, τὴ μό-
 νη πὺ μποροῦσα νὰ κάνω· καὶ μοῦ πῆρε τέσσερα ὀλόκλη-
 ρα χρόνια μὲ τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ τὶς ἀμφιταλαντεύσεις πὺ, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἡ ἐξομολόγηση μοῦ ἐπέβαλλε.

45

Δὲν πιστεύω στὸ μεμονωμένο ἔργο. Νομίζω πὺς τὰ ἔργα ὀρισμένων συγγραφέων συγκροτοῦν ἓνα ὄλο, ὅπου τὸ κα-
 θένα φωτίζεται ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, καὶ ὅπου ὄλα, μεταξύ
 τους, ἀνταλλάσσουν βλέμματα.

46

Ἡ μοίρα εἶναι ἀνθρώπινη ὑπόθεση καὶ πρέπει νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο.

47

Ὅπως ὁ καθένας, ἔτσι καὶ ἐγὼ προσπάθησα νὰ διορθώσω τὴ φύση μου μὲ τὴν ἠθικὴ [...]. Τὸ νὰ ὀνειρεύεσαι ὅμως μιὰν ἠθικὴ ὄντας ἄνθρωπος τοῦ πάθους, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ διαπράττεις κάποιο ἀδίκημα, ἰδιαίτερα ὅταν ἰσχυρίζεσαι ὅτι ἐπιδιώκεις τὴν ὑπεράσπιση τῆς δικαιοσύνης.

48

Ὁ σοσιαλισμὸς γεννιέται ἀπὸ τὸν ἐκφυλισμένο χριστιανισμό. Διατηρεῖ ὄντως μιὰ πίστη, ἀλλὰ γιὰ λόγους ἱστορικῆς σκοπιμότητας, ἢ ὁποία, ὅμως, ἐπιβουλεύεται τὴ ζωὴ καὶ τὴ φύση: ὑποκαθιστᾷ τὰ ιδεώδη μὲ τοὺς πρακτικούς στόχους, συμβάλλοντας, ἔτσι, στὴν ἔξαρση τῶν φαντασιῶν.

49

Μηδενιστῆς δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ δὲν πιστεύει σὲ τίποτε, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ δὲν πιστεύει στὸν ἑαυτό του. Μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια, ὅλες οἱ μορφές σοσιαλισμοῦ εἶναι ἐκφράσεις παρακμασμένου καὶ διεφθαρμένου χριστιανισμοῦ. Γιὰ τὸν

χριστιανισμό, τιμωρία και ανταπόδοση προϋποθέτουν τήν ιστορία. Μὲ μιὰν ἀναπόδραστη, ὥστόσο, λογική, ἡ ἱστορία καταλήγει νὰ σημαίνει ἀνταπόδοση καὶ τιμωρία: ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα γεννιέται ὁ συλλογικὸς μεσσιανισμός.

50

Ἡ ἐξέγερση ἀποδεικνύει ὅτι εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς κίνημα ζωῆς καὶ ὅτι δὲν μπορούμε νὰ τὴν ἀρνηθοῦμε χωρὶς νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Ἡ ἀγνότερη κραυγὴ τῆς σηκώνει κάθε φορά τὴν ὑπαρξὴ ἀκόμη πιὸ ψηλά. Ἡ λοιπὸν ἢ ἐπανάσταση εἶναι γόνιμη καὶ προσφέρει ἀγάπη ἢ δὲν εἶναι τίποτα. Ἡ ἀνέντιμη ἐπανάσταση, ἢ ἐπανάσταση τοῦ συμφέροντος, ποὺ προτιμᾷ ἀφηρημένα τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μὲ σάρκα, ἀρνεῖται τὸ εἶναι ὅσες φορές τῆς χρειάζεται, καὶ στὴ θέση τῆς ἀγάπης τοποθετεῖ τὴ μνησικακία.

51

Κάθε θρησκεία στρέφεται γύρω ἀπὸ τὶς ἔννοιες τῆς ἀθώτητας καὶ τῆς ἐνοχῆς. Ὡστόσο, ὁ πρῶτος ἐξεγερμένος, ὁ Προμηθεὺς, ἀμφισβητοῦσε τὸ δικαίωμα στὴν ποινὴ. Ὁ ἴδιος ὁ Δίας, προπάντων ὁ Δίας, δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀθῶος γιὰ νὰ ἔχει δικαίωμα στὴν ποινὴ. Στὸ ξεκίνημά τῆς, λοιπὸν, ἡ ἐξέγερση ἀρνεῖται τὴ νομιμότητα τῆς ποινῆς. Ὁ στασιαστὴς, ὅμως, κατὰ τὴν τελευταία φάση τοῦ ἐξαντλητικοῦ τοῦ ταξιδιοῦ ὅπου πραγματώνεται ἡ ἐξέγερσὴ

του, έπαναφέρει στήν ποινή τò θρησκευτικό της νόημα και τήν τοποθετεί στο κέντρο του κόσμου του. 'Ο ύπέρτατος κριτής δέν βρίσκεται πιά στους ούρανοús, είναι ή ίδια ή ιστορία, που καθιερώνεται ως ανελέητη θεότητα.

52

Έπιλέγοντας τήν ιστορία και μόνο σημαίνει έπιλογή του μηδενισμού έναντια στα διδάγματα τής ίδιας τής εξέγερσης.

53

Στόν καθαρά ιστορικό κόσμο ή εξέγερση και ή επανάσταση καταλήγουν στο ίδιο πάντα δίλημμα: αστυνομία ή τρέλα.

54

Η αυθεντική μορφή τής εξέγερσης δέν δικαιώνει τήν καθαρά ιστορική σκέψη. Η εξέγερση διεκδικεί τήν ένότητα ενώ ή ιστορική επανάσταση τόν ολοκληρωτισμό. Η πρώτη ξεκινά από ένα όχι που βασίζεται στο ναί, ή δεύτερη ξεκινά από τήν απόλυτη άρνηση και είναι καταδικασμένη σε όλες τις υποδουλώσεις για να κατασκευάσει ένα μελλοντικό ναί. Η μία είναι δημιουργική, ή άλλη μηδενιστική. Η πρώτη είναι φτιαγμένη να δημιουργεί για να υπάρχει όλο και περισσότερο, ή δεύτερη είναι υποχρεωμένη να παράγει για να αρνείται όλο και καλύτερα.

55

Τὸ ἐπαναστατικὸ πνεῦμα, ἐκεῖνο ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ἄρνηση, νιώθει ἀπὸ ἔνστικτο ὅτι στὴν τέχνη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄρνηση ὑπάρχει καὶ ἡ συναίνεση· νιώθει ὅτι ἡ θεωρία κινδυνεύει νὰ ἀντισταθμίσει πράξη, ὁμορφιά καὶ ἀδικία, ἐνῶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις ἡ ὁμορφιά εἶναι ἀπὸ μόνη τῆς ἀδικίας χωρὶς διαφυγὴ. Καμία τέχνη δὲν ἐπιβιώνει στὴν ἀπόλυτη ἄρνηση. Ὅπως κάθε σκέψη, προπαντὸς ἡ παράλογη σκέψη κάτι ἔχει νὰ πεῖ, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, δὲν ὑπάρχει τέχνη ποὺ νὰ μὴν ἔχει κάτι νὰ πεῖ.

56

Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ καταγγέλλοντας τὴν ἀπόλυτη ἀδικία τοῦ κόσμου νὰ διεκδικήσῃ τὴν ἀπόλυτη δικαιοσύνη μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία.

57

Νὰ λοιπὸν ὁ κόσμος τῆς φαντασίας· κόσμος διορθωμένος ἀπὸ τὴν παρέμβαση τοῦ καλλιτέχνη· ἓνας κόσμος ὅπου ὁ πόνος — ἂν τὸ θελήσῃ ὁ καλλιτέχνης — μπορεῖ νὰ τὸν ἀκολουθεῖ ὡς τὸν θάνατο, μὲ πάθη πάντα ζωντανά, καὶ ὑπάρξεις παροῦσες διαρκῶς ἢ μιὰ γιὰ τὴν ἄλλη, παραδομένες στὶς ἐμμονές τους. Ὁ ἄνθρωπος δίνει τελικὰ στὸν

ἑαυτό του τῆ μορφῆ καὶ τὸ μέτρο τῆς γαλήνης ποῦ κυνηγάει μάταια στὴν ὑπαρξιακὴ του κατάσταση.

58

Τὸ ἀνορθολογικὸ ὀριοθετεῖ καὶ προσδιορίζει τὸ μέτρο τοῦ ὀρθολογικοῦ.

59

Ἡ ἀρετὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποχωριστεῖ τὴν πραγματικότητα χωρὶς νὰ γίνεῖ ἀρχὴ τοῦ κακοῦ.

60

Κανενὸς εἶδους σοφία δὲν μπορεῖ σήμερα νὰ ἰσχυριστεῖ ὅτι προσφέρει κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸ ὑπαρκτό. Ἡ ἐξέγερση συνεχίζει διαρκῶς νὰ ἐναντιώνεται στὸ κακὸ ἀνανεώνοντας τὴν ἰσχύ της ἀπὸ αὐτό. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ δαμάσει τὸν ἑαυτό του ὅσο μπορεῖ. Ὅφείλει νὰ διορθώσει στὸν κόσμο ὅ,τι μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἀκόμη καὶ στὶς πιὸ τέλειες κοινωνίες, τὰ παιδιά θὰ πεθαίνουν πάντα ἄδικα. Ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ μειώσει ἀριθμητικὰ τὴ δυστυχία τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ ἡ ἀδικία καὶ τὰ βάσανα θὰ ἐξακολουθήσουν, γιατί ἔστω κι ἂν περιοριστοῦν δὲν θὰ πάψουν νὰ εἶναι σκάνδαλο.

61

Οί εὐρωπαϊκὲς πόλεις παραεῖναι φορτωμένες μὲ θρύλους ἀπὸ τὸ παρελθόν. Ἐνα ἰδιαίτερα ἀσκημένο αὐτὶ μπορεῖ νὰ ἀκούσει τὸ θρόισμα τῶν φτερῶν καὶ τὸν παλμὸ τῶν ψυχῶν. Καὶ σὺ μπορεῖς νὰ νιώσεις τὸν ἴλιγγο τῶν αἰώνων, τῶν ἐπαναστάσεων, τῆς δόξας. Θυμήσου πὼς ἡ Εὐρώπη σφυρηλατήθηκε μὲ κραυγές. Ὅλα αὐτὰ ὅμως δὲν ἔφτιαξαν τὴν ἀπαιτούμενη σιωπή.

62

Μερικοὶ καλοπροαίρετοι λένε πὼς κάτι εἶναι κακό. Δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε τί εἶναι κακό, ἀλλὰ ξέρουμε ὅτι αὐτὸ τὸ κάτι ὑπάρχει, εἶναι ἐδῶ. Κοντολογίς, πρέπει νὰ μάθουμε νὰ ἀποδεχόμαστε αὐτὸ τὸ εἶναι. Ἄρκει λοιπὸν νὰ ξέρουμε τί θέλουμε. Καὶ αὐτὸ ποὺ θέλουμε ἀκριβῶς δὲν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑποταγὴ στὴ φωνὴ τοῦ ὄπλου ἢ ἡ δικαίωση τῆς φωνῆς τοῦ λόγου ποὺ δὲν ὑπηρετεῖ τὸ πνεῦμα.

63

Συχνὰ ἀμφιβάλλω ἂν ἀξίζει νὰ σωθεῖ ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος. Ὅμως, ὑπάρχει ἐλπίδα νὰ σωθοῦν τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ τῶν παιδιῶν τούτου τοῦ ἀνθρώπου. Ὑπάρχει ἐπίσης πιθανότητα νὰ τοὺς δοθοῦν κάποιες εὐκαιρίες στὴν εὐτυχία καὶ στὴν ὀμορφιά. Ἄν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραιτη-

θοῦμε καὶ νὰ μὴ βιώσουμε τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἐλευθερία τούτης τῆς ζωῆς, ὁ προμηθεϊκὸς μῦθος εἶναι ἕνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ θὰ μᾶς θυμίζει ὅτι ὁ κάθε ἀκρωτηριασμός τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προσωρινός. Ἄν ὄντως θέλουμε νὰ ὑπηρετήσουμε τὸν ἄνθρωπο πρέπει νὰ τοῦ ἀφιερωθοῦμε ὀλοκληρωτικά.

64

Ἔρχεται μιὰ μέρα ποὺ ἀπὸ πικρία γινόμαστε τόσο ἀδιάφοροι ποὺ τίποτα δὲν μᾶς ἀγγίζει. Ὅλα μᾶς φαίνονται γνώριμα. Ὅλα τελειώνουν γιὰ νὰ ξαναρχίσουν. Εἶναι ἡ ὥρα τῆς ἐξορίας, τῆς παρακμῆς, τοῦ θανάτου τῆς ψυχῆς. Γιὰ νὰ ξαναζωντανέψουμε μᾶς χρειάζεται μιὰ περίοδος χάριτος: ἡ πλήρης ἀπώλεια τοῦ ἑαυτοῦ ἢ μιὰ πατρίδα. Κάποια πρωινά, στὴ στροφή τοῦ δρόμου, μιὰ γλυκεῖα δροσοσταλίδα πέφτει στὴν καρδιά, ἀφήνει τὴ γεύση της καὶ χάνεται. Ἡ δροσιά της ὅμως παραμένει, καὶ αὐτὴν ἀποζητᾷ ἡ καρδιά μας. Ἀπὸ δῶ πρέπει νὰ ξαναρχίσω.

65

Οἱ πραγματικοὶ καλλιτέχνες δὲν ὑποτιμοῦν τίποτα. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ καταλαβαίνουν τὰ πάντα καὶ ὄχι νὰ τὰ κρίνουν.

66

Πραγματικά ἐλεύθερος εἶναι ὁ καλλιτέχνης πού με-
γάλο κόπο δημιουργεῖ μιὰ δική του τάξη. Ὅσο περισσό-
τερο τοῦ ἀντιστέκεται τὸ ἔργο του καὶ ὅσο πιὸ αὐστη-
ροὺς κανόνες ἐπιβάλλει τόσο μεγαλύτερη ἐλευθερία τοῦ
ἐξασφαλίζουν.

67

Υπάρχουν ὄντως πολλές πιθανότητες νὰ καταφέρουν οἱ
συγγραφεῖς μας — ἔχοντας καλὰ ἀφομοιώσει τοὺς Δαιμο-
νισμένους — νὰ γράψουν μιὰ μέρα τὸ *Πόλεμος καὶ Εἰρή-
νη*. Στὸ τέλος μιᾶς μακρᾶς διαδρομῆς πολέμων καὶ ἀρνή-
σεων — ἔστω καὶ ἂν δὲν τὸ ὁμολογοῦν — ἐλπίζουν ὅτι θὰ
ξαναβροῦν κάποτε τὰ μυστικά τῆς οἰκουμενικῆς τέχνης
καὶ θὰ ἀναστήσουν μὲ ταπεινότητα καὶ μέτρο ἥρωες μὲ
ἰσχυρὴ προσωπικότητα καὶ ἀντοχὴ στὸν χρόνο.

68

Κάθε γενιὰ πιστεύει ἀναμφίβολα πὼς μπορεῖ νὰ ξανα-
φτιάξει τὸν κόσμο. Ἡ δική μου γενιὰ ξέρει μὲ βεβαιότη-
τα πὼς δὲν θὰ τὸν ξαναφτιάξει. Ἴσως, ὅμως, ἔχει νὰ κά-
νει κάτι πιὸ σημαντικό· μπορεῖ νὰ ἐμποδίσει τὴν κατα-
στροφή του.

69

Υπάρχει πρωτίστως ένας λαϊκός φαρισαϊσμός, στον οποίο θα δυσκολευόμουν να προσχωρήσω. Ονομάζω λαϊκό φαρισαϊσμό εκείνον που, δήθεν, θεωρεί τον χριστιανισμό άπλη ύπόθεση, και που, εν όνόματι του χριστιανισμού, απαιτεί από τον χριστιανό περισσότερα απ' ό,τι απαιτεί από τον ίδιο.

70

Μοιράζομαι μαζί σας τον ίδιο τρόμο για το κακό. Άλλα δεν συμμερίζομαι την ελπίδα σας. Και συνεχίζω να αγωνίζομαι ενάντια στον κόσμο που αφήνει τα παιδιά να υποφέρουν και να πεθαίνουν.

71

Δέν είμαι εγώ που είπα ότι ο άνθρωπος είναι αδύναμος να σώσει μόνος του τον έαυτό του και ότι από τα βάθη τής ταπείνωσής του θα βρει την ελπίδα μόνο στη χάρη του Θεού. Όσο για τή μαρξιστική αισιοδοξία, διογκώνει τόσο τήν καχυποψία απέναντι στον άνθρωπο, ώστε οι οικονομικές αποτυχίες του κόσμου τούτου να μοιάζουν πιο φριχτές και από τα θεία καπρίτσια.

72

Οί χριστιανοί καί οί κομμουνιστές θά μοῦ ποῦν ὅτι ἡ αἰσιοδοξία εἶναι μακροπρόθεσμη καί ὑπεράνω ὅλων· θά μοῦ ποῦν ὅτι ὁ Θεός ἢ ἡ Ἱστορία, ἀνάλογα μέ τήν περίπτωσιν, εἶναι ἡ ἐπαρκῆς ἀπόληξη τῆς διαλεκτικῆς τους. Ἔχω κάποιον ἀντίστοιχο συλλογισμό νά κάνω. Θά ἔλεγα λοιπὸν ὅτι ὄντας ἀπαισιόδοξος γιά τήν ἀνθρώπινη μοίρα εἶμαι αἰσιόδοξος γιά τὸν ἄνθρωπο. Καί τοῦτο ὄχι στὸ ὄνομα ἑνὸς ἀνθρωπισμοῦ, ὁ ὁποῖος μοῦ φαίνεται ληξιπρόθεσμος, ἀλλὰ στὸ ὄνομα μιᾶς ἄγνοιας, ποὺ συνεχίζει νά μὴν ἀρνεῖται τίποτα.

73

Πολιτικὴ τῆς ἰσχύος σημαίνει προετοιμασία γιά πόλεμο. Ἡ προετοιμασία γιά τὸν πόλεμο καί ἀκόμη περισσότερο ὁ ἴδιος ὁ πόλεμος κάνουν ἀνήμπορη τήν ἀπελευθέρωση τῆς κοινωνίας.

74

Μιλῶ γιά εἰρήνην. Αὐτὸ σχετίζεται μέ τὴ δική μου αἰσιοδοξία. Κάτι πρέπει νά γίνει γι' αὐτήν, καί εἶναι δύσκολο. Ἐκεῖ ἐντοπίζεται ἡ ἀπαισιόδοξία μου. Ἔτσι κι ἀλλιῶς μόνο στὰ παγκόσμια κινήματα εἰρήνης προσχωρῶ σήμε-
ρα. Σὲ αὐτὰ βρίσκονται οἱ πραγματικοὶ ρεαλιστές. Καί εἶμαι μαζί τους.

75

Δέν είμαστε ἐμεῖς ἐκεῖνοι πού ἄσκησαν διώξεις στοὺς φιλελεύθερους, τοὺς σοσιαλιστές καὶ τοὺς ἀναρχικοὺς τῶν ἀνατολικῶν λαϊκῶν δημοκρατιῶν καὶ στὰ σοβιετικὰ δικαστήρια. Δέν είμαστε ἐμεῖς ἐκεῖνοι πού ἀπαγχόνισαν τὸν Petkov. Εἶναι ἐκεῖνοι πού μοιράστηκαν τὸν κόσμο ὅταν ὑπέγραψαν ἐπίσημα τὴν εἰρήνη.

76

Οἱ ἄνθρωποι, πού τὴν ἴδια στιγμή δούλευαν γιὰ τὴν εἰρήνη, ἔπρεπε νὰ ὑποβάλουν ἕναν παγκόσμιο κώδικα ὀριοθέτησης τῆς βίας: κατάργηση τῆς θανατικῆς ποινῆς, καταδίκη τοῦ ἀπροσδιόριστου τῆς διάρκειας τῶν ποινῶν φυλάκισης καὶ πάταξη τοῦ συγκεντρωτικοῦ συστήματος ἐξουσίας.

77

Πιστεύω ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς ἐξουσίας μποροῦν νὰ κάνουν περισσότερο κακὸ παρά καλό. Ὡστόσο, ἀποδεχόμενος —κάτι πού νομίζω πῶς δέν ἰσχύει— ὅτι δηλαδή, ἐν τέλει, κάνουν νὰ θριαμβεύσει τὸ καλό, θεωρῶ ὅτι πρέπει νὰ κυριαρχήσει ἕνα ἄλλο εἶδος ἀνθρώπων, προσεκτικῶν ἀπέναντι στίς λεπτές διακυμάνσεις, στὸ ὕψος ζωῆς, στὸ δικαίωμα γιὰ ἀγάπη καὶ γιὰ ἔρωτα, στίς δύσκολες, τέλος πάντων, ἰσορροπίες, πού καὶ τὰ παιδιά τῶν ἰδίων αὐτῶν

ἀνθρώπων ἔχουν ἀνάγκη, ἀκόμη καὶ ἂν ἡ τέλεια κοινω-
νία ἔχει πραγματοποιηθεῖ.

78

Ὅσο κι ἂν ἀποβλέπει στὴν πρόοδο μιὰ τυραννία, ἐφόσον
διαρκεῖ περισσότερο ἀπὸ μία γενιά, σημαίνει, γιὰ ἑκα-
τομμύρια ἀνθρώπους, σκλαβιά. Ὄταν τὸ προσωρινὸ κα-
λύπτει τὸν χρόνο διάρκειας μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς, ἀπο-
τελεῖ γι' αὐτὴν τὸ ὀριστικό. Συνεπῶς, ἐδῶ βρισκόμαστε
ἀντιμέτωποι μὲ τὴ σοφιστεία.

79

Τὸ δίκαιο δὲν νοεῖται χωρὶς τὸ δικαίωμα, καὶ δὲν νοεῖται
τὸ δικαίωμα χωρὶς τὴν ἐλευθερία στὴν ἔκφραση. Αὐτὸ τὸ
δίκαιο, γιὰ τὸ ὁποῖο πεθαίνουν ἢ θανατώνονται οἱ ἄνθρω-
ποι, τὸ διακηρύσσουμε σήμερα μὲ τόσο ἡχηρὸ τρόπο,
ἀκριβῶς ἐπειδὴ μιὰ χούφτα ἐλεύθερων πνευμάτων κατέ-
κτησε διαμέσου τῆς ἱστορίας τὸ δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης
ἐκφρασης. Ἀπολογοῦμαι ἐδῶ ἐκ μέρους ἐκείνων, τοὺς
ὁποίους ἀποκαλοῦν περιφρονητικὰ διανοούμενους.

80

Ζοῦμε σὲ ἓναν κόσμο ἀφαιρέσεων, στὸν κόσμο τῶν γρα-
φείων, τῶν μηχανῶν, τῶν ἀπόλυτων ἰδεῶν καὶ τοῦ μεσ-
σιανισμοῦ χωρὶς ἀποχρώσεις.

81

Ἄν ὁ André Breton καὶ μερικοὶ ἀκόμη διέρρηξαν τὴ σχέση τους μὲ τὸν μαρξισμό, τὸ ἔκαναν ἐπειδὴ ὑπῆρξαν κάτι παραπάνω ἀπὸ μηδενιστές. Πίστευαν σὲ ὅ,τι πιὸ καθαρὸ ὑπάρχει στὶς ρίζες τῆς ἐξέγερσης: στὴν ἀποπομπὴ τῆς ιδέας τοῦ θανάτου.

82

Ὁ μαρξισμὸς ἔτεινε στὴν ἀναζήτησιν τῆς ὁλότητας, ἐνῶ ὁ σουρρεαλισμὸς, ὅπως κάθε πνευματικὴ ἐμπειρία, στὴν ἀναζήτησιν τῆς ἐνότητας. Στὴν ὁλότητα ἀπαιτεῖται ἡ περιστολὴ τοῦ ἀνορθολογικοῦ, στὸν βαθμὸ πού τὸ ὀρθολογικὸ ἀρκεῖ γιὰ νὰ κατακτήσει τὸν κόσμον. Ἡ ἐπιθυμία γιὰ ἐνότητα εἶναι πιὸ ἀπαιτητικὴ. Δὲν ἀρκεῖται στὸ ὀρθολογικόν. Θέλει τὸ ὀρθολογικὸ καὶ τὸ ἀνορθολογικὸ νὰ ἰσορροποῦν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο. Ἡ ἐνότητα δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἀνισομέρεια.

83

Ἄν καὶ ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἄλλαξε τὸν κόσμον, τοῦ πρόσφερε ὡστόσο κάποιους παράξενους μύθους, πού ἐν μέρει δικαιώνουν τὸν Νίτσε, ὁ ὁποῖος ἐξήγγειλε τὴν ἐπιστροφὴ στοὺς Ἕλληνας. Μόνον ἐν μέρει, ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόσκια Ἑλλάδα, ἐκείνη τῶν μυστηρίων καὶ τῶν θεῶν τοῦ κάτω κόσμου. Ἐν τέλει, ὅπως ἡ ἐμπειρία τοῦ Νίτσε κορυφώνεται στὴν παραδοχὴ τῆς ἰσημερίας, ἡ ἐμπειρία

τῶν σουρρεαλιστῶν κορυφώνεται στὴν ἐξύμνηση τοῦ μεσονυχτίου, τὴν ἀνυποχώρητη καὶ ἀγωνιώδη λατρεία τῆς θύελλας. Ὅπως ὁμολόγησε ὁ Breton, κατάλαβε πῶς, ὅπως καὶ νὰ ἔχουν τὰ πράγματα, ἡ ζωὴ εἶναι χάρισμα. Ὁ ἴδιος, ὥστόσο, δὲν μποροῦσε νὰ προσχωρήσει στὸ ἀπλετο φῶς, ποῦ τόσο μαῖς χρειάζεται. «Πολὺς βορρὰς μέσα μου», ἔλεγε, «γιὰ νὰ ἀνήκω σὲ ἐκείνους ποῦ προσχωροῦν σὲ κάτι ὀλοκληρωτικά».

84

Ἐδῶ καὶ ἓναν αἰῶνα περίπου ζοῦμε σὲ μιὰ κοινωνία ποῦ δὲν εἶναι κἄν κοινωνία τοῦ χρήματος, ἀλλὰ κοινωνία τῶν ἀφηρημένων συμβόλων τοῦ χρήματος.

85

Τὸ ἄτομο δὲν ἀποτελεῖ μόνο του τὴν ἀξία ποῦ ὑπερασπίζεται. Χρειάζονται, τὸ λιγότερο, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γιὰ νὰ τὴν συνθέσουν.

86

Ἡ γνωστὴ σὲ ὅλους ἀλγερινὴ κοινότητα ἔχει στηριχτεῖ ἀπὸ μαῖς, τοὺς συγγραφεῖς, Ἄραβες καὶ Γάλλους, ποῦ μέρα μὲ τὴ μέρα, πιστοὶ σ' ἓνα ἰδανικό, δὲν πάψαμε νὰ τὴν ὑπηρετοῦμε. Ἀλλὰ καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἔννοια συνόρων, αὐτὸ μαρτυρεῖ τὴν ἐνότητα ὅσων εἶναι ἀδέρφια τοῦ ἥλιου.

87

Ὁ ἀργὸς ἀποικισμὸς τῆς Ρωσίας ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ἐκ-
 παιδευτικούς, τοὺς γραφειοκράτες καὶ τοὺς στρατιωτικούς,
 πὸ ξεκίνησε μὲ τὸν Μεγάλον Πέτρο, κατέληξε, μὲ τὴ φρον-
 τίδα τοῦ Νικολάου Α', στὸν συστηματικὸ ἐκγερμανισμό
 τῆς. Ἡ διανόηση παθιάζεται τόσο μὲ τὸν Schelling ὅσο
 καὶ μὲ τοὺς Γάλλους τῆς γενιᾶς τοῦ '30, μὲ τὸν Hegel τῆ
 δεκαετία τοῦ '40 καί, κατὰ τὸ δεύτερον μισὸ τοῦ αἰώνα,
 μὲ τὸν γερμανικὸ σοσιαλισμὸ πὸ κατάγεται ἀπὸ τὸν
 Hegel. Ἡ ρωσικὴ νεολαία ρίχεται σ' αὐτὲς τὶς ἀφηρη-
 μένες σκέψεις ἄμετρα, μὲ παθιασμένη ὄρμη, τὶς οἰκειο-
 ποιεῖται, καὶ νιώθει πὸς ζεῖ ἀυθεντικὰ μὲ τέτοιου εἴδους
 θνησιγενεῖς ἰδέες. Ἡ θρησκεία τοῦ ἀνθρώπου, μετασχη-
 ματισμένη ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς δασκάλους, ὑπολειπόταν
 ἀκόμη σὲ δασκάλους καὶ μάρτυρες. Αὐτὸ τὸν ρόλο τὸν
 ἀνέλαβαν ὅσοι Ρῶσοι χριστιανοὶ εἶχαν ξεφύγει ἀπὸ τὶς
 ἀρχέγονες κλίσεις τους. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ μπόρεσαν νὰ
 ἀποδεχτοῦν μιὰ ζωὴ χωρὶς ὑπερβατικὴ διάσταση καὶ
 χωρὶς ἀρετή.

88

Ἐκεῖνος πὸ δέχεται νὰ πεθάνει, πληρώνοντας τὴ ζωὴ μὲ
 τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ὅποιοι κι ἂν εἶναι οἱ ἐνδοιασμοὶ του, βε-
 βαιῶναι ταυτόχρονα μιὰν ἀξία πὸ τὸν ὑπερβαίνει ὡς
 ἱστορικὸ ἄτομο. Ὁ Καλιάγεφ ἀφοσιώνεται στὴν ἱστορία
 μὲχρι θανάτου, καὶ τὴ στιγμὴ πὸ πεθαίνει τοποθετεῖ τὸν

ἑαυτό του πάνω ἀπὸ τὴν ἱστορία. Κατὰ κάποιον τρόπο, εἶναι βέβαιο ὅτι προτιμᾷ τὸν ἑαυτό του ἀπὸ τὴν ἱστορία. Ἄραγε, τί ἐπιλέγει; Αὐτὸν ποὺ σκοτώνει χωρὶς δισταγμὸ ἢ τὴν ἀξία ποὺ ἐνσαρκιώνει καὶ τῆς δίνει ζωὴ; Ἡ ἀπάντησή δὲν χωράει συζήτηση: ὁ Καλιάγεφ καὶ τ' ἀδέλφια του θριάμβευσαν τοῦ μηδενισμοῦ.

89

Ὅχι, δὲν εἶμαι ἀνθρωπιστής. Μὲ τὴν τρέχουσα, τουλάχιστον, ἔννοια. Ὅσο γιὰ τὸ τί εἶναι ἥρωισμός, θὰ πρέπει νὰ τὸ διευκρινίσουμε. Δὲν δικαιωνόμαστε ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἥρωισμό οὔτε ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἔρωτα.

90

Ἡ προπαγάνδα καὶ τὰ βασανιστήρια συνιστοῦν κατευθείαν μέσα ἀποσύνθεσης καί, ἀκόμη περισσότερο, συστηματικὴ φθορά, ἀμάλγαμα ἐγκληματικοῦ κυνισμοῦ, ἀναγκαστικὴ συνενοχή. Ἐκεῖνος ποὺ σκοτώνει ἢ βασανίζει δὲν κάνει τίποτε ἄλλο πέρα ἀπ' τὸ νὰ σκιάζει τὴν νίκη του: δὲν μπορεῖ νὰ νιώσει ἀθῶος. Πρέπει, λοιπόν, νὰ καλλιεργήσει τὴν ἐνοχὴ καὶ στὸ θύμα του, ἔτσι ὥστε, σὲ ἕναν κόσμο χωρὶς προοπτικὴ, ἢ καθολικὴ ἐνοχὴ νὰ νομιμοποιεῖ τὴ βία καὶ νὰ καταργεῖ τὴν ἐπιτυχία. Ὅσο γιὰ τὴν ἀθωότητα, τὴν χάνει κι ὁ ἀθῶος, καθὼς ἡ ἀξία τῆς ἰσχύος κυριαρχεῖ, ὀριστικά, στὸν ἀπελπισμένο κόσμο.

91

Ἐλευθερία δὲν σημαίνει νὰ λὲς ὅτιδὴποτε καὶ νὰ γεμί-
ζεις μὲ σκάνδαλα τὶς ἐφημερίδες, οὔτε βέβαια νὰ ἐγκα-
θιστᾶς, στὸ ὄνομα μιᾶς μελλοντικῆς ἐλευθερίας, τὸ καθε-
στῶς τῆς δικτατορίας. Ἡ ἐλευθερία προϋποθέτει πάνω
ἀπ' ὅλα νὰ μὴ λὲς ψέματα. Ἐκεῖ πού εὐδοκιμεῖ τὸ ψέμα
προαναγγέλλεται καὶ διαιωνίζεται ἢ τυραννία.

92

Τὸ μίσος εἶναι ἀπὸ μόνο του ψέμα. Συγκαλύπτει ἐνστι-
κτωδῶς ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ μιὰ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου.
Ἄρνεϊται, δηλαδή, τὴν πλευρὰ ἐκείνη πού ἀξίζει τὴ συμ-
πάθεια. Διαψεύδει, λοιπόν, οὐσιαστικά μιὰ δεδομένη τά-
ξη πραγμάτων. Τὸ ψέμα εἶναι πιὸ λεπτὴ ὑπόθεση. Συμ-
βαίνει νὰ λέμε ψέματα χωρὶς μίσος, ἀπὸ ἀπλή ἀγάπη
πρὸς τὸν ἑαυτό μας. Ἀντιθέτως, κάθε ἄνθρωπος πού μι-
σεῖ, κατὰ κάποιον τρόπο, ἀπεχθάνεται τὸν ἑαυτό του. Δὲν
ὑπάρχει λοιπόν λογικὴ συνέπεια ἀνάμεσα στὸ ψέμα καὶ
τὸ μίσος· ὑπάρχει μιὰ σχεδὸν βιολογικὴ ἀλληλουχία μί-
σους καὶ ψέματος.

93

Ἐζήσα τὸν μηδενισμό, τὴν ἀντίφαση, τὴ βία, καὶ τὸν ἔλιγ-
γο τῆς καταστροφῆς. Συγχρόνως, ὅμως, ἀποκαλύπτο-
μαι μπροστὰ στὴ δύναμη τῆς δημιουργίας καὶ στὸ ἦθος

πού απαιτείται για να υπάρχει. Τίποτα δὲν μοῦ ἐπιβάλλει νὰ κρίνω ἐξ ἀποστάσεως μιὰν ἐποχὴ στὴν ὁποία βιώνω τὴ συντροφικότητα. Συνυπάρχοντας, κρίνω ἐκ τῶν ἔσω. Διατηρῶ, ὡστόσο, τὸ δικαίωμα νὰ λέω πῶς γνωρίζω ὅσα ἀφοροῦν τὸν ἑαυτό μου καὶ τοὺς ἄλλους, μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι αὐτὸ δὲν γίνεται για νὰ συμβάλω στὴν ἀφόρητη δυστυχία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ για νὰ δείξω, στοὺς σκοτεινοὺς τοίχους, πού ψηλαφίζουμε τυφλά, ἐκεῖνα τὰ ἀόρατα ἀκόμη σημεῖα, ἀπ' ὅπου μπορούμε νὰ ἀνοίξουμε κάποιες θύρες ἐξόδου.

94

Μιὰ καθαρὰ ἱστορικὴ σκέψη εἶναι, λοιπόν, μηδενιστικὴ: δέχεται ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἱστορία τὸ κακὸ κι ἔρχεται, συνεπῶς, σὲ σύγκρουση μὲ τὴν ἐξέγερση. Βεβαιώνει, ἄστοχα, τὸν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ ὁ Λόγος δὲν μπορεῖ νὰ τελειωθεῖ, νὰ ἀποκτήσει τὸ πλήρες νόημά του, νὰ γίνει ἀκριβῶς ἀπόλυτος Λόγος, ἀξία, παρὰ μόνο στὸ τέλος τῆς ἱστορίας.

95

Ἄν μπορούσε νὰ θεμελιωθεῖ μιὰ φιλοσοφία στὴν ἐξέγερση, θὰ ἦταν ἡ φιλοσοφία τῶν ὀρίων, τῆς προσχεδιασμένης ἄγνοιας καὶ τοῦ ρίσκου. Αὐτὸς πού δὲν μπορεῖ νὰ τὰ γνωρίζει ὅλα δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ καταστρέψει τὰ πάντα.

96

Ὁ δέκατος ἑβδομος αἰώνας ἦταν ὁ αἰώνας τῶν μαθηματικῶν, ὁ δέκατος ὄγδοος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁ δέκατος ἑνατος τῆς βιολογίας. Ὁ δικός μας, ὁ εἰκοστός, εἶναι ὁ αἰώνας τοῦ φόβου [...]. Εἶδαμε τὸ ψέμα, τὸν ἐξευτελισμό, τὸ ἔγκλημα, τὴν ἐξορία, τὰ βασανιστήρια. Ἦταν ἀδύνατον γιὰ μᾶς νὰ διακρίνουμε κάθε φορὰ ἐκείνους ποὺ παρίσταναν ὅτι δὲν ἔφταιζαν σὲ τίποτα, πρῶτα γιατί ἦταν σίγουροι γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους καὶ ὕστερα γιατί τὸ ἀφηρημένο δὲν εἶναι ποτέ ὁρατό, ὅπως, γιὰ παράδειγμα, στὴν προκειμένη περίπτωση, ὁ ἐκπρόσωπος μιᾶς ἰδεολογίας.

97

Ὁ μακρὺς διάλογος ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους μόλις σταμάτησε. Καί, φυσικά, κάποιον ποὺ δὲν μπορούμε νὰ τὸν ἀντιληφθοῦμε ὡς παρουσία, τὸν φοβόμαστε...

98

Πράγματι, τὸ μεῖζον γεγονός τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τῶν ἀξιῶν τῆς ἐλευθερίας στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα καὶ ἡ σταδιακὴ ὑποχώρηση τῆς ἐλευθερίας στὸν σοσιαλισμὸ ὑπὲρ τοῦ καισαρικοῦ καὶ μιλιταριστικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ἀπὸ τὸν κόσμον χάθηκε ἡ ἐλπίδα καὶ τὴ θέση της, γιὰ τὸν ἐλεύθερο ἄνθρωπο, πῆρε ἡ μοναξιά.

99

Θὰ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ ἄρνηση τῆς νομιμοποίησης τοῦ ἐγκλήματος μᾶς ἀναγκάζει νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴν ἔννοια τῆς οὐτοπίας. Νομίζω, ἔτσι, πῶς μπορούμε νὰ ποῦμε: οὐτοπία εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀντιτίθεται στὸ πραγματικό. Ἀπὸ τούτη τὴ σκοπιὰ εἶναι ἐντελῶς οὐτοπικὸ νὰ θέλουμε νὰ μὴ σκοτώνει κανεὶς κανέναν. Εἶναι ἡ τέλεια οὐτοπία. Θὰ ἦταν ὡστόσο μιὰ οὐτοπία πολὺ πιὸ ἥπιου βαθμοῦ, ἢ στὸ ἐξῆς κατοχύρωση τῆς παρανομίας τοῦ ἐγκλήματος. Οἱ μαρξιστικὲς καὶ οἱ καπιταλιστικὲς ἰδεολογίες, ἀντιθέτως, στηρίζοντας τὰ πάντα στὴν ἰδέα τῆς προόδου, πεπεισμένες καὶ οἱ δύο γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἀρχῶν τους ὀδηγεῖ στὴν κοινωνικὴ ἰσορροπία, ἐκπροσωποῦν οὐτοπίες πολὺ πιὸ πληθωρικὲς. Ἄλλωστε, αὐτὲς πληρώνουμε τόσο ἀκριβὰ τούτη τὴ στιγμή.

100

Ὅταν μιὰ κρίση μαστίζει ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα, καλὸ εἶναι νὰ ἀντιμετωπίζεται σὲ παγκόσμια κλίμακα. Σήμερα, ἡ ἀποκατάσταση τῆς τάξης, στὴν προοπτικὴ τῆς μείωσης τοῦ βάρους ποὺ ὁ καθένας νιώθει ἀπ' τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου καὶ τῆς ἐξαθλίωσης, θὰ πρέπει νὰ ἀποτελεῖ ζήτημα λογικῆς. Ἄλλὰ αὐτὸ ἀπαιτεῖ δράση καὶ θυσίες, δηλαδὴ ἀνθρώπους. Καὶ ἂν σήμερα ὑπάρχουν ἀρκετοὶ ἀνθρώποι ποὺ βαθιὰ μέσα τους σπιλώνουν τὸ

ἔγκλημα καὶ τῆ βία, δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ πρόθυμοι νὰ ἀναγνωρίσουν ὅτι κάτι τέτοιο θὰ τοὺς ὑπαγόρευε, ἀναγκαστικά, νὰ ἀναθεωρήσουν τὸν τρόπο σκέψης καὶ δράσης τους. Ἐκεῖνοι πάντως ποὺ εἶναι ἔτοιμοι νὰ κάνουν μιὰ τέτοια προσπάθεια, θὰ ἀποκτήσουν ἕναν κανόνα δράσης καί, αἰτιολογημένα, ἐλπίδα.

101

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ σήμερα ἐπιθυμοῦν νὰ ἀλλάξουν στ' ἀλήθεια τὸν κόσμο ἔχουν νὰ διαλέξουν ἀνάμεσα στὰ προαναγγελλόμενα κενοτάφια, στὸ ἀνέφικτο ὄνειρο μιᾶς βίαια τελειωμένης ἱστορίας καὶ στὴν ἀποδοχὴ μιᾶς σχετικῆς οὐτοπίας, ποὺ δίνει συγχρόνως μιὰν εὐκαιρία στὴ δράση καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Δὲν εἶναι ὡστόσο δύσκολο νὰ δεῖ κάποιος ὅτι ἡ σχετικὴ αὐτὴ οὐτοπία εἶναι ἀντίθετα ἡ μόνη ἐφικτή, γιατί μόνο αὐτὴ ἐκπροσωπεῖ τὸ πνεῦμα τῆς πραγματικότητος.

102

Ποιοὶ τρόποι ὑπάρχουν, σήμερα, νὰ κατακτηθεῖ ἡ ἐνότητα τοῦ κόσμου καὶ ἡ πραγμάτωση μιᾶς παγκόσμιας ἐπανάστασης ἔτσι ὥστε νὰ ἀνακατανεμηθοῦν δικαιότερα οἱ πόροι τῶν ἀνθρώπων, οἱ πρῶτες ὕλες, οἱ ἀγορὲς καὶ ὁ πνευματικὸς πλοῦτος; Δύο τρόποι πιστεύω πὼς ἀποτελοῦν τὴν ὕστατη ἐναλλακτικὴ μας λύση. Ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ ἐκ τῶν ἄνω, μὲ τὴν ἐπιβολὴ ἑνὸς Κράτους πιὸ ἰσχυ-

ροῦ ἀπὸ τὰ ἄλλα. Ἡ Ρωσία ἢ ἡ Ἀμερική μᾶλλον διεκδικοῦν νὰ παίξουν αὐτὸν τὸν ρόλο. Δὲν ἔχω νὰ ἀντιτάξω τίποτα — οὔτε ἄλλωστε καὶ κανεὶς ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους ποὺ συναναστρέφομαι — στὴν ἰδέα ποὺ ὑποστηρίζεται ἀπὸ ὀρισμένους ὅτι ἡ Ρωσία ἢ ἡ Ἀμερική εἶναι σὲ θέση νὰ διοικήσουν καὶ νὰ ἐνώσουν τοῦτον τὸν κόσμον στὰ πρότυπα τῆς δικῆς τους κοινωνίας. Τὴν ἀπωθῶ ὡς Γάλλος, καί, ἀκόμη περισσότερο, ὡς Μεσογειακός. Ἀλλὰ προτιμῶ νὰ μὴν ἐπιμείνω σ' ἓνα τέτοιο συναισθηματικὸ ἐπιχείρημα.

103

Μᾶς ζητοῦν νὰ ἀγαπήσουμε ἢ νὰ μισήσουμε αὐτὴν ἢ ἐκείνη τὴ χώρα καὶ τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν λαό. Ὁμως, ὀρισμένοι, νιώθουμε σὲ τέτοιο βαθμὸ τίς ὁμοιότητές μας μὲ ὅλους, ποὺ εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε τέτοιου εἴδους ἐπιλεκτικὰ διλήμματα. Ὁ πιὸ καλὸς τρόπος νὰ ἀγαπᾷ κανεὶς τὸν ρωσικὸ λαό, ἀναγνωρίζοντας αὐτὸ ποὺ ποτὲ δὲν ἔπαψε νὰ εἶναι, τὸ λίκνο δηλαδὴ τῆς ἀνθρωπότητας, γιὰ τὸ ὁποῖο μιᾶ ὁ Τολστόι καὶ ὁ Γκόργκι, εἶναι νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπὸ μιὰ νέα καὶ ὀλέθρια αἱματοχυσία καὶ ὄχι, ὕστερα ἀπὸ τίς τόσες του ταλαιπωρίες, νὰ τοῦ εὔχεται περιπέτειες σχετικὲς μὲ τὴν ἰσχὺ τῆς ἐξουσίας. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν ἀμερικανικὸ λαὸ καὶ γιὰ τὴν δυστυχισμένη Εὐρώπη. Πρόκειται γιὰ μιὰ στοιχειώδη ἀλήθεια, ποὺ ἢ σαρωτικὴ ἔνταση τῆς καθημερινότητος μᾶς κάνει νὰ λησμονοῦμε.

104

Δέν σημαίνει ὅτι αὐτοαναιροῦμαι μέ τὸ νὰ ἀρνοῦμαι τὴ μὴ βία. Ποτὲ δέν τὴν ὑποστήριξα. Καὶ εἶναι στάση πού μου ἀποδίδεται χάριν μιᾶς πολεμικῆς. Δέν πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ ἀπαντᾶς στὰ κτυπήματα μέ εὐλογίες. Πιστεύω ὅτι ἡ βία εἶναι ἀναπόφευκτη. Τὰ χρόνια τῆς κατοχῆς μου τὸ ἔμαθαν καλά. Συνοψίζοντας, δέν εἶχα κανένα πρόβλημα μέ τὴ βία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ δέν μπορῶ νὰ καταδικάσω κάθε βία, πράγμα πού θὰ εὐχόμουν, ἀλλὰ τὸ θεωρῶ, ὄντως, οὐτοπικό. Λέω μόνο ὅτι πρέπει νὰ ἀρνηθοῦμε τὴ νομιμότητα τῆς βίας καὶ τὴ νομιμοποίησή της, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ συμφέρον τοῦ ἀπόλυτου Κράτους ἢ τὸν φιλοσοφικὸ ὀλοκληρωτισμό. Ἡ βία εἶναι ταυτοχρόνως ἀναπόφευκτη καὶ ἀναιτιολόγητη. Πιστεύω, λοιπόν, πὼς πρέπει νὰ κρατηθεῖ ὁ ἰδιαίτερος αὐτὸς χαρακτήρας της.

105

Μὲ ρωτᾶτε γιὰ ποιούς λόγους παίρνω μέρος στὴν Ἀντίσταση. Εἶναι ἓνα ἐρώτημα πού δέν ἔχει νόημα γιὰ ἀνθρώπους σὰν καὶ μένα. Δέν φανταζόμουν τὸν ἑαυτό μου ἄλλοῦ, αὐτὸ εἶναι ὅλο. Μοῦ φαινόταν, καὶ θὰ μοῦ φαίνεται πάντα, ὅτι δέν γίνεται νὰ εἶσαι μέ τὸ μέρος τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης. Κατάλαβα, λοιπόν, ὅτι μισοῦσα λιγότερο τὴ βία ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς βίας. Καί, γιὰ νὰ γίνω πιὸ σαφῆς, θυμᾶμαι πολὺ καλὰ ποιὰ μέρα δυνάμω-

σε κι έφτασε στὸ ἀποκορύφωμά της ἡ αὐρα τῆς ἐξέγερσης ποὺ ὑπῆρχε στὴν ψυχὴ μου. Ἦταν ἐκεῖνο τὸ πρωί, στὴ Λυών, ὅταν διάβασα στὴν ἐφημερίδα γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Gabriel Peri.*

106

Οἱ ἄνθρωποι τῆς Ἀθήνας εἶναι στυγνοὶ ἐκτελεστές.** Καὶ δὲν εἶναι οἱ μόνοι, ὥστόσο, ποὺ μόλις ἄφησαν νὰ ξεγυμνωθεῖ μπροστὰ στὰ μάτια ὅλου τοῦ κόσμου ἡ, καλὰ μεταμφιεσμένη συνήθως, ἐνοχὴ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Γνωρίζω πολὺ καλὰ τὴν ἀπάντηση. Ὅριακᾶ, ἰσχυρίζεστε ὅτι γιὰ νὰ μὴν τουφεκιστοῦν οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές πρέπει νὰ σωπάσει ἢ νὰ μειωθεῖ ἓνας ἀριθμὸς μὴ κομμουνιστῶν. Αὐτὸ θὰ προϋπέθετε ὅτι μόνο οἱ κομμουνιστές ἔπρεπε νὰ σωθοῦν, γιατί μόνο αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν τὴν ἀλήθεια. Ἐγὼ λέω ὅτι πράγματι ἀξίζει νὰ σωθοῦν, ἀλλὰ στὸν βαθμὸ ποὺ τὸ ἀξίζουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι.

107

Ἡ τιμωρία τῶν δημίων δὲν πρέπει νὰ σημάνει τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν θυμάτων. Καὶ ὀφείλουμε νὰ λάβουμε μέτρα (ἓνα μέτρο) γιὰ μᾶς καὶ γιὰ τοὺς γύρω μας, ὥστε ἡ σωστὴ κρίση νὰ μὴ συμπίπτει μὲ μιὰν ἀποκάλυψη

* Ὁ κομμουνιστὴς Gabriel Peri ἐκτελέστηκε στίς 19 Δεκεμβρίου τοῦ 1941.

** Ὁ Camus ἀναφέρεται ἐδῶ στὰ χρόνια τοῦ ἐμφυλίου πολέμου στὴν Ἑλλάδα.

χωρίς προοπτική. Όλα τὰ ἄλλα εἶναι ἢ ἀπλοϊκὴ ἠθικο-
λογία ἢ παρανοϊκὴ ἀλαζονεία. Ἀκόμη κι ἂν ἡ βία πού
ἐννοεῖτε ἐσεῖς ἦταν πιὸ προοδευτικὴ, ὅπως ἄλλωστε τὸ
ἰσχυρίζονται καὶ οἱ θεατὲς-φιλόσοφοί μας,* θὰ πρότεινα
νὰ περιοριστεῖ ἐξίσου.

108

Ἰσχυρίζεστε ὅτι γιὰ νὰ πάψει νὰ ὑπάρχει πόλεμος πρέπει
νὰ ἐξαλειφθεῖ ὁ καπιταλισμὸς. Εἶμαι μαζί σας. Ὡστόσο,
γιὰ νὰ ἐξαλειφθεῖ ὁ καπιταλισμὸς πρέπει νὰ τὸν πολε-
μήσετε. Αὐτὸ εἶναι τὸ παράλογο, καὶ συνεχίζω νὰ σκέ-
πτομαι ὅτι δὲν πολεμᾶς τὸ κακὸ μὲ τὸ χειρότερο ἀλλὰ
μὲ τὸ λιγότερο κακὸ.

109

Δὲν ζοῦμε μόνο μὲ ἀγῶνες καὶ μίση. Δὲν πεθαίνουμε πάν-
τα μὲ τὸ ὄπλο στὸ χέρι. Ἡ Ἱστορία ὑπάρχει, ὑπάρχει
ὅμως καὶ κάτι ἄλλο: ἡ ἀπλὴ εὐτυχία, τὰ πάθη τῶν
ἀνθρώπων, ἡ φυσικὴ ὁμορφιά. Εἶναι καὶ αὐτὲς ρίζες πού
ἡ Ἱστορία ἀγνοεῖ, ἀλλὰ τὶς ἀγνοεῖ καὶ ἡ Εὐρώπη, πού,
ἐπειδὴ τὶς ἔχει χάσει, εἶναι σήμερα ἔρημος.

* Ὁ φιλόσοφος πού ὑπονοεῖ ἐδῶ ὁ Camus — καὶ στὸν ὁποῖο ἐπιτίθεται—
εἶναι μᾶλλον ὁ M. Merleau-Ponty, συγγραφέας τοῦ *Ἀνθρωπισμὸς καὶ Τρομο-
κρατία* (1947), καὶ πολλῶν ἀκόμη ἄρθρων, πού δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ
Temps Modernes. Ὁ Sartre ἀναφέρεται στὴ διάσταση τῶν ἀπόψεων Camus καὶ
Merleau-Ponty στὸ ἴδιο περιοδικό (τεύχη 184-185).

110

Ὁ ἰμπεριαλισμός, ἔστω κι ἂν ἐπικαλεῖται τὴ δικαιοσύνη, ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἢ τὴν ἥττα ἢ τὴ μονοκρατορία.

111

Ὅταν ἐξαφανιστεῖ ἡ αἴσθησις τῆς ἀθωότητος ἀκόμη καὶ στὸν ἀθῶο, κυριαρχεῖ ὀριστικὰ ἡ ἀξία τῆς ἰσχύος, σ' ἓναν ἀπελπισμένο κόσμο.

112

Ὅλες οἱ σύγχρονες ἐπαναστάσεις κατέληξαν στὴν ἐνίσχυση τοῦ Κράτους. Τὸ 1789 ὀδήγησε στὸν Ναπολέοντα, τὸ 1848 στὸν Ναπολέοντα Γ', τὸ 1917 στὸν Στάλιν, τὰ παραγμένα χρόνια τῆς δεκαετίας τοῦ '20 ἔφεραν στὴν Ἰταλία τὸν Μουσολίνι, καὶ ἡ δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης ἔφερε τὸν Χίτλερ. Αὐτὲς οἱ ἐπαναστάσεις — κυρίως μετὰ τὸν Πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον καὶ τὴν ὀριστικὴν χρεοκοπία τοῦ θεϊκοῦ δικαίου — εἶχαν τὸ θράσος νὰ ὑπόσχονται τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ τὴν πραγματικὴν ἐλευθερία.

113

Δὲν θὰ τὸ πιστέψετε, ἀλλά, αὐτὴ τὴ στιγμή, πονᾶω γιὰ τὴν Ἀλγερία, ὅπως ἄλλοι πονᾶνε στὰ πνευμόνια τους.

114

Χρέος τοῦ κράτους δὲν εἶναι νὰ καταστέλλει τὶς διαμαρτυρίες ἐνάντια στὴν καταπίεση καὶ τὶς ἐγκληματικὲς ὑπερβολές της. Χρέος του εἶναι νὰ καταδικάζει δημόσια αὐτὲς τὶς ὑπερβολές, γιὰ νὰ ἀποφεύγεται ἡ ἀπόσειση τῶν προσωπικῶν εὐθυνῶν τοῦ κάθε πολίτη, πού, ἐνῶ γνωρίζει τὶς καταχρήσεις μερικῶν, φοβᾶται νὰ τὶς ἀποκαλύψει ἢ νὰ τὶς ἐπωμιστεῖ.

115

Ὁ καθένας γιὰ νὰ δικαιωθεῖ ἐπικαλεῖται τὸ ἐγκλημα τοῦ ἄλλου. Κυριαρχεῖ, δηλαδή, ὁ νόμος τοῦ αἵματος, ἔτσι ὥστε τὸ μόνο πού ἀπομένει στὸν διανοούμενο εἶναι νὰ πάρει καὶ αὐτὸς στὰ χέρια του τὰ ὄπλα. Ὄταν στὴ βία ἀπαντᾷς μὲ βία, καὶ μέσα σ' ἓνα τέτοιο παραλήρημα καταργεῖται ἡ γλώσσα τῆς λογικῆς, ὁ ρόλος τῶν διανοουμένων δὲν μπορεῖ ἐκ τοῦ μακρόθεν, ὅπως τὸ τονίζουμε καθημερινά, νὰ δικαιολογεῖ τὴ μία ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς καὶ νὰ καταδικάζει τὴν ἄλλη, πράγμα πού ἔχει διπλὸ ἀντίκτυπο: νὰ ἐξοργίζει μέχρις ἐσχάτων τὸν καταδικασμένο τρομοκράτη, καὶ νὰ ὠθεῖ σὲ περισσότερη βία τὸν ἐξιλεωμένο τρομοκράτη. Ἄν δὲν ἐνωθοῦν οἱ ἴδιοι οἱ ἀγωνιστές, ὁ ρόλος τους (πιὸ δύσκολο, σίγουρα!) πρέπει νὰ εἶναι ἡ δουλειὰ πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ κατευνασμοῦ, ἔτσι ὥστε νὰ ξαναδοθοῦν στὴ λογικὴ οἱ εὐκαιρίες της...

116

Πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅτι ἡ ἐποχὴ τῶν ἀποικιοκρατιῶν τελείωσε καὶ νὰ σκεφτοῦμε μόνο τίς συνέπειές τους. Ἡ Δύση, ποὺ μέσα σὲ δέκα χρόνια παραχώρησε τὴν αὐτοδιάθεση σὲ δώδεκα ἀποικίες, ἀξίζει, γι' αὐτὸ τὸ θέμα, μεγαλύτερου σεβασμοῦ ἀπὸ τὴ Ρωσία ποὺ, τὴν ἴδια περίοδο, ἀποικιοποίησε ἢ ἔθεσε κάτω ἀπὸ ἓνα ἀδιάλλακτο προτεκτοράτο δώδεκα χῶρες μὲ σημαντικὴ καὶ μακραίωνη παράδοση. Ἐνα ἔθνος μὲ παράδοση πρέπει νὰ βρίσκει τὸ κουράγιο νὰ ὁμολογεῖ τὰ σφάλματά του. Καὶ δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾷ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους χρειάζεται συνεχῶς νὰ ἀγωνίζεται γιὰ τὴν ἀξιοπρέπειά του. Εἶναι ἐπικίνδυνο, ὥστόσο, νὰ τοῦ ζητοῦν νὰ παραδεχτεῖ τὴν ἐνοχὴ του καὶ νὰ τὴν παραδέχεται πάντα. Πιστεύω, σχετικὰ μὲ τὴν Ἀλγερία, σὲ μιὰ πολιτικὴ ἐπανόρθωση παρὰ σὲ μιὰ πολιτικὴ ἐκμετάλλευσης.

117

Ἀπέναντι στὶς φιλανθρωπίες, τίς μικροπρωτοβουλίες, τὴν καλὴ θέληση καὶ τὰ κενὰ λόγια ἅς ἀντιτάξουμε τὴν πείνα, τὴ λάσπη, τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἀπελπισία. Καὶ τότε θὰ διαπιστώσουμε πόσο τὰ πρῶτα δὲν ἀρκοῦν.

118

Στὴ Βόρεια Ἀφρική, ὅπως καὶ στὴ Γαλλία, ἔχουμε περιθώρια νὰ ἐπινοήσουμε νέους κώδικες καὶ νὰ ἀνανεώσουμε τὶς μεθόδους μας, ἂν πραγματικὰ θέλουμε τὸ μέλλον μας νὰ ἀποκτήσει κάποιο νόημα. Ἡ Ἀλγερία τὸ 1945 βρίσκεται βυθισμένη σὲ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ κρίση, ἡ ὁποία, βέβαια, προϋπῆρχε, ἂν καὶ ποτὲ δὲν εἶχε ἀγγίξει αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα. Σ' αὐτὸν τὸν θαυμαστὸ κόσμο, ὅπου τούτῃ τὴ στιγμὴ μιὰ χωρὶς προηγούμενο ἀνοιξὴ σκεπάζει τὰ πάντα μὲ τὸ φῶς καὶ τὰ λουλούδια της, οἱ ἄνθρωποι ὑποφέρουν ἀπὸ πείνα καὶ διψᾶνε γιὰ δικαιοσύνη. Αὐτὲς οἱ δυστυχίες, ἐπειδὴ μᾶς εἶναι γνωστές, δὲν μποροῦν νὰ μᾶς ἀφήνουν ἀδιάφορους. Ἐντὶ λοιπὸν νὰ καταδικάζουμε τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς ἄς προσπαθήσουμε νὰ καταλάβουμε τὰ πράγματα κι ἄς ἀφήσουμε νὰ λειτουργήσουν καὶ γιὰ ἐκείνους οἱ δημοκρατικὲς ἀρχές πὺ ἐπαγγελλόμαστε γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς μας.

119

Ἡ πείνα ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων μᾶς ἀφορᾷ ὅλους...

120

Σὲ ἐπίπεδο πολιτικῆς, θὰ ἤθελα νὰ τονίσω ὅτι ὁ ἀραβικὸς λαὸς ὑπάρχει. Θέλω νὰ πῶ μὲ αὐτό, ὅτι οἱ Ἀραβες

δέν εἶναι μιὰ θλιβερή ἀνώνυμη μάζα πού μποροῦν οἱ Δυτικοὶ νὰ μὴ σέβονται καὶ νὰ μὴν ὑπερασπίζονται. Πρόκειται, ἀντίθετα, γιὰ ἓνα λαὸ μὲ σημαντικὲς παραδόσεις, πού οἱ ἀρετές του εἶναι πρώτης τάξεως, ἀρκεῖ βέβαια νὰ θελήσει κανεὶς, ἔστω καὶ λίγο, νὰ τὶς προσεγγίσει χωρὶς προκαταλήψεις.

121

Διάβασα σὲ μία πρωινὴ ἐφημερίδα ὅτι 80% Ἀραβες ἐκδήλωσαν τὴν ἐπιθυμία νὰ γίνουν Γάλλοι πολίτες. Σταθμίζοντας τὰ τῆς τωρινῆς ἀλγερινῆς πολιτικῆς, νομίζω πὼς δέν τὸ ἐπιθυμοῦν πιά. Ὅταν ζεῖ κανεὶς γιὰ καιρὸ ἐλπίζοντας σὲ κάτι καὶ διαψευστεῖ, ἢ διάθεσή του μεταστρέφεται καὶ φτάνει στὸ σημεῖο νὰ χάνει καὶ αὐτὴν τὴν ἴδια τὴν ἐπιθυμία. Ἀκριβῶς αὐτὸ συνέβη στοὺς αὐτόχθονες Ἀλγερινούς, καὶ γι' αὐτὸ ὑπεύθυνοι εἴμαστε μόνο ἐμεῖς.

122

Ἄς ἀντιληφθοῦμε ἐπιτέλους ὅτι στὴ Βόρεια Ἀφρική, ὅπως καὶ ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ, δέν θὰ σώσουμε τίποτα γαλλικὸ ἂν δέν σώσουμε τὴ δικαιοσύνη.

123

Ἡ Ὁμοσπονδία τῆς Ἑλβετίας περιλαμβάνει διαφορετικούς πληθυσμούς πού ζοῦν σὲ διαφορετικὰ ἐδάφη. Οἱ νό-

μοι τους ἀποβλέπουν στὴ διάρθρωση τῆς πολιτικῆς ζωῆς τῶν καντονίων της. Ἡ Ἀλγερία, ἀντιθέτως, παρέχει τὸ σπανιότατο δείγμα τῆς συγκατοίκησης ποικίλων πληθυσμῶν στὸ ἴδιο ἔδαφος. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ κατορθωθεῖ, χωρὶς νὰ ἐξουδετερωθεῖ κανένας προσωπικὸς χαρακτήρας, εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῆς ποικιλίας τῶν κοινοτήτων στὸ ἴδιο ἔδαφος, δεδομένου ὅτι ὁμοσπονδία σημαίνει ἀκριβῶς ἔνωση διαφορῶν.

124

Νὰ ἴμαστε, λοιπόν, ξεσηκωμένοι οἱ μὲν ἐναντίον τῶν δέ, μὲ διάθεση νὰ προκαλέσουμε ὅσο γίνεται μεγαλύτερο κακὸ χωρὶς κανέναν ἀπολύτως λόγο. Τούτη ἡ σκέψη μοῦ εἶναι ἀφόρητη καὶ μὲ δηλητηριάζει καθημερινά. Κι ὥστόσο, ἐσεῖς καὶ ἐγώ, ποὺ μοιραζόμαστε τὴν ἴδια παιδεία, τὶς ἴδιες ἐλπίδες, ἀδελφωμένοι ἀπὸ χρόνια, ἐνωμένοι ὡς πρὸς τὴν ἀγάπη μας γιὰ τὴ γῆ μας, ξέρουμε ὅτι δὲν εἴμαστε ἐχθροὶ καὶ ὅτι μπορούμε νὰ ζήσουμε εὐτυχισμένα μαζί, σ' αὐτὴ τὴ γῆ ποὺ εἶναι δική μας. Γιατὶ εἶναι δική μας, καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὴν φανταστῶ χωρὶς ἐσᾶς καὶ τ' ἀδέρφια σας, ὅπως καὶ σεῖς, βέβαια, δὲν μπορείτε νὰ τὴν φανταστεῖτε χωρὶς ἐμᾶς.

125

Ἡ Γαλλία, ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, ἐξακολουθεῖ νὰ κωφεύει. Ἡ Ἀλγερία ὅμως πεθαίνει. Πόσοι ἀναλογίζον-

ται τὸ δράμα αὐτῶν ποὺ κάνουν ἔκκληση γιὰ συμπαρά-
σταση, τὴ μοναξιά τῶν Γάλλων στὴν Ἀλγερία, τὴν ἀγω-
νία τοῦ ἀραβικοῦ λαοῦ; Ἡ Ἀλγερία δὲν εἶναι Γαλλία, δὲν
εἶναι κὰν Ἀλγερία, εἶναι ἕνας ξεχασμένος τόπος, χαμέ-
νος στὸ πουθενά, μὲ δυσνόητους αὐτόχθονες, θλιμμένους
στρατιῶτες καὶ ἐξωτικούς Γάλλους, ἀνακατεμένους ὅλους
μαζὶ μὲς στὴ θολούρα τοῦ αἵματος. Εἶναι ἡ λησμονημέ-
νη, ποὺ ἡ ἀνάμνησή της καὶ ἡ ἐγκατάλειψή της σφίγγει
τὴν καρδιά αὐτῶν τῶν ἐλάχιστων καὶ ἐκείνων τῶν ἄλλων
ποὺ θέλουν νὰ μιλήσουν. Ἡ ἴδια, ὅμως, παραμένει στὴ
σιωπὴ της.

126

Τὰ πολιτικὰ προβλήματα δὲν λύνονται μὲ τὴν ψυχολογία.
Χωρὶς αὐτὴν, ὅμως, εἶναι βέβαιο ὅτι γίνονται πιὸ περι-
πλοκα.

127

Ἄς ἀναγνωρίσουμε, λοιπόν, μιὰ καὶ καλή, ὅτι τὰ λάθη
εἶναι συλλογικά. Καὶ ἄς μὴ διανοηθοῦμε τὴν ἰδέα τοῦ
ἐξιλασμοῦ. Στὴν πολιτικὴ, ἄλλωστε, ἐξιλασμός δὲν
ὑπάρχει.

128

Ξέρω πὼς οἱ μεγάλες τραγωδίες τῆς ἱστορίας, ἐξ αἰτίας
τοῦ φρικαλέου προσώπου τους, γοητεύουν συχνὰ τοὺς
ἀνθρώπους. Καὶ στέκονται ἔτσι ἀκίνητοι μπροστὰ σὲ

αὐτὲς χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ ἀποφασίζουσι γιὰ τίποτα, περιμένοντας. Θὰ ἤθελα, ἀντιθέτως, νὰ μοιραστῶ μαζί σας τὴν πεποίθησή μου ὅτι αὐτὴ ἡ κατάσταση μπορεῖ νὰ ἀνατραπεῖ, ὅτι ἡ ἀνημπόρια εἶναι ψευδαίσθηση καὶ ὅτι ἡ δύναμη τῆς ψυχῆς, ἡ εὐφυΐα καὶ τὸ κουράγιο ἀρκοῦν γιὰ νὰ ἀνατρέψουν τὴ μοίρα καί, γιατί ὄχι, νὰ τὴν ἀλλάξουν...

129

[...] Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς ζητοῦν νὰ χειροκροτοῦμε ὅλους τοὺς ἐθνικισμοὺς ἐκτὸς ἀπὸ τὸν γαλλικό, νὰ συγχωροῦμε ὅλα τὰ σφάλματα ἐκτὸς ἀπὸ κείνα τῆς Γαλλίας. Στὸ ὀριακὸ σημεῖο ποὺ ἔχομε φτάσει, καὶ ἐφ' ὅσον πρέπει νὰ ἐπιλέξουμε, δὲν μποροῦμε νὰ διαλέξουμε τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τόπο μας. Βούληση χρειάζεται μόνο· ὄχι ὅμως τυφλή, ἀλλὰ βούληση ἰσχυρὴ ποὺ δρᾷ στοχαστικά.

130

Δὲν ἀφηνόμαστε εὐκόλα στὴ μοίρα. Δεχόμαστε μὲ μεγάλη εὐκολία νὰ παραδοθοῦμε στὴν ἰδέα ὅτι ἐν τέλει μόνο μὲ αἶμα γράφεται ἡ ἱστορία, καὶ ὅτι τὰ μεγαλύτερα βήματά της πρὸς τὰ ἔμπρὸς ὀφείλονται στὴν ἀδυναμία τοῦ ἄλλου.

131

Οἱ ἄνθρωποι μὲ παιδεία καὶ πίστη ἄφησαν τὸ ἔχνος τους ἐπειδὴ δὲν παραιτήθηκαν ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἀγῶνες καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπηρέτησαν τὸ ἀπάνθρωπο καὶ τὴ σκληρότητα. Τὸ ἔχνος τους ἀποτυπώθηκε, γιατί παραστάθηκαν στὸν συνάνθρωπο ποὺ πάλευε ἐνάντια σὲ αὐτὸ ποὺ τὸν καταπίεζε καὶ τὸν βοήθησαν νὰ ὑπερβεῖ τὴ μοιρολατρία τοῦ ἐνισχύοντος τὴν ἐλευθερία του. Μὲ αὐτὴν τὴν προϋπόθεση ἡ ἱστορία ἀναδεικνύεται, ἀνανεώνεται, μὲ μία λέξη: δημιουργεῖ.

132

Ἡ μοιρολατρία, ἴσως, ὑπάρχει. Οἱ ἄνθρωποι, ὥστόσο, πρέπει νὰ τὴν ἀντιστρέψουν καὶ νὰ μὴν ὑπαχθοῦν στοὺς νόμους τῆς. Ἄν τὴν εἶχαν ἀποδεχτεῖ οἱ πρόγονοί μας θὰ βρισκόμασταν ἀκόμη στὴν προϊστορία.

133

Μὲ τὴ στασιμότητα ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται σὰν ματωμένο στόμα ποὺ ξερνάει σαστισμένα τραυλίσματα. Σήμερα παραπαίουμε παρ' ὅτι ὁ αἰώνας ἀνοίγεται μπροστά μας μὲ τεράστιες προοπτικές. Βρισκόμαστε συνεχῶς περίπου στὰ μαχαίρια, ἐνῶ ὁ κόσμος προχωράει στὸν ρυθμὸ τῆς κατασκευῆς ἀεροπλάνων ποὺ σπᾶνε τὸ φράγμα τοῦ ἤχου. Τὴν ἴδια μέρα ποὺ οἱ ἐφημερίδες μας δη-

μοσιεύουν άποτρόπαιες άφηγήσεις για τις διαμάχες μας στις έπαρχίες, αναγγέλλουν τήν ένιαία Εύρώπη. Αύριο, όταν ή Εύρώπη βρει τόν έαυτό της, κρουνοί πλούτου θά κατακλύσουν τήν ήπειρο, και τά προβλήματά μας θά μοιάζουν ξεπερασμένα και ξοφλημένα.

134

[...] για νά προσεγγίσουμε μιά μέρα τούς στόχους μας σέ παγκόσμια κλίμακα πρέπει σήμερα νά συσπειρωθούμε μέ μετριοπάθεια, μεταξύ μας, ώστε νά διεκδικήσουμε νά γίνει σεβαστό ένα μοναχικό μέρος του όλου: μιá χούφτα άθώων θυμάτων. Άλλά άφοϋ αυτός είναι ο σκοπός, όσο σκοτεινός και άκαρπος και αν έχει άποδειχθεί ως τώρα, όφείλουμε νά τόν επιδιώξουμε άποφασιστικά, ώστε νά άξιωθούμε νά ζήσουμε μιá μέρα ως ελεύθεροι άνθρωποι, δηλαδή ως άνθρωποι που άρνούνται νά παραδοθουν στον τρόμο.

135

Ό χρόνος θά δείξει ότι στη Γαλλία οί άνθρωποι δέν ήθελαν νά σκοτώσουν και ότι οί Γάλλοι μπήκαν στον πόλεμο χωρίς νά τó επιλέξουν, μέ έντελώς καθαρά χέρια. Έπρεπε, λοιπόν, νά είχαν σημαντικούς λόγους ώστε νά βάλουν τó χέρι στη σκανδάλη και, ξαφνικά, νά κτυπήσουν μέσ στη νύχτα στρατιώτες που επί δύο χρόνια αντιμετώπιζαν τόν πόλεμο σαν εύκολη ύπόθεση. Ναι, οί λόγοι τους

ἦταν πολὺ σημαντικοί. Εἶχαν τὶς διαστάσεις τῆς ἐλπίδας καὶ τὸ βάθος τῆς ἐξέγερσης. Εἶχαν νὰ κάνουν μὲ τὸ μέλλον ἑνὸς τόπου, πὺ τὸσα χρόνια κρατήθηκε μέσα στὸν ἀλλόκοτο μηρυκασμὸ τοῦ παρελθόντος του.

136

Τὸ Παρίσι μάχεται σήμερα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ μιλήσει αὐριο. Τοῦτο τὸ βράδυ ὁ λαὸς εἶναι στὰ ὄπλα, γιὰτὶ ἐλπίζει στὴ δικαιοσύνη τοῦ αὐριο. Γιὰ ὀρισμένους ἴσως δὲν ἀξίζει τόσος κόπος, καὶ ὅτι μὲ τὴν ὑπομονὴ τὸ Παρίσι μπορεῖ νὰ σωθεῖ ἀνέξοδα. Μέσα στὴ σύγχυσή τους, ὡστόσο, νιώθουν πόσα πράγματα παίζονται σ' αὐτὴν τὴν ἐξέγερση, καὶ στέκονται ὄρθιοι ἔτσι κι ἀλλιῶς. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτή, ὅμως, πρέπει νὰ διευκρινιστεῖ μία καὶ καλὴ ὅτι κανεὶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ διανοεῖται πῶς, ὅταν ἡ ἐλευθερία κερδίζεται μέσα ἀπὸ τέτοιες βίαιες καταστάσεις, μπορεῖ νὰ ἔχει τὸ ἥρεμο καὶ ἀθῶο πρόσωπο πὺ κάποιοι ὀνειρεύονται. Τούτῃ ἡ τρομερὴ ἀφέλεια εἶναι ἀποκλειστικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπανάστασης.

137

Ὅσο ἤχοῦσαν ἀκόμα οἱ σφαῖρες τῆς ἐλευθερίας, τὰ κανόνια τοῦ λυτρωμοῦ διέσχιζαν τὶς πύλες τοῦ Παρισιοῦ ἀνάμεσα σὲ φωνές καὶ λουλούδια. Τὴν πιὸ ὠραία καὶ πιὸ ζεστή ἀπ' ὅλες αὐγουστιάτικη ἐκείνη νύχτα, ὁ παρισινὸς

οὐρανὸς ξεχειλίσει ἀπ' τῆ χαρὰ τοῦ κόσμου, ἀπὸ ἀειφεγγῆ ἄστρα, ντουμ-ντουμ σφαῖρες, πυκνοὺς καπνοὺς πυρκαγιᾶς καὶ πολύχρωμες ρουκέτες. Αὐτὴ τὴν ἀνεπανάληπτη νύχτα ἔκλειναν ὀριστικὰ τέσσερα ὀλόκληρα χρόνια ἔλεεινῆς ἱστορίας καὶ ἀπελπισμένου ἀγώνα, τέσσερα χρόνια αἰχμαλωσίας τῆς Γαλλίας στὴν ντροπὴ καὶ τὴν ὀργή. Ὅσοι δὲν ἔνωσαν ποτὲ ἀπελπισία γιὰ τὸν ἑαυτό τους καὶ τὴν πατρίδα τους, ἔνωσαν ἐπιτέλους, κάτω ἀπὸ κεῖνον τὸν οὐρανό, νὰ ἀνταμείβονται. Αὐτὴ ἡ νύχτα ἄξιζε ἓναν κόσμο· ἦταν ἡ νύχτα τῆς ἀλήθειας, ἡ ἀλήθεια τῶν ὄπλων καὶ τοῦ ἀγώνα, ἡ ἀλήθεια μιᾶς δύναμης, ποὺ ἐπὶ χρόνια πλανιόταν στὰ γυμνὰ στήθη καὶ στὰ μπαρουτιασμένα χέρια. Καθὼς ἄνθρωποι καὶ κανόνια βρόντηξαν τὴν ἴδια στιγμή, ἔνωθες τὴν παρουσία τῆς ἀλήθειας παντοῦ σὰν φωνὴ ποὺ ἔβγαινε ἀπ' τὰ κανόνια καὶ τὸ πλῆθος, καὶ εἶχε τὸ θριαμβευτικὸ κι ἐξουθενωμένο ἀπὸ πληγὲς καὶ ἰδρώτα πρόσωπο τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ δρόμου. Ναι, ἦταν πράγματι ἡ νύχτα τῆς ἀλήθειας, τῆς μόνης βέβαιης, ἐκείνης ποὺ ξέρεи ν' ἀγωνίζεται καὶ νὰ νικᾷ [...]

138

Τίποτα δὲν χαρίζεται στοὺς ἀνθρώπους· καὶ τὸ λίγο ποὺ μποροῦν νὰ κερδίσουν πληρώνεται μὲ ἀδικούς θανάτους. Ὅμως, ἡ μεγαλοσύνη τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει σχέση μὲ αὐτό. Ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ ὅτι οἱ ἀποφάσεις του τὸν ἀναδεικνύουν πιὸ ἰσχυρὸ καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴ φύση.

Καὶ ἂν ἡ φύση τοῦ εἶναι ἄδικη, μὲ ἓναν μόνον τρόπο τὴν ὑπερβαίνει ὁ ἄνθρωπος: μὲ τὸ νὰ εἶναι δίκαιος. Ἡ ἀλήθεια μας, ἡ ἀλήθεια αὐτῆς τῆς νύχτας, ποὺ κυριαρχεῖ στὸν αὐγουστιάτικο οὐρανό, εἶναι παρηγοριά· ἡ παρηγοριά μας. Εἶναι γαλήνη τῆς ψυχῆς, ὅμοια μ' ἐκείνη τῶν νεκρῶν συντρόφων μας, ποὺ κατάφεραν νὰ προφέρουν ἀλύγιστοι καὶ ἀποφασισμένοι γιὰ ὅλα: «Κάναμε αὐτὸ ποὺ ἔπρεπε».

139

Καὶ τί ἄραγε μπορεῖ νὰ συλλάβει ἡ φαντασία; Μήπως δύο ἀνθρώπους, πρόσωπο μὲ πρόσωπο, ὁ ἓνας νὰ ξεριζώνει τὰ νύχια τοῦ ἄλλου ποὺ τὸν κοιτάζει στὰ μάτια; Δὲν εἶναι πρώτη φορὰ ποὺ ἔρχονται στὸν νοῦ μας τέτοιες ἀπεχθεῖς εἰκόνες. Τὸ 1933 ξεκίνησε μία ἐποχὴ, ποὺ ἓνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἀνάμεσά μας τὴν ὀνόμασε Ἐποχὴ τοῦ αἴσχους.* Καὶ ἐπὶ δέκα συνεχῆ χρόνια, κάθε ἀνακοίνωση ποὺ μᾶς ἔλεγε πὼς γυμνοὶ καὶ ἀοπλοὶ ἄνθρωποι μὲ πρόσωπα σὰν τὰ δικά μας βασανίζονταν, τὸ μυαλό μας σάλευε, καὶ ἀναρωτιόμαστε ἂν κάτι τέτοιο ἦταν δυνατὸν [...].

140

“Ὅταν πιστεύουμε στὴ δύναμη, ξέρουμε καλὰ τὸν ἐχθρό μας. Χίλιες σφαῖρες πάνω του δὲν ἐμποδίζουν τὸν ἄλλο

* Ἀναφορὰ στὸ βιβλίο τοῦ Malraux, τοῦ ὁποῖου τὴ διασκευὴ σὲ θεατρικὸ ἔργο παρουσίασε ὁ Camus στὸ Théâtre du Travail τὸ 1936.

νά πιστέψει στὸν ἑαυτό του καὶ στὸ δίκιο μιᾶς ιδέας. Καὶ ἂν πεθάνει, ἄλλοι δίκαιοι θὰ ποῦν «ὄχι», μέχρις ὅτου ὑποχωρήσει ἡ δύναμη. Δὲν ἀρκεῖ ὁ θάνατος τοῦ δίκιου, πρέπει νὰ πεθάνει καὶ τὸ πνεῦμα, ἔτσι ὥστε τὸ παράδειγμα ἑνὸς δίκιου, ποὺ καταγγέλλει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, νὰ ἐξοντώσει ὅλους τοὺς δίκαιους, καί, μαζί τους, τὴν ἴδια τὴ δικαιοσύνη...

141

Ποιὸς θὰ τολμοῦσε ἐδῶ νὰ μιλήσει γιὰ συγγνώμη; Ἄφοῦ τὸ πνεῦμα ἐπιτέλους κατάλαβε πῶς δὲν κατάφερε νὰ νικήσει τὸ ξίφος μὲ τὸ ξίφος, ἀφοῦ κατέφυγε στὰ ὄπλα καὶ νίκησε, ποιὸς θὰ τολμοῦσε νὰ τοῦ ζητήσῃ νὰ ξεχάσῃ; Δὲν εἶναι τὸ μίσος ποὺ θὰ μιλήσει αὔριο, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ δικαιοσύνη, ἡ θεμελιωμένη στὴ μνήμη...

142*

Ἡ βαθύτερη ἐπιθυμία μας, ποὺ παρέμενε ἀνέκφραστη, ἦταν νὰ ἀποδεσμεύσουμε ἀπὸ τὶς οἰκονομικὲς ἐξαρτήσεις τοὺς τὶς ἐφημερίδες, καὶ νὰ τοὺς δώσουμε τὸ ὕφος καὶ τὴν ἀλήθεια ποὺ ἀξίζε στὸ κοινό, ἀνεβάζοντας τὸ ἐπί-

* Στὶς 20 Σεπτεμβρίου τοῦ 1943, σὲ ἓνα γράμμα πρὸς τὸν Francis Ponge, ὁ Camus γράφει: «Θέλω νὰ δημιουργήσω τὴν κριτικὴ ἐνημέρωση», *Combat*, 31 Αὐγούστου 1944.

πεδό τους στο ύψηλότερο δυνατό σημείο. Σκεφτόμαστε, λοιπόν, ότι μια χώρα αξίζει τόσο όσο αξίζει ο Τύπος της. Και αν ισχύει τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐφημερίδες εἶναι πράγματι ἡ φωνή τοῦ ἔθνους, εἰμεῖς εἴμαστε ἀποφασισμένοι νὰ συμβάλλουμε ἀπὸ τὴ θέση μας, μὲ τὶς μικρές μας δυνάμεις, στὴν ἀνοδο τῆς χώρας ἀνεβάζοντας τὸ ἐπίπεδο τῆς γλώσσας της. Σωστός ἢ ἐσφαλμένος, αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο πολλοὶ ἀπὸ μᾶς ἔδωσαν τὴ ζωὴ τους μέσα σὲ ἀδιανόητες συνθῆκες, ἐνῶ ἄλλοι ὑποφέρουν ἀκόμη ἀπὸ μοναξιά ἢ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν ἀπειλὴ τῆς φυλάκισης...

143

Θὰ πρέπει νὰ ἀσχοληθοῦμε κατὰ κάποιον τρόπο ἐπίσης καὶ μὲ τὴ δημοσιογραφία τῶν ἰδεῶν... Προτιμοῦμε τὴ γρήγορη ἐνημέρωση ἀπὸ τὴν καλὴ ἐνημέρωση. Ἡ ἀλήθεια ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ κερδίσει ἔδαφος.

144

Ὁ δημοσιογράφος μπορεῖ νὰ βοηθήσει στὴν κατανόηση τῶν εἰδήσεων μὲ ἓνα σύνολο παρατηρήσεων ποὺ ἀποδίδουν τὴν ἀκριβὴ διάσταση εἰδήσεων, τῶν ὁποίων οὔτε ἡ πηγὴ οὔτε ἡ πρόθεση εἶναι ἐμφανεῖς [...]. Μὲ τὴν ἄμεση κριτικὴ του στὸ κείμενο καὶ στὶς πηγές, ὁ δημοσιογράφος θὰ πρέπει νὰ καταφέρει νὰ προσθέσει ὅσο γίνεται ἐξίσου καθαρὲς καὶ ἀκριβεῖς θέσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες

τὸ κοινὸ θὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν τεχνικὴ μετάδοσης τῶν εἰδήσεων...

145

Ὅπως βλέπουμε, τὰ κύρια ἄρθρα θὰ πρέπει πράγματι νὰ ἀνταποκρίνονται στὸ αἶτημα τῆς κύριας ἔννοιας τῶν πραγμάτων, ἔτσι ὥστε τὰ παραπλανητικὰ ἢ διαφορούμενα νέα νὰ μὴν παρουσιάζονται ὡς ἀληθινὰ. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν πρωτοβουλιῶν τὸ ὀνομάζω δημοσιογραφικὴ κριτικὴ. Καί, γι' ἄλλη μιὰ φορά, χρειάζεται ὕφος, καθὼς ἐπίσης, σὲ πολλὲς περιστάσεις, καὶ θυσίες. Ἀλλὰ ἴσως γι' αὐτὰ θὰ ἀρκοῦσε μᾶλλον νὰ ἀρχίσουμε κάπως νὰ σκεφτόμαστε.

146

Ἄς κάνουμε λίγη αὐτοκριτικὴ [...]. Ἐπιδιώκοντας τὸ καλύτερο πέφτουμε στὸ λιγότερο καλὸ καὶ συχνὰ στὸ χειρότερο. Ἐν ὀλίγοις, μπορούμε νὰ διατηροῦμε συστηματικὰ τὴ στάση τοῦ δικαστῆ ἢ τοῦ δασκάλου τῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἕως τὴν ἔπαρση καὶ τὴ βλακεία μᾶς χωρίζει ἓνα μόνο βῆμα.

147

Ἡ ἐπικαιρότητα εἶναι διαφιλονικούμενη καὶ τὰ σύνορα μεταξὺ ἠθικῆς καὶ ἠθικολογίας ἀσαφῆ. Συμβαίνει συχνὰ

ἀπὸ κούραση ἢ λησμονιὰ νὰ τὰ παραβιάζουμε. Πῶς νὰ διαφύγει κανεὶς αὐτὸν τὸν κίνδυνο; Ὅμως, δὲν ζοῦμε δυστυχῶς στὴν ἐποχὴ τῆς εἰρωνείας. Βρισκόμαστε ἀκόμα στὴν ἐποχὴ τῆς ἀγανάκτησης. Ἄς γνωρίζουμε, τουλάχιστον, ὅ,τι κι ἂν συμβεῖ, τὸ νόημα τοῦ σχετικοῦ καὶ ὅλα μποροῦν νὰ διασωθοῦν.

148

Ἡ ἐλευθερία τῆς ζωῆς τοῦ καθένα, ποὺ ἀφορᾷ στὸ δίκαιο ὄλων, ἀποτελεῖ κοινὸ στόχο. Ἀνάμεσα στὶς χῶρες ποὺ ἀγωνίστηκαν κι ἔχουν, τελικὰ, ἀνίσα ἀποτελέσματα κατὰ τὴν προσπάθειά τους νὰ κατακτήσουν πρῶτα τὴν ἐλευθερία ἢ μᾶλλον αὐτὴν πρὶν ἀπὸ τὸ δίκαιο, ἡ Γαλλία ἔχει νὰ παίξει ἓνα ρόλο ἰσορροπιστῆ. Ἄς μὴν κρυβόμαστε καλύτερα. Μιὰ τέτοια συμμετρικὴ σχέση ἐλευθερίας καὶ δικαίου δὲν εἶναι ἀπλὴ ὑπόθεση. Ἄν πιστεύουμε ἔστω στὴν Ἱστορία, ἔχουμε μᾶλλον δείγματα ἀντιπαλότητας τῶν δύο αὐτῶν ἐννοιῶν. Ἀλλὰ πῶς ἀλλιῶς μποροῦσαν νὰ εἶναι τὰ πράγματα; Ἡ ἐλευθερία τοῦ καθενὸς σημαίνει ἐπίσης ἐλευθερία τοῦ τραπεζίτη ἢ τοῦ φιλόδοξου: Νά την, ἀμέσως, ἢ θεμελίωση τῆς ἀδικίας.

149

Τὸ δίκαιο ὄλων ὑπαγορεύει τὴν καθυπόταξη τῆς προσωπικότητας στὸ κοινὸ ἀγαθό. Πῶς λοιπὸν μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ ἀπόλυτη ἐλευθερία; [...] Μήπως πρέπει νὰ

έγκαταλειφθεῖ αὐτὴ ἢ προσπάθεια, ποὺ φαινομενικὰ δείχνει νὰ μὴν ἔχει νόημα; Ὅχι, δὲν πρέπει νὰ ἔγκαταλειφθεῖ, πρέπει ἀπλῶς νὰ ὑπολογιστεῖ ἡ τεράστια δυσκολία της, καὶ νὰ συμβάλλουμε στὸ νὰ γίνει περισσότερο ἀντιληπτὴ σὲ κείνους, ποὺ ἀπὸ καλὴ πίστη ἐπιθυμοῦν νὰ ἀπλουστεύουν τὰ πάντα...

150*

Δὲν ἐπαιρόμαστε ὅτι εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυστήσουμε τὴν πολιτικὴ μιᾶς χώρας. Προσπαθοῦμε ἀπλῶς νὰ ἀνταποκριθοῦμε στὴν πολὺ περιορισμένη πρόκληση μιᾶς ἐμπειρίας στὴν πολιτικὴ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ τόπου, ἡ ὁποία εἰσηγεῖται τὴ γλώσσα τῆς ἠθικῆς στὴν ἀσκηση τῆς πολιτικῆς μὲ βάση τὸ ἀπλὸ ἀντικειμενικὸ κριτήριον. Αὐτὸ προϋποθέτει νὰ λές ταυτοχρόνως ναὶ ἢ ὄχι μὲ τὴν ἴδια σοβαρότητα καὶ τὴν ἴδια ἀντικειμενικότητα [...]. Καὶ θέλουμε νὰ δοκιμάσουμε, σήμερα, νὰ πραγματευτοῦμε ἓνα δύσκολο θέμα ποὺ ἀφορᾷ ὅλες τὶς γλῶσσες τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς [...]. Δημοσιογραφία δὲν σημαίνει σχολὴ τελειότητας. Χρειάζεται νὰ κυκλοφορήσουν ἑκατὸ φύλλα γιὰ νὰ βγεῖ μία καλὴ ἰδέα...

* *Combat*, 7 Ὀκτωβρίου 1944. Ἀπὸ τὶς 10 Σεπτεμβρίου τὰ κύρια ἄρθρα τῆς ἐφημερίδας δὲν εἶχαν πλέον τίτλους.

151

Σήμερα μιλάμε πολύ για τάξη. Καλό πράγμα είναι ή τάξη και τήν έχουμε σαφώς στερηθεί. Οί άνθρωποι τῆς γενιᾶς μας, στήν πραγματικότητα, δέν τήν γνώρισαν ποτέ και κανονικά θά ἔπρεπε νά νιώθουν τή στέρησή της, ἂν δέν εἶχαν τή βεβαιότητα πῶς τάξη και ἀλήθεια συγγέονται.

152

Ἡ τάξη, καθεαυτήν, εἶναι μία σκοτεινή ἔννοια. Ὑπάρχουν πολλῶν λογιῶν τάξεις. Ὑπάρχει αὐτή πού συνεχίζει νά βασιλεύει στή Βαρσοβία, αὐτή πού ὑποκρύπτει τήν ἀταξία, και ἐκείνη, ή προσφιλῆς στόν Goethe, πού προτείνει τή δικαιοσύνη. Ὑπάρχει, ἀκόμα, ή ὕψιστη τάξη τῶν ψυχῶν και τῶν συνειδήσεων, πού ὀνομάζεται ἀγάπη, καθῶς και ή αἰμοσταγῆς τάξη, στήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος αὐτοαναιρεῖται και ἀναλαμβάνει τήν ἐξουσία ἐν μέσῳ μίσους. Θά θέλαμε πολύ, ἀνάμεσα σέ ὅλες, νά διακρίνουμε τήν καλή τάξη.

153

Πιστεύουμε πῶς ὑπάρχει μία τάξη πού δέν θέλουμε, ἐπειδή, για χάρη της, θυσιάζεται ή ἐλπίδα τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτό, ἂν εἴμαστε βαθιά ἀποφασισμένοι νά βοηθήσουμε στήν ἐγκαθίδρυση μιᾶς δίκαιης τάξης, ὀφείλουμε ἐπίσης νά γνωρίζουμε ὅτι εἴμαστε ἀποφασισμένοι νά ὑπακού-

σουμε στη γνωστή πρόταση ενός σοφοῦ καὶ νὰ ποῦμε: προτιμοῦμε ἀμετάκλητα τὴν ἀταξία ἀπὸ τὴν ἀδικία.

154

Ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ χωρὶς καμία ἰδιοφυὴ φιλοσοφία. Ἀπαιτεῖ μερικές, καλῆς πίστεως, ἀλήθειες, καὶ ἀπλὰ πράγματα, ὅπως ἡ διαύγεια, ἡ δραστηριοποίηση καὶ ἡ ἀνιδιοτέλεια. Ἄν θέλουμε τὴν ἀνανέωση, πάση θυσία, τὰ στοιχεῖα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ φροντίσουμε ἕως τὸ 2000.

155

Ἄν ὁ παραδοσιακὸς σοσιαλισμὸς θέλει νὰ ἀνασκευαστεῖ, δὲν θὰ τὸ πετύχει καλώντας πρωτάρηδες, οἱ ὅποιοι βρίσκονται, μάλιστα, στὰ ἀρχικὰ στάδια τῆς συνειδητοποίησης. Θὰ τὸ πετύχει στρεφόμενος στὶς ἀρχές αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ δόγματος καὶ ἀποδεχόμενος νὰ τὶς υἱοθετήσῃ κατὰ γράμμα. Δὲν ὑπάρχει σοσιαλισμὸς χωρὶς στράτευση καὶ πίστη. Νά γιὰ τί πράγμα εἴμαστε βέβαιοι σήμερα. Καὶ αὐτὸ εἶναι κάτι, πράγματι, καινούργιο.

156

Ἦ ὑπάρχει ἡ μετριοπάθεια τοῦ πνεύματος ποὺ μπορεῖ νὰ βοηθήσῃ στὴν ἀντίληψη τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων, ἀκόμη καὶ στὴν εὐτυχία τῶν ἀνθρώπων. Ὡστόσο, τόσες

διακυμάνσεις και τόσες προφυλάξεις αφήνουν ελεύθερο τὸ πεδίο γιὰ τὴν πιὸ μισητὴ μετριοπάθεια, πὸ εἶναι αὐτὴ τῆς καρδιάς. Εἶναι ἐκείνη πὸ ὑφίσταται τὶς ἄδικες καταστάσεις καὶ ὑπομένει τὴν παράταση τοῦ καθεστῶτος τῆς ἀδικίας. Τέτοιου εἴδους μετριοπάθειες εἶναι δίκωπο μαχαίρι, γιὰτὶ κινδυνεύουν νὰ τεθοῦν στὴν ὑπηρεσία ἐκείνων πὸ ἐπιδιώκουν τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία καὶ δὲν καταλαβαίνουν ὅτι κάτι πρέπει νὰ ἀλλάξει.

157

Ἄν ὁ κόσμος μας δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ χλιαρὲς καρδιές. Ἐχει ἀνάγκη ἀπὸ φλογερές, πὸ ξέρουν νὰ δώσουν στὴ μετριοπάθεια τὴ σωστὴ της θέση. Ὅχι, οἱ χριστιανοὶ τῶν πρώτων χρόνων δὲν ὑπῆρξαν μετριοπαθεῖς. Καὶ ἡ Ἐκκλησία σήμερα καλὰ θὰ ἔκανε νὰ μὴ συνδέει τὶς τύχες της μὲ τὶς δυνάμεις τῆς συντήρησης.

158

Πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀπλὴ δικαιοσύνη δὲν βρίσκεται ἀνάμεσα στὶς κραυγὲς τοῦ μίσους ἀπὸ τὴ μία πλευρά, καὶ τοὺς οἰκτιρμοὺς τῆς κακῆς συνείδησης ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ ἀποτυχία, μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἔχει ἐξασφαλίσει τὸν παταγώδη χαρακτῆρα της.

159

Ὁ τεχνολογικὸς πολιτισμὸς φτάνει στὰ ὅρια τῆς κτηνωδίας. Τί θὰ ἐπιλέξουμε γιὰ τὸ προσεχές μας μέλλον: τὴν ὁμαδικὴ αὐτοκτονία ἢ τὴ σωστὴ χρήση τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν;

160

Οἱ πολιτισμοὶ δὲν χτίζονται μὲ χτυπήματα τοῦ χάρακα στὰ χέρια. Χτίζονται μὲ ἀντιπαράθεση ἰδεῶν, μὲ αἷμα τοῦ πνεύματος, μὲ πόνο καὶ κουράγιο.

161

Δὲν εἶμαι ἀπὸ ἐκείνους ποὺ διδάσκουν τὴν ἀρετὴ. Πολλοὶ Γάλλοι τὴν συγχέουν μὲ τὴ μετριότητα [...]. "Ἦθελα νὰ ἐπιμείνω σ' ἓνα ἢ δυὸ σημεῖα, σὲ αὐτὰ ποὺ θὰ κάνουν τὴν αὐριανὴ γαλλικὴ διανόηση, ἀν τὰ ξεκαθαρίσει, νὰ μὴν κάνει ποτὲ πίσω. Θὰ ἤθελα νὰ μὴν ὑποκύψει οὔτε στὸν δόλο οὔτε στὴ βία οὔτε στὴν πλαδαρότητα. "Ἰσως μπορέσει, μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο, νὰ ἐδραιωθεῖ καὶ νὰ στηριχτεῖ σὲ κάτι ἄλλο πέρα ἀπὸ τὴν κενὴ φλυαρία. "Ἰσως, σὲ ἓνα τέτοιο ἐλεύθερο καὶ παθιασμένο γιὰ τὴν ἀλήθεια ἔθνος ὁ ἄνθρωπος ξαναβρεῖ τὸν ἄνθρωπο, χωρὶς τὸν ὁποῖο ὁ κόσμος εἶναι μιὰ ἀτέλειωτη μοναξιά.

162

Ἀπ' τῆ στιγμῆ πού, μάλλον, δὲν ὑπάρχει κάποιο καλὸ πολίτευμα, ἢ δημοκρατία εἶναι τὸ λιγότερο κακό. Ἡ δημοκρατία δὲν διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ κόμματος, ἐνῶ ἡ ἔννοια τοῦ κόμματος μπορεῖ ἀνετα νὰ νοηθεῖ χωρὶς τὴ δημοκρατία. Τοῦτο συμβαίνει ὅταν ἓνα κόμμα ἢ μία ὁμάδα ἀνθρώπων φαντάζονται ὅτι κρατοῦν στὰ χέρια τους τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια. Γι' αὐτό, σήμερα, ἡ Βουλὴ καὶ οἱ βουλευτὲς χρειάζονται λίγη μετριοφροσύνη.

163

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἄνθρωποι διαφέρουν, καὶ ξέρω πολὺ καλὰ ποιὰ, σὲ βάθος, παραδοσιακὰ στοιχεῖα μὲ χωρίζουν ἀπὸ ἓνα μουσουλμάνο ἢ ἓναν Ἀφρικανό. Ξέρω ὅμως καὶ τὰ στοιχεῖα πὸ μᾶς ἐνώνουν, ὅπως ἐπίσης ὅτι ὑπάρχει κάτι στὸν καθένα τους πὸ δὲν μπορῶ νὰ ὑποτιμήσω χωρὶς νὰ ντρέπομαι. Γι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ τονιστεῖ ξεκάθαρα ὅτι τὰ συμπτώματα τοῦ ρατσισμοῦ, θεωρητικὰ ἢ μὴ, κάνουν νὰ ἀναδειχθεῖ ὅ,τι πιὸ εὐτελὲς καὶ πιὸ ἀνόητο ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο. Κατὰ συνέπεια, μόνο ὅταν καταφέρουμε νὰ τὰ κατανικήσουμε θὰ ἔχουμε τὸ δικαίωμα νὰ καταγγέλλουμε, παντοῦ ὅπου ἐμφανίζεται, τὸ πνεῦμα τῆς τυραννίας καὶ τῆς βίας.

164

Δέν ὑπάρχει ἀπόλυτο δίκαιο, ὅπως εἶναι ἀνύπαρκτο τὸ αἰώνιο μίσος ἢ ἡ αἰώνια ἀγάπη. Πρέπει, γι' αὐτό, νὰ λογικευτοῦμε. Ὁ καιρὸς τῆς Ἀποκαλύψεως παρῆλθε. Βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ τῆς μέτριας ὀργάνωσης καὶ τῶν διευθετήσεων, χωρὶς μεγαλεῖο. Ἀπὸ σοφία καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία γιὰ εὐτυχία εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ προτιμήσουμε αὐτὴ τὴν κατάσταση, παρ' ὅτι εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ μετριότητες εἶναι αὐτὲς ποὺ μᾶς ἐπαναφέρουν στὶς ἀποκαλύψεις.

165

Οἱ ἐθνικισμοὶ ἐμφανίζονται πάντα στὴν ἱστορία σὰν σημεῖα παρακμῆς.

166

Πρέπει νὰ καταλάβουμε ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὑπηρετεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα· δὲν μπορεῖ νὰ γίνεταί ἐχθρὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως ὁ μεσογειακὸς ἥλιος εἶναι κοινὸς γιὰ ὅλους, ἔτσι καὶ ἡ ἀνθρώπινη νόηση πρέπει νὰ λειτουργεῖ ὡς κοινὴ κληρονομιά καὶ ὄχι ὡς πηγὴ συγκρούσεων ἐγκλημάτων.

167

Ἐπάρχει ἓνας καὶ μόνον πολιτισμὸς· εἶναι αὐτὸς ποὺ δὲν τρέφεται ἀπὸ ἀφηρημένες ἰδέες καὶ κεφαλαῖα γράμματα·

δὲν καταδικάζει οὔτε δικαιώνει τις καταχρήσεις καὶ τοὺς θανάτους στὴν Αἰθιοπία, οὔτε νομιμοποιεῖ τὴν χαρὰ τῶν βάνουσων ἐπιδρομῶν. Αὐτὸν τὸν γνωρίζουμε καλὰ καὶ τὸν ἀπορρίπτουμε. Θέλουμε τὸν πολιτισμὸ πὺ κατοικεῖ στὰ δάση, στοὺς λόφους καὶ στοὺς ἀνθρώπους.

168

Ἡ σωστὴ ἰσορροπία ἀνθρώπινου καὶ φυσικοῦ, ἡ ἑναρμόνιση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν κόσμο, αὐτὴ πὺ ἀνέδειξε τὸ ὑψηλὸ στὴν ἀρχαία σκέψη, κἀνοντάς την νὰ ἀκτινοβολεῖ, θυσιάστηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ στὸν βωμὸ τῆς ἱστορίας. Ἡ διαδικασία τούτη ἐπιταχύνθηκε ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν λαῶν τοῦ βορρᾶ στὴν ἱστορία, ἐπειδὴ αὐτοὶ δὲν εἶχαν παράδοση φιλίας μὲ τὸν κόσμο. Ἀπὸ τὴ στιγμή πὺ ἡ θεότητα τοῦ Χριστοῦ δὲν γίνεται ἀποδεκτὴ ἢ συμβολίζει πιά, σύμφωνα μὲ τὴ γερμανικὴ ἰδεολογία, μόνον τὸν ἀνθρωπο-θεό, ἡ ἔννοια τῆς διαμεσολάβησης χάνεται, καὶ ἀναδύεται ὁ ἰουδαϊκὸς κόσμος. Ξανακυβερνᾷ ὁ ἀνελέητος θεὸς τῶν ὅπλων, ἡ ὁμορφιά, ὡς πηγὴ χαρᾶς, ἀπεμπολίζεται, καὶ ἡ ἴδια ἡ φύση ὑποδουλώνεται. Ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ ὁ Μάρξ εἶναι ὁ Ἰερεμίας τοῦ ἱστορικοῦ θεοῦ καὶ ὁ Αὐγουστίνος τῆς ἐπανάστασης.

169

Ἡ καρδιά μου δὲν παραπαίει. Δὲν εἶπα πῶς ἡ λύση γιὰ κάθε τι βρίσκεται στὴ Μεσόγειο. Εἶπα, ἀπλῶς, πῶς ἐδῶ καὶ πενήντα χρόνια ἡ εὐρωπαϊκὴ ἰδεολογία ἀναπτύχθηκε ἐνάντια στὶς ἔννοιες τῆς φύσης καὶ τῆς ὁμορφιάς (κατὰ συνέπεια ἐνάντια στὸ μέτρο), ποὺ βρίσκονταν στὸν πυρήνα τῆς μεσογειακῆς σκέψης. Εἶπα, δηλαδή, πῶς ἔτσι χάθηκε ἡ ἰσορροπία, καὶ ἡ Εὐρώπη, ποὺ ποτὲ δὲν ὑπῆρξε παρὰ μόνο μέσα ἀπὸ τὴ διαπάλη μεσονυχτίου καὶ καταμεσήμερου — ὅπως κάθε ζωντανὸς πολιτισμὸς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ συσταθεῖ ἔξω ἀπὸ αὐτήν — παραμέλησε γιὰ πολὺ μεγάλο χρονικὸ διάστημα τούτη τὴ μεσογειακὴ παράδοση.

170

Ὁ κόσμος εἶναι ὠραῖος καὶ πουθενὰ ἔξω ἀπ' αὐτὸν δὲν ὑπάρχει σωτηρία. Ἡ ἀλήθεια ποὺ μὲ δίδαξε ὁ κόσμος εἶναι ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν σημαίνει τίποτα, οὔτε καὶ ἡ ἴδια ἡ καρδιά. Ἡ πέτρα ποὺ ζεματάει ἀπ' τὸν ἥλιο, ἢ τὸ κυπαρίσσι ποὺ ὁ ἀσκεπῆς οὐρανὸς μεγεθύνει, ὀριοθετοῦν τὸ μόνο σύμπαν ὅπου «τὸ νὰ εἶσαι λογικὸς» σημαίνει κάτι: φύση χωρὶς ἀνθρώπους. Τοῦτος ὁ κόσμος ἀναιρεῖ τὴν ὑπαρξή μου. Μὲ φέρνει στὰ ὄριά μου. Μὲ ἀρνεῖται χωρὶς ὀργή. Ἐκεῖ ποὺ ἡ νύχτα ἔπεφτε στὴ φλωρεντινὴ ἐξοχή, βιάδιζα σταθερὰ πρὸς τὴ σοφία, ὅπου ὅλα εἶχαν ἤδη κατακτηθεῖ, ὥσπου τὰ δάκρυα ποὺ ἀνέβηκαν στὰ μάτια

μου, και ὁ μεγάλος λυγμὸς τῆς ποίησης ποὺ μὲ πλημμύρισε, μὲ ἔκαναν νὰ ξεχάσω τὴν ἀλήθεια τοῦ κόσμου.

171

Ἐπάρχουν μέρη ὅπου τὸ πνεῦμα πεθαίνει γιὰ νὰ γεννηθεῖ μιὰ ἀλήθεια, ποὺ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἄρνησή του. Ὅταν ἔφτασα στὴν Τζεμιλά, εἶχε ἥλιο καὶ ἀέρα, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι μιὰ ἄλλη ἱστορία. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ πῶ πρῶτα ἀπ' ὅλα εἶναι ὅτι μιὰ μεγάλη, βαρειά, χωρὶς ραγίσματα σιωπὴ βασίλευε — κάτι σὰν τὴν ἰσορροπία τῆς ζυγαριᾶς. Κελαηδίσματα πουλιῶν, ὁ διάφανος ἦχος ἑνὸς μικροῦ φλάουτου, τὰ ἀπαλὰ κατσικίσια ποδοπατήματα, φωνές ποὺ σὰν νὰ ἔφταναν ἀπ' τὸν οὐρανό, θόρυβοι τέτοιοι ποὺ συνέθεταν τὴ σιγὴ καὶ τὴ θλίψη αὐτῶν τῶν τόπων [...]. Καὶ εἶσαι ἐκεῖ, συγκεντρωμένος, ἀπέναντι στὶς πέτρες καὶ τὴ σιωπὴ, καθὼς ἡ μέρα προχωρεῖ καὶ τὰ βουνά, ποὺ γίνονται βιολετιά, μεγαλώνουν. Ὅμως, ὁ ἀέρας φυσᾷ στὴν κοιλάδα τῆς Τζεμιλά. Σὲ αὐτὸ τὸ μεγάλο ἀνακάτεμα ἡλίου κι ἀνέμου, ποὺ τὸ φῶς μπερδεύεται μέσα στὰ ἐρείπια, κάτι ἀναδύεται: κάτι ποὺ δίνει στὸν ἄνθρωπο, μαζί μὲ τὴ μοναξιά καὶ τὴν ἡσυχία τῆς νεκρῆς πόλης, τὸ μέτρο τῆς ὑπαρξῆς του.

172

Τὴν ἀνοιξή, ἡ Τιπαζά κατοικεῖται ἀπὸ τοὺς θεοὺς, καὶ οἱ θεοὶ μιλοῦν στὸν οὐρανὸ καὶ στ' ἀψίνθια· ἡ θάλασσα εἶναι σκεπασμένη μὲ ἀσήμια, ὁ οὐρανὸς μπλὲ καὶ ἐκρού, τὰ ἐρείπια εἶναι καλυμμένα ἀπὸ λουλούδια, καὶ τὸ φῶς, μὲ ὀρμητικὰ καυτὰ ρεύματα, εἰσχωρεῖ στὶς σωριασμένες πέτρες [...]. Πόσες ὥρες πέρασαν γιὰ νὰ δαμάσω τὰ ἀψίνθια, νὰ χαϊδέψω τὰ ἐρείπια, νὰ συντονίσω τὴν ἀναπνοή μου μὲ τὴ θεελλώδη πνοὴ τοῦ κόσμου! [...] Δὲν εἶναι εὐκόλο νὰ γίνεις αὐτὸ ποὺ εἶσαι, νὰ ξαναβρεῖς βαθιὰ μέσα σου τὰ ὄριά σου. Ἀντικρίζοντας, ὅμως, τὴ στερεὴ ράχη τῆς Σενούα, ἡ καρδιά μου ἠρεμοῦσε μὲ μιὰ περίεργη βεβαιότητα. Μάθαινα νὰ ἀναπνέω, ἔνιωθα νὰ ταυτίζομαι μὲ τὰ πάντα, ἔνιωθα νὰ ὀλοκληρώνομαι.

173

Ἐξω εἶναι ἡ θάλασσα καὶ ὁ σκληρὸς σκονισμένος δρόμος. Κάθομαι μπροστὰ στὸ τραπέζι· προσπαθῶ νὰ κρατήσω, ἀνάμεσα στὰ ματοτσίνορά μου ποὺ κλείνουν, τοὺς πολύχρωμους ἱριδισμοὺς τοῦ κατάλευκου οὐρανοῦ καὶ τῆς ζέστης. Βρεμένο τὸ πρόσωπο ἀπ' τὸν ἰδρώτα, ὅμως τὸ σῶμα δροσερὸ ἀπ' τὸ ἐλαφρὸ ροῦχο ποὺ τὸ καλύπτει, παραδινόμουν, ὅπως ὅλοι, στὴν εὐτυχισμένη χαλαρότητα τούτης τῆς γαμήλιας ἡμέρας μὲ τὸν κόσμο.

174

Στὴν ἐξοχὴ ἐξακοντίζονται βίαια πάνω μας κύματα ἡλίου ἀπὸ τὸν οὐρανό. Ὅλα σωπαίνουν μπροστὰ σὲ αὐτὸν τὸν ἀπαυγασμό, καὶ κεῖ κάτω, τὸ Λυμπερὸν στέκει σὰν τεράστιος ὄγκος σιωπῆς [...]. Ποῦ βρίσκεται τὸ παράλογο τούτου τοῦ κόσμου; Μήπως σ' αὐτὸ τὸ φωτοβόλημα ἢ στὴ θύμηση τῆς ἀπουσίας του; Μὲ τόσο ἥλιο στὸ μυαλό, πῶς μπόρεσα νὰ αὐτομολήσω πρὸς τὴν ἀνόητη μεριὰ τοῦ κόσμου; [...] Θὰ μποροῦσα ν' ἀπαντήσω στὸν ἑαυτό μου καὶ στοὺς ἄλλους, πῶς αὐτὸς ποὺ μὲ ἔσπρωχνε κατακεῖ ἦταν ὁ ἥλιος. Τὸ ἴδιο τὸ φῶς του, ποὺ μὲ ἀσύλληπτη πυκνότητα στερεοποιεῖ τὸ σύμπαν καὶ τίς μορφές σὲ μιὰ σκοτεινὴ ἀκτινοβολία.

175

Ἀπὸ τὸ κουτὶ τῆς Πανδώρας, ὅπου κρύβονταν ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου, οἱ Ἕλληνες ἔβγαλαν τὴν ἐλπίδα τελευταία, σὰν νὰ ἔταν τὸ χειρότερο ἀπ' ὅλα. Δὲν ἔχω γνωρίσει πιὸ συναρπαστικὸ σύμβολο. Γιατὶ ἡ ἐλπίδα, ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι λέγεται, ἀντιστοιχεῖ στὴν παραίτηση. Καὶ τὸ νὰ ζεῖς σημαίνει ἀκριβῶς τὸ νὰ μὴν παραιτεῖσαι.

176

Περισσότερο νόημα έχει τὸ πείσμα μας γιὰ ζωὴ παρά ἡ ἐξέγερσή μας ἀπέναντι στοὺς θεούς. Νόημα ἔχει ἡ ἀξιόθαύμαστη βούληση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ δὲν ἀποκλείει τίποτα· ἐκείνη ποὺ συμφιλιώνει καὶ θὰ συνεχίσει πάντα νὰ συμφιλιώνει τὶς λαβωμένες ψυχές τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς ἐποχές τῆς ἀνοιξῆς σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου.

177

Σκέπτομαι, σημαίνει πρωτίστως: ἐπιθυμῶ νὰ δημιουργήσω ἕναν κόσμο ἢ περιορίζω τὸν δικό μου κόσμο, πρᾶγμα ποὺ ὁδηγεῖ στὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα.

178

Ἄς μὴν παραποιῶμε τὸ νόημα τῆς αἰσθητικῆς. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει καθόλου ἡ σχολαστικὴ προσκόλληση στὴν ἐνημέρωση, ἢ συνεχῆς καὶ ἄγωνα παρουσίαση μιᾶς θέσης. Ἀντιθέτως — καὶ ἐξηγοῦμαι: Τὸ μυθιστόρημα μὲ θέση, ποὺ ἀποσκοπεῖ στὴν ὑποστήριξή της, τὸ μισητὸ τοῦτο κατασκευάσμα, ἀνήκει συνήθως σὲ μιὰν αὐτάρεσκη σκέψη. Οἱ δημιουργοί, σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι, ὄχι μόνο νομίζουν ὅτι ἔχουν κατακτήσει τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ τὴν ἀποδεικνύουν κιόλας. Κινοῦν δηλαδὴ ἕνα μηχανισμό, μὲ ιδέες ποὺ βρίσκονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἴδια τὴ σκέψη.

Τέτοιου είδους δημιουργοί ανήκουν στην κατηγορία τῶν ἐπαίσχυντων φιλοσόφων. Οἱ πραγματικοὶ δημιουργοί, ὅπως τοὺς θέλω ἢ ὅπως τοὺς φαντάζομαι ἐγώ, εἶναι φωτισμένοι στοχαστές, ποὺ στρέφουν κάποια στιγμή τὴ σκέψη τους στὸν ἑαυτό της, ποὺ οἱ εἰκόνες στὰ ἔργα τους εἶναι σὰν τὰ διαυγῆ σύμβολα, δείγματα μιᾶς σκέψης καλοζυγιασμένης, θνητῆς καὶ ἐξεγεραμένης.

179

Ἄν ἐπιλέγω τὴν πράξη, μὴ νομίζετε ὅτι ἡ θεωρία ἀποτελεῖ γιὰ μένα ξένο τόπο. Ὅμως ἡ θεωρία δὲν μπορεῖ νὰ καταφέρει τὰ πάντα: μιᾶς καὶ δὲν μπορῶ νὰ κατακτήσω τὴν αἰωνιότητα θέλω νὰ κρατήσω ζωντανὴ τὴ σχέση μου μὲ τὸν χρόνο.

180

Μπορεῖ τὸ ἄτομο νὰ νιώθει ἀδύναμο, ὡστόσο εἶναι ἱκανὸ γιὰ τὰ πάντα.

181

Ὅλες οἱ ἠθικὲς θεωρίες θεμελιώνονται στὴν ἴδια πάντα ἀρχή: ἡ πράξη ἔχει συνέπειες, οἱ ὅποιες ἢ τὴν νομιμοποιοῦν ἢ τὴν μηδενίζουν.

182

Βαθιά μέσα μου επιθυμῶ, ὅπως ὅλοι μας, νὰ συνεχίσει νὰ ὑπάρχει ἡ εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα γιὰ νὰ δίνει τοὺς καρπούς της. Πιστεύω πὼς πρέπει ἀντὶ νὰ ἐρειπώνουμε τὸν πολιτισμὸ μας νὰ ἀγωνιζόμαστε γι' αὐτὸν καὶ νὰ πεθαίνουμε μαζί του.

183

Εἶμαι ἓνας μοναχικὸς συγγραφέας· ὅσο κι ἂν μιλήσω γιὰ πόλεμο καὶ εἰρήνη δὲν πρόκειται νὰ ἀλλάξει ἡ ροὴ τῶν γεγονότων. Λίγοι ἄνθρωποι ἔχουν σαφὴ ἰδέα γιὰ τὸ τί σημαίνει εἰρήνη. Ὅμως ὑπάρχουν ἐλάχιστοι ποὺ ἔχουν μιὰ ἀκριβὴ ἰδέα γιὰ τὸ τί εἶναι τέχνη ἢ ἀγάπη. Ἀλλὰ τὴν ἱστορία δὲν τὴν κάνουν αὐτοί. Τὴν κάνουν ἐκεῖνοι ποὺ δὲν ἔχουν ἰδέα ἀπὸ τίποτα ἢ σχεδὸν τίποτα· ψάχνουν στὸ σκοτάδι δῆθεν καλοπροαίρετα καὶ γοητεύουν ἐξαπατώντας. Τὴν ὥρα ποὺ αὐτοὶ δουλεύουν γιὰ τὴν καταστροφή, τὸ μόνο ποὺ ἀπομένει σὲ μᾶς εἶναι νὰ προσθέσουμε κάτι μὲ τὸ ἔργο μας.

184

Ἐδῶ καὶ εἴκοσι αἰῶνες οἱ ἄνθρωποι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ νὰ καταστήσουν κοσμιότερη τὴν ἑλληνικὴ τολμηρότητα καὶ ἀθωότητα, ὑποτιμώντας τὸ σῶμα καὶ ντύνοντάς το περίπλοκα. Σήμερα, σὲ πείσμα αὐτῆς τῆς νοοτροπίας, τὰ νέα παιδιὰ ἀλωνίζουν τὶς ἀκρογιαλιές τῆς Μεσογείου,

θυμίζοντας τις υπέροχες κινήσεις τῶν ἀθλητῶν τῆς Δήλου. Καὶ ζώντας ἔτσι κοντὰ στὸ κορμί, καὶ μὲ τὸ κορμί, παρατηροῦμε ὅτι αὐτὸ ἔχει τὴ δική του ζωή, τὴ δική του εὐαισθησία, καὶ τολμῶ τὴν πρόταση: τὴ δική του ἀνεξήγητη ψυχολογία, ποὺ τοῦ ἀνήκει ἀποκλειστικά.